

540

СРБИЈА И РУСИЈА

ОД КОЧИНЕ КРАЈИНЕ ДО ОВ. АНДРЕЈЕВСКЕ
СКУПШТИНЕ.

НАПИСАО
НИЛ ПОПОВ.

СВЕЗКА 2.

БЕОГРАД
1870

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

Милош
41204

Прелазећи на послове унутрашње управе, Милош се морао тајни пређе свега оних питања на решење којих захтевало се да пристане и Порта. Ђумруци су већ потпали под српску власт; у српским је рукама била спољна и унутрашња трговина. Срби су, у овом обизиру, стајали у пајтешњијој свези с Молдавском и Влашком, али је пређе свега требало решити, како ће стајати Ђумрук београдски спрам ђумрука нишког. Овај Ђумрук т. ј. нишки налазио се на југу од Србије, на турској земљи и био је до тога времена део београдског Ђумрука; сада је он могао постати самосталан и удити српским ђумруцима. За тим, требало је установити сталну, српску агенцију у Влашкој и Молдавској, задобити право слободно увозити у Србију со из Молдавске, одјелен су Срби једините куповали тај производ и на послетку, требало је завести трговачки, народни барјак. Милош све то изради и добије врло брзо. 1834 год. он добије хатишериф, којим се решава питање о нишком Ђумруку. До тога времена Ђумручина се наплаћивала овако: ако је била наплаћена Ђумручина на еспане у Нишу, који су ишли преко Србије у Аустрију: онда се на београдском Ђумруку није ништа наплаћивало, и опет, ако је била наплаћена Ђумручина на еспане у Београду, који су ишли из Аустрије, преко Србије, у Турску: онда се у Нишу није ништа плаћало; ако ли у Београду није била наплаћена Ђумручина, онда се наплаћивала у Нишу. Овако је могућио било радити онда, кад су оба Ђумрука била у једним рукама, и кад је Србија била турски пашалук. Саданак, кад ђумрук београдски потпише под власт српску, а нишки оста под турском владом, могло се десити, да се наплати Ђумрук од једног истог еспана на два места. До 1834 год. нишки је Ђумрук подносио рачуне београдском Ђумруку и у свему од њега зависио. Већинаша није знао како је шта сада да уради, па се обрати у Цариград с оваквим питањем: припада ли нишки Ђумрук београдском и мора ли се предати Србима? Порта одговори, да припада; и нишки Ђумрук пређе у српске руке. Но Срби су гледали на своју домовину, као на самосталну државу, па из Ниша преселе Ђумрук, на границу, у Алексинац. Турци нису могли да гледају на стање ствари онако, како су гледали Срби, а нису знали шта да раде. Док је нови портни

министар финансије у актима изнашао, да је пашки ћумрук, по мимо београдског, доносно годишње прихода у султанову касу 45.000 гроша, протекло је осам месеци. Тек онда и Турци отворе свој ћумruk у Нишу, а то оптерети трговање Србије са Турском. Милош Обреновић реши се, да прими приходе пашког ћумрука на рачун Србије, и ферман од 1834 год. потврди ту погодбу. Засебним ферманом Србија доби право, да држи своје агенте у Влашкој и Молдавији; овај је ферман био обзначен Александру Гики и Михаилу Стурзи, кнезевице Влашке и Молдавије. Одмах за тим било је решено питање о слободном провожењу молдавске соли у Србију. Ово питање покрену је кнез молдавски, јер се тужио, да влашки кнез ставља препоне слободном провожењу соли не назећи на то, што су обе кнезевине избарађене у трговачким саобраћајима. Султан обзани ферманом, да влашка потраживања немају основа и да су шкодљива за трговину. Много доџије Срби добију трговачки барјак од три боје једна изнад друге: црвене, плаве и беле. С тим су барјаком могле пловити српске лађе Дунавом и Прним морем до Цариграда. Одмах буду разаслане слике овога барјака у сва пристаништа турске царевине. Србија добија ово право онако, као што су га добиле Влашка, Молдавија и острво Самос, вели се у ферману. (150)

Још раније, Јануара 1832 год. Србија и цариградски патријар потпишу овакву погодбу: „Нема никакве сумње и то је јасно, да је свети престо патријара новога Рима узвишен над свима другим престолима, због својих преимућства; а најластито с тога, што није ограничен, као други, што се тиче управе законских послова код православних народа, који живе по читавом свету. Ово је с тога, што све друге свете цркве, које се управљају по својим законима, имају свој одређени круг рада и власти, но престо овога престолног владајућег града, који је прозван по имениу Великог Константина, као сунце баца своје зраке на све стране, осветљава сав хришћански народ, греје га вишом науком истините вере и даје му своја настављења и добра правила у прегледању свију дела црквених и грађанских. Па по томе, ова велика и света црква, у име Исуса Христа, обраћа свој поглед на све стране са свога престола, као узвишеног места и непрестанче раздајући даром духовне милости, постављајући архијепископе по православним црквама и управљајући свима смотрено и брижљиво, прима са расширеним рукама све поглаваре православне цркве и не одбија њихове праведне жеље, које се тичу спасења њихне духовне деце, те да ни једна духовна власт ис налази на препоне у вршењу својих дужности, што се тиче богоугодне управе

црквом, ради тога, да би свака црква била управљана по вољи божијој, китија се пластима, јерархијским достоинствима и духовним милостима и одржала се у потребним и спасавајућим законима. С тога је овај врховни престо, дајући нове доказе свога старања о хришћанству, обратио пажњу на прелоге, које је учипила Његова Светлост књаз српског народа, Милош Обреновић, свештенство и старешине тога истога народа, — ради корисног уређења и утврђења њихног свештенства. Ови су предложи нека правила о томе, како ће се унапредак наименовавати њихни архијепископи, како ће стајати овај народ према нашој великој, по Христу, цркви, а тако исто тичу се илађања, неодређеност чега, могла би дати прилику неспоразумљењима. Ова правила, у 8 чланака, била су предата нама, који председавамо у пајсветијем сабору, и посаоци српског народа, који се налазе овде у Цариграду, молили су нас, да потврдимо ове предлоге ради душеспасења православног народа у Србији и да их остваримо на делу ради богоугодне управе црквом и реда у свештенству. Како су гореозначени предложи, — пошто смо их на сабору проучили и строго испитали, — показали се да су законити и сагласни са бригама ове високе цркве, која се брине о спасењу православних народа, и како су ове чланке потврдиле српске старешине и подијеле светој и великој цркви нашој у облику писменог предлога, па су та које снабдевели сагласијем отоманске владе; због тога и издајемо овај прилепи декрет сложно са синодом који заповеда и са нашом по Христу браћом, налазећих се оконо нас митрополита, предписујући ово:

1. Од данас, па унапредак, Књаз и народ избирају како митрополита, тако и јепископе у Србији, из српскога свештенства и то тако, да од наше стране, високе цркве, не може бити чињено никаквих противних примедаба како о начину избора, тако ни о међстројењу пати о лицу, које се избира.

2. Архијепископ, који је изабран општом вољом и у слози, српским народом и свештенством, од данас, свакда ће се називати митрополит целе Србије т. ј. београдски архијепископ добија титулу „митрополит целе Србије“, и њему се подчињавају сви јепископи те земље. Кад год се догоди нов избор митрополита од српског свештенства, књаз и народ српски дужни су јавити патријарзу о свршном избору и лицу које је изабрано и представити га и потврђење; патријар пак увериши се, да је избор учињен по црквеним правилима дужан је без инаквог оклевања послати своје написмене одобрење, праћено његовим првовештеничким благословом, да би тамо (у Србији) на месту било извршено посвећење митрополита по црквеном обреду.

3. Српски епископи, које је изабрао књаз и митрополит, посвећују се тамо без да се напред тражи патријарово одобрење, него једнито влашћу и пуномоћјем њиног митрополита, као тамошњег законитог првосвештеника; но се патријару само о томе јавља, и он у своме одговору даје своје сагласије и благослов.

4. Свагда, кад се избере нов митрополит, патријару се шаље „у облику поклона“ 300 аустријских дуката, а кад се постављају српски епископи, велика црква не може тражити иницијатива ни под каким изговором; али споменута сума 300 дуката не долази у број оног годишњег давања, што српски народ уноси у касу велике цркве т. ј. 3000 гроша за архијепископа и 3000 гроша за ужичког епископа, већ остаје сама за себе и даје се само у случају новог избора митрополита; а кад се и друге нахије, које припадају Србији, буду придружиле Србији, и што њоме се једине: онда ће тек свакогодишња плата бити потпуно довршена.

5. Осим давања уговорене годишње суме у касу велике цркве и оних 300 аустријских дуката кад се избере митрополит, како архијепископ, тако и своје српско свештенство слободни су од никаквих других поискивања или захтевања од велике цркве. Немајући никаквих других обвеза, осим гореспоменутих, ни наспрам патријара, нити на спрам велике цркве, јер како патријар и велика црква, тако и сам београдски митрополит не могу тражити део наследства од умрлих владика, а патријар не узима иницијатива за опраштање грехова, чак ни у овом случају, већ такво имање, оставши после митрополита и епископа, иде на богоугодне заводе и држевне послове.

6. Немају право задуживати се како митрополит, тако и остале српске владике на рачун српскога народа нити на рачун велике цркве.

7. Митрополит не може бити сметут са своје епархије, без законите воље цариградског патријара и одобрења српскога књаза; а српски епископи без сагласија митрополита и књаза.

8. Напоследку, у време службе српски митрополит спомиње цариградског патријара, а митрополита сви српски епископи.*

Ова је погодба записана у патријаршијски кодекс. Кад су били придружен Србији још осталих шес нахија, онда је приодата до пуне овој погодби, подписана 17 Јулија 1836 године. Од овога времена српска је црква обvezана годишње слати у касу васиљенске цркве по 9.000 гроша. (¹⁵¹)

На тај начин, за двадесет година своје владе, Милошу изађе за руком, те Србија поста самостална у својим унутрашњим пословима, а у стварма политичким ослободи се од посебне владе тур-

ске. Са свију страна, полете захтевања, да се Србији даде истински државни склон. Чуде се беседе, да је потребан за Србију устав. Све партaje, које су биле постале у Србији у ово време, о коме је говор, обрате своју пажњу на „органички статут“, који је дао Влашкој и Молдавији привремени управитељ Кисељев. Тај су статут потразиле српске партaje, као пример. Покретало се унутрашње питање од огромне важности, и решењем тога *имитана могло је или да се утвори све, што је било израђено најновијом историјом Србије, или да донесе нов преврат у унутрашњим српским пословима.* С друге стране, ово питање, *сасвим домаће унутрашње, српско, могло је обратити на себе пажњу* не само Турске и Русије, него и других држава, а ово је могло још више замрсити и изуクリтати (коплицирати) борбу партaje, које су биле пређе изван радње. На кратко, ово је био важан и одсудан корак у животу Србије и самог Милоша. Овај корак могао је да одведе Милоша не онамо, куд је он тежио и доиста питање о државном уставу Србије повлачило се четири године, бацило је целу земљу у комешање, дало прилику многим државама да се умешају у српске домаће послове и доведе Милоша до оставке на књажеско достојништво, а доцније и његову династију до бегства из Србије а тиме буде истакнута на видик фамилија Карађорђева и створи се она непомирљива сфађа између потомака првих предводитеља српских, која се размрсила онаквом ужасном, ирвавом катастрофом 1868 године.

Борба противу Милоша није порасла у један мах и осим овога, супрот књаза Милоша одпочели су да интригишу и ради они људи, који се нису прославили никаким делима у ратовању за ослобођење Србије. Противу њега почели су да ради они људи, који су му се приближили, ради својих личних интереса и користи. Међу њима прву је улогу имао Тома Вучић Пернић. Њему је, као кнезу груженском књазу Милош 1815 год. спасао живот за време Хаџи-проданове буне. Од тога доба Вучић се свагда налазио код Милоша, и у време Бакове буне пошље га књаз Милош противу побуњеника са 1000 људи. Вучић се сусрети с присталицама Ђаконим около Крагујевца, близу узвишености Опленца, надбије их и почне их терати и бити негледећи на њихове најаве да се предаду и да положе оружје. Вучић веома обслодани жестокост. Ире нег што ће поћи против Ђака, Милош му поклони дивно окићену сабљу дамаскињу. Сад Вучић хтедне да испроба своју сабљу: он заповеди, те свежу једног јадника, ко су паоружаног ухватили из броја Ђакових присталица, па онако све-г запом, зада сабљом неколико тако жестоких удараца, да се балчак од

сабље пребије; тада он прибегне јатагану и доконча страдања везаног несреника. За тим, нападне на Кусадак и сам је заповедао да се нали и пљачка како Кусадак тако и околна села, где се одочела Ђакова буна. Вучић је ушиле био по нарави жесток, сувор и решителан. Радосавчићи, који су продужили буну после Ђака, у својим проглашенијама учене његову главу у 5000 дуката, а Вучић је учествовао у извршењу жестоких каштига над њиховим присталицама у Крагујевцу. Сва ова „херојства“ Вучићева учине, те му се име прочује, а то је гојело његовом грубом частолубљу. Себе је држао за спаситеља Милошевог и избавитеља од највећих опасности; паравно, да Милош није био мишљења Вучићевог, у овоме послу. Жесток у друштвеним пословима, Вучић је био још свирепији у својој породици. Туна, у кући, све се подчињавало његовој неограниченој вољи, све је морало говети и угађати његовим страстима. 1826 године, пошто је проживио са својом женом, српкињом, више од двадесет година, која му родила три кћери и два сина, он паће, да му је жена оматорила. Живио је у то доба у Србији млађан Грк, на име Апостол, чије жене Ануле, била се прочула лепота. Анула је била кћи чуvenога вође klefetskog Фармаки, који је био у служби јајинског Али-паше. Али-паша жељењи да приграби благо и многобројна стада Фармакија заповеди те га убију, а његову жену и кћер закључу у свој арем. Одтален из арема, Апостол ослободи Анулу и њезину мајку преодоловши сваковртне препреке. У том случају Апостол је жртвовао свој живот и своје имање. У награду за то Анула постане његова жена. Но сујета и гордост, што је тако урођено Грцима, па скоро учине, те и мати и кћер постапу пеблагодарне: оне забораве услуге, које им учинио Апостол, па кад Вучић, ког је природа обдарила снажном чуственошћу, приступи са својим предлогима Анули, частолубива гркиња их приими. Томе нису могле стати на пут ни ондашње нарави друштвени, ни слаботиња ондашњег свештеништва. Сам архијепископ објави да разиушта Вучића и Апостола с њиховим женама, и не осврћући главе на протестирање Апостола, митрополит венча Вучића с Анулом. По списошћењу Милош не обрати пажњу на ово дело. Частолубива Анула имала је у својој фамилији не само чуvenога оца, већ и стрица, знатног капетана Фармаки, који је вршио веома важну улогу у влашком у станку 1821 год; па је хтела да постане жена чуvena и завлада својим новим мужом. Мати Вучићева омрзне па своју нову снаху. Наскоро се одиочне борба између те две женске и због једне несренине прилике та њихна борба доведе Вучића пред народњи суд. Старији синчић Вучићев дванаесто годишње дете, доб-

рог срца, по с том малом што је имао страст да краде, прем да је украдене ствари враћају одбелен их узимао. Једном, у кући Вучићевој пропадне кеса са сто талира; дете иже било код куће, подозрење падне на млађе и сви су били казиљени. После неколико дана дође дете кући и Анула га иже испуштала из очију, док не дозиша, по честом одлажењу детета на једно место, да је оно било онамо сакрило кесу с новцима. Она јави Вучићу за проналазак и разјарени отац јатаганом зада неколико удараца своме сину. Дете спасе само заступништво његове бабе, која том приликом рекне снаси да је шинукиња, а и сина прекори ружним речма: „твоја нарав показује да је оно истина што свет говори да си ты син турчина.“ Вучић се неуздржи у јарости, већ зада и матери неколико жестоких удараца. Она полети с тужбом Милошу. Милош њу преда докторима да је лече, искуши најважније чиновнике, бискепи онда у Крагујевцу и преда им ту ствар, да изрекну пресуду. Советници препесу ту парницу у велики народњи суд. Вучић иже одрицао тужбу, по је протестирао противу мешања суда у његове кућевне послове. Кметови гружанске кнежине хтедлу да моле за свога старешину, али кад дознаду кривицу Вучићеву, одустану од своје намере. Друштвено је мишљење било устало противу Вучића. Али Милош обустави тек парнице у великом народњем суду и реши се да ту ствар сам пресуди. Суд мислећи, да ће пресуда Милошева бити много блажија, и жељећи дати књазу прилику да одбије од себе подозрење као да завиди Вучићу, врло радо преда парницу Милошу, који и пресуди да Вучић одлази у Влашку, збаци га са старешинства над Гружом и преда његово имање матери Вучићевој, првој жени и деци; како је био отишao у Влашку први муж Анули, онда Вучић буде назначено место заточења Пореч, где он одиочне да тргује сољу. Кад се одиочео рат Русије с Турском 1828 и 1829 год. овом се радњом он знатно обогати, али већ више иже могао да опрости Милошу изречену пресуду. (152)

Трговање сољу удружи Вучића са друга два Србина, који су изашли на видик благодарећи пажњи Милошевој, а то су Стојан и Алекса Симићи. Они су синови неког Србина својевољца, који је служио у чети фрајкора у потоњем аустријском рату с Турском 1789 год. Још као деца остану убоге сироте, па су морали сами себи да крче пут у животу. Алекса прослужи неколико година у земунској гостиници код „Краљевића Марка“, пређе у Србију, где му Милош како је знао њихног оца, даде место да буде канцеларијски писар.

Стојан је служио неколико година као својевољац у Аустријској војсци. 1815. године оде у Влашку, где је најпре био прост измећар у фабрици, где се бурмут гради, доцније га прими за пандура руски курир и тајни агент у српским пословима, Михаило Ђерман. Ту се одиочише прва Стојанова свеза са руским конзулатством у Букаревшту. За тим, кад дозна да му је брат добро место у Србији, и он пређе у Србију, посећи са собом препоручно писмо од Ђермана. Овде одиочише своју службу у званију татарина, под заповешћу Јованче Симића, који је био татар-ага Милошев. Њега т. ј. Стојана 1820. год. пошиљу у Цариград српским посланицима, који га зауставе, да им купује и набавља, шта им треба. Оба Симића, онако као и Вучић, одликовали се телесном снагом и држали се за најодраслије представнике српскога цдемена. Стојан покаже своју снагу кад су Турци напали на грчки део Цариграда: мачугом он прогна неколико Турака, који су улетили у стан српских посланика, и сам је бранио, да Турци не продру унутра, док није приспела турска стража. Кад српске посланике одведу у сарај, Стојан је ходао куд је хтео, јер није био никакав важан човек. После неколико дана, посланици пошиљу га у Србију књазу Милошу са устремним порукама. Овај случај приближи Стојана књазу, и почне га он употребљавати у свима пословима, где је требало што тајно радити.

После акерманске ковенције између Русије и Турске, Стојана Симића пошиљу у Цариград у броју нових посланика. Кад је получено извешће о букаревском миру и добијен први хатишериф, Стојана су изнова слали у Цариград. Што се тиче његовог брата Алексе Милош га пошиље да склони погодбу са Хусеин-пашом београдским, да Порта призна Милоша наследним књазом српским. Стојан Симић био је у броју оних, који су израдили, да се у други хатишериф умете чланак о совету. Уопште Симићи заједно с другим частољубцима из средине најважнијих чиновника, почну од тога доба да раде, да се ограничи власт књаза Милоша. Симићи су били, могуће је рећи, душа те партаје, њезини руководитељи. Уз то они успеду, те се знатно обогате, а то тиме што су учествовали у кумпанији, која се склошила да тргује сољу између Влашке и Србије, у коју је ступио и Вучић. Симићи су били душа партаје противне Милошу: Вучић је својим активним карактером, обећавао да ће бити добар извршитељ њихових планова. Милош, допустивши склон друштва, које тргује сољу и сам посредно у њему учествујући даде својим противницима средства, да су вазда били у скупу један с другим. (153)

Као што је прошлог века, шведски склон углед за частољубиве планове руских „временаша“^{*)}) који су дрмали државним пословима после смрти Петра II: онако је исто била Влашка углед за српске властољубце који су радили против Милоша. Изузетан положај бољара, који су господарили у Влашкој и Молдавији, доводи их често те су били смешни. Тај исти положај заврти мозак српским чиновницима, који су изшли из народне гомиле. Значење румунских бољара представљају се у примамљивој светlosti бившим српским кнезовима и чиновницима; но су они заборавили да румунска аристократија није чистог румунског порекла већ се смешала са потомцима фанарнота и развила се под утицајем Турске.^{**)} Српски „великанши“ — како их народ назва — одсудно се заљубе у стање ствари у Румунији. Нарочито се то дододило онда, одакд је Симић Стојан био послат у Влашку 1834. године да поздрави Александра Гику саступањем на престо. Симић је већ онда био подпредседник народњег врховног суда; али су у Букаревшту још намтили, кад је он био прост татарин код руског агента. Да-ли је Милош пославством Стојана Симића доказао сујетним румунским бољарима да он цени људе не по пореклу већ по заслугама, у томе се може усплико сумњати; али да им је он послао првљежног ученика, способног да усвоји влашке обичаје, то се одма увидило, чим се Симић повратио у Србију. Благодарећи своме уму и способностима, Симић брзо заслужи поштовање код влашког бољара и изазове у љима расположење према себи. Ако је прећашњи измећар фабрике бурмута, прост ћерманов пандурица с мржњом гледао на обезбеђено и развратно живљење влашке аристократије, па њена смешна, сујетна и безгралична преимућства на сирим народу измученог ропством и убоштвијом; ако је Симић с мржњом гледао онда као аристократија влашка неуважава законе и непокорава се своме кнезу, ако је на све то измећар Стојан Симић гледао са завишићу: сада се тај исти живот покаже српском посланику врховнога подпредсед. народњег суда истом Стојану Симићу као врхунац савршениства пошто је већ окусио блага у животу и навикао се да раздваја интересе народње од своје личне користи и њега сада очиши живљење влашког великанша и бољара. На место да их презире, на њега *) учине јак утисак подсмевке влашког бољара који су се подсмевали простом живљењу српског народа, а тако

^{*)} Временаш је човек, који за неко време врши у држави све шта хоће не гледећи на то, што постоје и закони и династија.

^{**)} Србију исцу ослободили турци, већ сам народ устао на оружје под предвођењем Милоша и ослободио се.

Прев.

^{*)} Фреплан је само умео достојно да се понаша према аристократији. Прев.

исто и ономе поштовању, коју су имали српски чиновници спрам свога књаза. Од пређашњег човака, који је презирао влашку аристократију, нападао на њу зато што систематички гњави румунске сељаке, а њени виши државници немају ни трупа отачаствољубља. Стојан Симић мало по мало постане главни хвалитељ влашских бодљара. Повративши се у Србију он већ односи да збори друкчијим језиком о стању ствари у Румунији, а не онако, како је пређе говорио: њему се већ више није чинило да се стање робова у Влашкој не може да подноси; он је већ налазио да је веома природно, да аристократија која влада земљом и врши све највише дужности у земљи, да има огромна преимућства, налазио је велимо да је врло природно, да је аристократија изнад закона; он је правце говорио да су спахијска права румунских великаша била јединито јемство, да сељаци правилно и непрекидно обрађују земљу: он је узимао за пример Србију, уверавајући, да се пре две године, кад нису били уништени спахилуци у Србији много више израђивало, него-ли сада кад су изаша спахијска прешла у руке правитељству.*). Из овога је Симић извадио оваку науку: да ће код оваког стања ствари земље у Србији опустити и да ће се десетина смрзнати. Да би се од онога избавили и ово зло предупредили, Симић је предлагао да се заведе у Србији онакав исти феудални (спахијски) склон какав је у Влашкој. Ово се може извршити — учио је Симић — тако, да се прораду или да се раздаду (не-кима и некима) спахилуци пређашњих спахија. Овим је предлогом дарнио Симић у живане многе српске чиновнице, јер се надали да добију за своје пређашње заслуге земље, које су остале без газда по излазку Турака. Два кнеза, Васо Поповић и Павле Радомировић, први се обрате књазу Милошу с питањем, да се оствари такав план, али не добију никакав одговор. Но и онет српски чиновници нису мадаксавали духом, пак губили надаље тешкајући се тиме, да ће књаз, добијајући знатне суме од пређашњих султанских спахилука напослетку се убедити, да су много боља спахијска права, и да ће се увећати број присталица, који хоће да се Србија подели и разда спахијама. Симић је распиривао ватру непрестано сравњујући у својим причама прости живот људи српских чиновника са политичким и друштвеним стањем влашских бодљара и са њиховим готово самосталним одношенима према владаоцу. Његово званије — подпредседник врховнога суда, — још је више давају значења његовом беседовању. Дошљаци из Маџарске

* Ово је противно здравој памети, свима економским начелима и хришћанској вери, а да и не збором, да то Срби не трије.

Превод.

и бегуци, који се повратише из Русије, постапу најватреније присталице Симићеве. Њихно живљење у Србији већ је било уродило ро-дом: они су већ били научили своје сплеменнике неком разкошљуку; они се не би одрекли да заведу у Србији онакво стање ствари, како је било у Влашкој. На тај начин, готово сви људи, који су имали какву год власт у рукама и који су пређе служили само општој целини заузму се око питања — о своме положају и многи су од њих несвестно постали валаузи Симићеви.

Да се изврше такви заверенички смишљаји противу српскога на-рода главци и готово јединицама препрека био је Милош: он је боље познавао српски народ, него-ли његови остали представници; знао је да су Срби порасли у општем равенству; знао је да су се сви под-једнако подчињавали (Турцима), па се никада неће хтети подчинити господарењу људи, који су изашли из његове средине и немају никак-вих права м'а па каква преимућства. Завести у Србији туђински, спахијски, сталеж на онаквим истим основима па ѕаквима је постојало турско и румунско земљодржање, значило би сурнати Србију у нај-жешће унутрашње ратовање, у безконачно унутрашње бунтованање — значило би просто увести у Србију бунтовно стање. Млого би било теже учинити народ робљем, који тек што је извођеао своју сло-боду него-ли ослободити народ, који је неколико векова стењао и у ропству. Ово су врло добро знали како Симић, тако и неки од најспособнијих њихових присталица. Али су они имали на уму и друге намере: Како се нису могле остварити безумне жеље српских „часто-љубаца“ они су то представљали као јогунство Милошево, који — по њиховим речма — нежели да узвиси представнике народње власти, јер је навикао да господари подједнако пад свима. Ово је био начин којим су бунили своје присталице противу Милоша и озлојеђавајући друге, стварали су веома силну партују против Милоша. У једно с тим Симић и његови једномишљеници побрину се те одрне и опаљ-кају Милоша код рускога двора.

Већ су Стојана Симића позивали у генералном руском конзу-лтству у Букурешту. Он је за време свога бављења у Влашкој више пута први визите руским дипломатима. Руско министарство спољ-них послова није имало свога агента у Београду, па није имало начина како да добија непосредно тачна и верна извешћа из Србије. Међутим напредак, који учини Милош после једренскога мира и то самостално и независно од Русије поступању, побуди руску диплома-тију да обрати своју пажњу на Милоша. Она се бојала да назначи свога конзула у Београд, да се не би на то угледале друге државе

а повајире аустрија; она је знала да посланик руски у Цариграду може имати извешћа само од српске дешупације. С тога и препоручи руско министарство своме агенту у Букарешту да прибира извешћа о плановима Милошевим. Долазак Стојана Симића у Букарешт био је за руског коузла барона Рикмана срећно изкошано благо. Симић јави барону за Милош ово: Милош је самовољан, стара се да утврди у Србији своју династију, жели да добије потпуну самосталност од Турске власти и жели да се оправти руског „покровитељства“. Сва ова казивања у неколико су наличила па истину. Руска политика није имала никаквог тврдог ослона унутра у Србији осим народње љубави спрам Руса. Она права, која су могли израдити руски дипломати за Србе, одавно је био обишао Милош: он је купио себи титулу наследног књаза, ког не ограничава никаква друга власт; узео је у своје руке пограничне Ђумруке, израдио је да има своје агенце у румунским кнежевинама, ослободио је српску цркву од зависности цариградског патријара, и најпосле, разширио границе Србије задобивши нове округе. Ако он и унапредак ускорача таким корацима: онда се врло лако може његов утицај разпространити по старој Србији, Босни и соплеменој Бугарској. Али такво значење српске кнежевине нијешло онда у рачун руској дипломатији. Како Русија није имала ратних супарника на истоку, она је била намерна да подчини под своје „покровитељство“ не само једну Србију, или Румунију или Грчку, већ да разшири свој утицај по целој Турској. Да је ово истини потврђује Уикијар — скелешки уговор и појав руске војске у Цариграду; да одбрани Турску од мисирскога паше. Како није била у намери да правце пријужи себи румунске кнежевине и Србију, руска влада још није била израдила тврдо гледиште с ког би гледала на важност кнежевина на истоку и колебала се у својим плановима. Руски дипломати још нису били свестни о томе, да слободна Србија, по сисодређеним границама, које су свагда кадре да се шире; они нису знали, да без одређеног по уставу држavnог склона, по са моћним утицајем књаза на народ и најближе његове соплеменике, да Србија може имати већу снагу у одсудну минуту, него ли Србија, која је закована у одређене границе, која се мора подчињавати уставу и која је уведена у известне међународне одношење. Онда се чинило, да је независан самовладар у Србији, препрека у општем раду. Њега није било тако приморати да се покорава, као ограничено кнежеве у Влашкој и Молдавији. Значај ових других био је одређен по уставу, који је створен у оно доба, кад управљаше кнежевинама грађ Кисиљев; и тај се устав оснивао у неколико на обичајима та оба на-

рода. Али је Србија имала своју управу, која је ујамчена трактатима и хатишеријима: никакав устав нису јој могли наметнути како Турска, тако ни Русија, и само унутарње стање могло би приморати Милоша, да се подчини такоме мешању у унутрашње послове српске кнежевине.

Стојан Симић, пошто дозна како је насађена руска дипломатија, јави руском конзулу у Букарешту, да је власт Милошева теретна Србија и да Срби желе што је Милош признат за наследственог књаза, јер их то лишава права да предаду власт над Србијом најдостојнијему. Доношење Симићево пије написло на одпор од стране рускога конзула. Симић, пошто се врати у Београд, почне одма праведно да уверава своје једномисленике, већим делом давашње непријатеље Милошеве, који су му завидили, да им је руски конзул у Букарешту обећао своју помоћ. Ово утврди Милошеве противнике у њихним плановима. Али, како је Симић изнова морао ићи у Цариград, противници Милошеви ограниче се писањем противу њега ружних чланака у немачким новинама, а највише у аустријским¹⁵⁴⁾.

Међутим Вучић се избави заточења. Милош није био злонамтиљ и давио је готов био да дозволи Вучићу да се врати у унутрашњост Србије. Какоје био навикао књаз Милош још из младости, да види код себе Вучића и, како је ценио његове способности и његову слободну, премда дивљу одкровеност, он је само чекао једно, т. ј. да Вучић сам моли, да му се дозволи да остави Поречко острво. Но Вучић се затезао, јер је дозидао, да је био жртва неправичности. Само молбе лене Ануле принуде Вучића да напише Милошу молбу, да му допусти да се пресели у Шабац. Милош не само да му дозволи, већ му још даде кућу, у којој је живио пређе брат књажев Јефрем Обреновић, који је био постављен за управитеља у Београду, али с том погодбом, да Вучић води бригу о кући и осталим бинама, које су биле около ње. Такво поступање Милошево изазове Вучића на помирије, но не пристане на погодбу и настани се у Шабацу као приватан човек, и про-дужи да тругује солју. Та пак радња није му доцосила онаквих при-хода, као што је било пређе у Поречу, највише с тога, што се морао надметати са другим трговцима, који су исту радњу радили, и у зачељу којих је био шабачки кмет Јован Тркић. Са овим кметом Вучић дође у сукоб, и тиме напуче на себе гњев Милошев. У јесен 1833 год. случајно се запали амбар, који је припадао кући Обреновића; искупи се много света да гаси ватру, и пређе свију дотрији Вучић, па је одпочео да паређује, како да се потули пожар. Но, као што свагда бива у таквим приликама, појави се много заповедника и чонајпре варошки кметови: пожар на место да се ногаши, још већма

букне. Вучић, чујући заповести, које су биле супротне његовим заповестима, дође у јарост, и исуђући најгаднијим речма, налети са штапом у руци на Јована Тричића, удари га неколико пута, јер је мислио, да Тричић из мржње на њега издаје супротне заповести. Тричић уседне на коња и правце оде у Топчићдер, где се онда налазио књаз Милош, да тужи Вучића; Милош заповеди да доведу Вучића из Шабца. У прве је минуте љутња Милошеве била ужасна, и тако велика, да је сам Тричић заједно с књагињом Љубицом и Јевремом Обреновићем молио Милоша, да буде иаклоњенији Вучићу. Међутим док су обтуженог старешину водили из Шапца, Милоша проће љутња и Вучић одужи своју кривицу, пролежавши неколико дана под апсом у касарни, с гложијем на ногама. Пошто издржи затвор, замоли Милоша да му оправсти. Па и онет су због овог поступка незадовољници изнова кудили књаза Милоша. Њега су прекоревали, да самовластно управља, да ствар Вучићеву није хтео да преда врховноме суду, и макар да суд не би осудио Вучића на мању каштигу, и макар да писаних закони још није било у Србији, па је и сам врховни суд судио на памет и по обичајима, па и онет му ни један противник није хтео одрости, што се умешао у то дело. Многи су говорили, да Милош влада као паше, које је он заменио. У истини пак, Милош није могао заборавити оне зорме друштвеног живљења, под којима је одрастао; он је држао своје одношаје према таквим људима, какав је био Вучић, да су то лични одношаји, није одустао од навике, да такве ствари сам решава, и недајући такве ствари судовима да их пресуђује¹⁵⁵⁾. Није се он могао отргнути од угледа једновлашћа, које је видео у детинству; није могао да признаје ма коме српском чиновнику учињене народу услуге. Забавиши на страну личне завидљивце и испријатеље Милошеве, мора се рећи, да је Милош у потоње доба своје владе умео да изазове незадовољство у грудма и оних људи, који нису били ш ниме у личној препирци: уништавајући снахиљушење и харач, задржи кулаук т. ј. оншту стварну дацију, ради грађења бина, поштанских послова, обрађивања државних добара и до маје привреде књажеве породице. Осим овога, треба знати, да није књазу Милошу било непознато, тајно, рђаво расположење духова. Његова жена, књагиња Љубица није му једном, већ више пута о томе говорила. Убеђавала га она да уступи у нечemu правничним захтевима чланова врховнога суда и кнезова. О томе су му говорили многи његови приближени људи, чији су интереси били четврто скончани са његовом судбином. Међу тим људима било је србијанаца и аустријских Срба и странаца, туђинскога порекла. Јасније, него ли нико други, показа

стане ствари Милошу, чувени Вук Караџић, који је дugo време живио у Србији (1820. год. после повратка из Петрограда и од 1829 до 1832. године), трудно се да напише законе за Србију и био председник београдског магистрата.

Вук је издао опис живота књаза Милоша, 1828 год. као грађу за новију српску историју. У овој га књизи он необично хвали за његову радњу до једренског мира. За тим, пошто је проживио у Србији више од две године, пошто је познао каква је управа у Србији и преселио се у Аустрију, напише књазу Милошу дугачко писмо, у ком он широ разложи узроке, који су навели како значајније, тако и просте Србе, да у доцније време измену своје добро мишљење о административним способностима и радњи Милошевој. То је писмо написано 18. Априла 1832. год. У почетку писма вели Караџић, да је сам књаз Милош преко београдског магистрата, поручио директору београдске полиције, Цветку Рајовићу, да му јавља оне људе, који су незадовољни његовом управом. Та радизналост Милошева даде прилику Караџићу, да се лати посла и да открије књазу опасно стање његовог положаја. Истина је оно што су наши стари, казали, вели Вук; „да нико не може целоме свету колача памесити, а с данашњим владањем ваше, светлости, готово би се у скрупу могло рећи да нико није задовољан. Кад би се то пак стало даље разграђавати и раздељивати онда би се нашло, да су најnezадовољнији, они чиновници, који су најближе и најчешће око ваше светлости, а најnezадовољнији су они људи, које ваша светлост не познаје никако. Сви узроци незадовољства, готово би се могли у два главна реда разделити. Или су људи незадовољни за то, што не само не могу према своме могућству, по својој вољи живети, него што нико није сигуран ни са својим животом, ни с поштењем (чашћу), нити је господар од свога богданога и с правдом и с трудом стеченога имања; или за то, што се за оншту корис не стара и не ради онако, као што би (како они мисле) требало и могуће било. Није нужно све мени познате незадовољнике овде поименце бројти и узроке њиховог незадовољства казивати. Само ћу за пример назначити оно, што није никаква тајна или што никоме на штету бити не можо. Ваша се Светлост јамчио још можете ономенити, како вам је Стојан Симић казао у Пожаревцу 1830 год. кад сте се срдили, што ће у Цариграду да се метне у ферман, да у Србији мора бити сенат, с којим ће књаз у договору земљом и народом управљати: „не можете се срдити, макар се шта у ферман метуло, док сте ви живи другчије неће бити, него овако како је данас; а после ваше смрти, ко буде жив,

он ће с вашим наследницима други уговор правити.* Истога Симића слушао сам толико пута где говори: „Ја с господаром не желим никад у једном месту живити; него кад је он у Пожеревцу, ја да сам у Крагујевцу, а кад он пође у Крагујевац, ја да идем у Пожаревац, па баш ни у путу да се несретнемо.* Кад сте се ваша Светлост у Крагујевцу 1830 год. спремали у Јагодину на комисију против кнеза Милете Радојковића, један од знатнијих садашњих чиновника ваше светлости приђе к мени иза леђа под ладником, па ми рекне: „знаш ли зашто се то чини?* А кад му ја одговорим да не знам, онда он настави: „То се чини само за то, да би се Милетине заслуге умалиле и понефрлиле; јер Господар хоће, да нико у Србији нема заслуге, ни части, ни поштовања, осим њега.* Оне речи, за које је Живан Паразлама длане пртеран из Београда, не само што су на срцима свају београђана, шапчана и смдеревача и многих других знатних људи по народу, него се овде говори — јамачно по тужбама београдских трговаца, — да београђанима нашега закона није био већи зулум ни под каквом владом турском него што је у данашње време, и да су за прошавше две године на два конака дали Вашој Светлости двадесет и две хиљаде гроша самога кулука. Тако су тамошњи маркени трговци, а особито свињари, тужили и сад се туже по скелама, да сте ваша светлост са својим оргацијама целом овом трговином завладали и њих све да сте упропастили итд. И опет на кратко да кажем: с владањем ваше светлости нико тамо није задовољан, ама баш нико, осим ваша два сина, а и они да су мало старији, може бити да би били незадовољни као макар ко други. И што се год ко чини задовољнији и чешће виче: „да Бог живи Господара!** У здравље нашем Господару! — он је незадовољни, па се само претвара, да би незадовољство своје покрио. Али опет не треба мислiti, да су сви они, који су незадовољни с владањем ваше светлости, непријатељи ваши. Ваша светлост врло добро знаде, да од ваше супруге нико није незадовољнији с вама и с вашим владањем; али опет ви од ње немате бољега пријатеља у Србији. Ваш брат Јефрем, не знам, је ли с владањем ваше светлости што задовољнији него ишакав други чиновник; али би он сутра за вас погинуо; а тако би се исто могло казати и за многе чиновнике. Ја мислим да би се слабо коме могло примити за зло што је незадовољан; за владања Прилога Ђорђа за чиновнике и за све занатлије људе било је много боље, па сте се и ви сами противу њега бунили; и да нас да сте ви на месту макар кога чиновника ту, ако не бисте били незадовољни него што је он, запста не би сте мање.

А сви ваши чиновници и подручници имају срце, разум, жељу, вољу и све остale страсти и душевна својства као год и ви, јер су они исто онакви људи, као и ви што сте.* Да би учинио задовољнима своје подручнике, по мишљењу Вука ваљало би: 1) дати народу правницу, или као што се данас у Европи обично говори, конституцију (устав),**) у којој од цртике да се одреди начин правитељства по ономе ферману или хатишерију, да је сваки сигуран са својим животом, имањем и чашћу, и да сваки свој посао, који никоме није на штету може радити по својој вољи и по својој вољи живити; да сваки зна шта му ваља чинити; да се не боји ни вас ни никога другога; да нико никога не може натерати, да га служи; да се зна који је чиновник старији, који ли млађи; да се без правога узрока и без суда не може чиновник ни из службе истерати, нити натраг у мањи чин повратити; док све ово не буде установљено, до тога времена није ни мислити ни о каквим законима; 2) ваља унишитити кулуку и не захтевати ни од кога личне услуге; 3) Треба завести школе из којих би излазили добри чиновници, свештеници и тргозици; 4) књаз сам да не тргује нити да ступа у ортакљук; 5) књаз не трсба да живи у приватном животу тако, шако би његово живљење давало ране којеваквим разговорима; 6) не треба гањати и казнити људе, који јавно говоре истину и који показују недостатке у управи; 7) не треба да књаз српски купује тако многа села у Влашкој, као да предпочитује званије спахије званију књаза српског. Готово је све ове чланке Карадић пропратио доказима противним из живота Милошева.

Приликом издавања устава Карадић вели: „може ко рећи да ће Ваша Светлост с тим што изгубити што ће правитељство поставити и народу пристојну правницу дати; а ја мислим, да не само што нећете ништа изгубити, него да ћете ви добити — више, него ико други. Кад сваки човек у народу буде сигуран са својим животом, имањем и чашћу онда ћете само и ви бити сигурни и ваша деца најом вас. А докле год ви имате власт свакога по својој вољи без никаква узрока погубити, узети му све што има или макар што од његовог имања, и срамотити га, дотле и народ има право, како му буде могуће, чинити од вас и од ваше деце што му је воља. У оваквим догађајима нити се треба уздати у султанов берат, нити у оне народне акте и заклетве, а још мање у момке и солдате и у гарду. У Србији сви људи знају, кад сте ви били као и они што су, и могу казати да су

*), „Ја овде не мислим, вели Вук: конституцију инглеску или француску или нову грчку.“
Превод.

вам они то господство и сву власт и право, које мислите над њима да имате, купили својим трудом, ивањем, крвљу и својим робљем; да ви никако неисте сами прави господар народа, него имате над собом два велика цара, који не могу с једнаким срцем гледати, да се народ на владање ваше тужи. — Данас у Србији правительства, у правоме смислу ове речи, нема никаквога, него сте цело правительство ви сами. Кад сте ви у Крагујевцу и правительство је у Крагујевцу, кад сте ви у Пожаревцу и оно је у Пожаревцу, кад сте ви у Топчидеру и оно је у Топчидеру; кад ви на пут, и оно је на путу, а да сутра, сачувай Боже, умрете умрло би и правительство. Па онда који би био јачи онај и старији. Управо сад да вам кажем, ја сам, док сам био тамо, кад се год ваша светлост разболели, умрљо од страха да не умрете, јер знам шта би онда могло бити и од ваше фамилије и од ваших пријатеља и приврженика. С друге стране, кад би се у Србији правительство поставило, онда би Србија добила и нужно поверење код суседних држава и код приватних људи. Најпосле, један човек не може бити над свима пословима, као што могу њих више. Чиновници су потребни владаоцу, као што су орду потребна крила и човеку руке. Ви држите, да сте равни с књажевима Влашке и Молдавске, а ваши чиновници, да су као и њини чиновници; али кад их упоредите с њиховим, ваши су просјаци и робови.* Даље упоређује Карадић Милоша са турским пашама, а српске чиновнике с њиховим слугама; и да би привезао себи чиновнике Карадић светује Милошу, да заведе различне редове чиновника и награде за њих.

Што се тиче народњег кулучења Милошу, Карадић говори овако; „Кад год што се у историји помиње да су некада Срби од Ниша и Сmedereva ишли у Једрене и Цариград, те сұлтану косили сено, тако ће се споминjати, да су људи из ужичке и сокојске нахије ишли да вам косе сено око Крагујевца и око Београда, и да су крагујевачки, београдски и пожаревачки трговци и мајстори морали затварати своје дућане и ићи да купе сено. Лане су се код београдског магистрата тужили кметови из села по путу између Крагујевца и Београда, да момци Ваше Светлости, кад коме сустане његов коњ, а он га остави у механи да се рани о сеоском трошку, а узме из села коња чијега пре нађе, па кад овај сустане, а он узме другога, а овог остави мајкар где, тако, да човек мора изгубити, по неколико дана док свог коња паје. Па и ваш Гаја рабаџија кад вуче хазну у Београд, или из Београда у Крагујевац каквих ствари ваших, угони по селима волове, исујући људма оца и матер и говорећи: „Ово је господарско; ако смете недајте водова, него нека стоје овде на путу.“ Кад су се

кметови из поменутих села на то тужили капетан је Голуб казао, да су Грочани због таких догађаја скоро сви коње испродавали. Ја сам се, колико је било могуће трудно, да ове све тужитеље ублажим, уверавајући их да се то чини без знања Ваше Светлости, и нудио сам моје друштво — чланове магистрата да вам се то јапи, али се они томе усрптиве. Лане се говорило, да сте Ваша Светлост наумили, да се ником другом од чиновника не кулукује до само вама. Но по моме мињу то биза вас било још горе; јер сад народну mrзost и нездадовољство због кулука делите са чиновницима, а онда не само што би све остало на само вас, него би се чиновницима нездадовољници још у множини.*

Прелазећи установљењу школа, Карадић вели, да такве људе, као што је храбри Мињић, Вучић, Стојан Симић, Петар Џукић, Милосав Лаповац, могуће је приближити себи и користио употребити на послове пристојне њиховим способностима у обичним пословима; али због њихове простоте и незнанja са таквим људима не може се управљати ни урођивати. Ради тога треба имати људи, који су се колико — толико учили. Карадић вели, да је он још 1820 год. кад је из Беча био дошао у Србију, предлагао Милошу, да скупи младића од 15—20 година из народа и да их смести у школу, где би они кроз три године учили — историју, земљопис, статистику, српску граматику, рачунницу, реторику, у неколико законознанje, логику, природну историју, физику и т. д. Овакви људи, по мишљењу Карадића, били би корисници за Србију, него ли дошаљаци из Аустрије и Мађарске, који се учили у онамошњим школама по 12 година. „Хтео сам ја и Вашу Светлост да научим да читате и да пишете, — вели Карадић, хтео сам за вас написати неколико књига, да их вами ма ко чита, а по некад и ви сами, кад сте слободни од послова. Ја сам знао, да то није било тешко Миленку у Одеси, и Вуцићу у Цариграду који су били старији од вас, па сам мислио да ће вама бити још лакше научити се књизи; али ви сами знаете, како се нису могли остварити ови моји родољубиви планови. По моме настојавању, 1830 год. био је позван Исаиловић, коме је било наручено, да заведе школу. Сада ја мислим да су овакве три школе потребне у Србији: у Шумадији, с оне стране Мораве, и с оне стране Колубаре, а осим ових школа још једну потпуну гимназију, а доцније мало и лицеј. Ваше синове ви треба да пошљете на воспитање у петроградски „пашки корпус.“*

Што се тиче трговања књаза Милоша, Карадић вели, да српски трговци најгоре mrзest на ону забрану, која закрађује трговцима узијање производа па обвезнице или у комисион, и објава, да судови навермају ни једно ни друго, ако би ћод кога еспали или производи

пронали. Трговци су говорили, да код оваких ограничења може да тргује само један Милош и његови ортаци, јер су они свагда имали готових поваца. Што се тиче срамотних послова за управитила, Карадић говори у загонеткама: он само напомиње Милошу као пример Младена, који је 1811 год. заповедао како је хтео, не само у Београду, већ и у целој Србији, а 1822 год. у Крагујевцу, сваки му се подсмевао, које је сам хтео. Исто тако Карадић није разјасниво своје саветовање, да се морају да прослушају истините речи. Прелазећи на куповање имања у Влашкој Карадић вели, да то куповање даје прилику пепријатељима Милошевим, да уверавају народ, да књаз не мисли да ће остати владалац ове земље и спрема себи за време дане уточиште у туђинској земљи. Сувиние новце, по мишљењу Карадића, боље би било употребити на народње добро и. пр. послати у Петроградску банку око 50.000 дуката, па за интерес од истих власнитати српске младиће изван Србије. Молећи књаза да поразмисли о овим саветима, Карадић српшана писмо управивши говор Милошу: „Од свега срца ја желим, да не дадне ваша светлост славу добrogла владаоца другоме, на ветну несрћу и на вековечну срамоту своју и своје породице.“⁽¹⁵⁶⁾

Без сумње је најважније место, у читавом писму Вуковом оно, где он говори, како је потребно издати ма какав устав, у коме би било одређено, како стоји књаз на српам осталих власти у земљи. Такав устав, чинило се Карадићу, да је много важнији, него ли да се издаду грађански и кривични закони за Србију, — и Вук је сасвим у овоме обзиру добро мислио. У судовима се судило неизрестано, по једноме већ уобичајеном начину, угледајући се на прилике пређашње судске радње, решавајући ствари по народним вековним обичајима. У Србији се није променио појам о преступу и казни у след промене политичког српског живота. Али су сасвим постали друкчији одношани између старешина, кнезова и кметова с једне стране, и с друге стране — изнова створеном врховном влашњу књаза. Ово је био нов степен у управном животу народњем, који је давно заборавио своје старе краљеве и деспоте. Нова степен захтевала је и нових определења. Они практични одношани, на српам пређашње власти, који су произишли из самог живота, пре су носили трагове турског господарења, него ли предања, која би била заостала из старе историје српског народа. Али овако стање ствари није могло бити дуготрајно. Са сваком годином, оно је постајало затегнутије, опасније и пре или после морало је изазвати борбу између власти нових и власти старих, које су се оснивале на народњем обичају. Али с друге стране,

ако је било тешко саставити за Србију писане законе, у чему се увршио и Вук Карадић, који је радио тај посао, на позив књ. Милоша, у Крагујевцу 1829 и 1830 године; онда није мање била тежа ствар и решење преширке, која је поникла између Милоша и осталих власти. *Парод је био изглан тога трвења.* У народњем спомињању није био очуван ни један сличан случај, који би могао бити примером и кадинутом, шта ће се радити у таквом стању. Ако су и биле прилике из најновијег времена, али оне пису ишле у корист чиновника, који су мутили. Сваку би пробу с њихове стране, да ограниче власт Милошеву, већина сеоског становништва држала, за продужење онога, што су хтели Молер, Абдула, Милоје Ђак, Радосавчић и др. Ако је сам Милош и знао, да међу приближеним њему старешинама, једвали ће се наћи сада људи, који би га бранили онако исто ватрено, као што је то бивало преће; али он и опет није умео изнаћи начина, да предупреди такав судар, да га учини не могућим посредством мањаких попуштања и ногодаба. Па и сам народ већ није могао прихватити тако срдачно личне користи Милошеве, као што је то било преће, кад још није било одређено, како стоји Србија на спарам Порте. Онда, сваки покушај на власт Милошеву био је и покушај противу политичке слободе народа; онда су користи обор-кнеза и народа биле чвршице скончане једна с другом. Сада су српска права била припозната уговором између Русије и Турске; права књажева била су прибављена доције. Милош је доста тамно сазнавао, да га Русија и неће хтeti бранити од унутрашњих непријатеља, као што га преће бранила од спољашњих. Он је ћа мислио, да није ни од потребе та заштита, јер је питање око његове власти било у његовим очима питање домаће, унутрашње, српско питање; он није предвидио, да се партаја незадовољника може с тужбама обратити, *не српском народу него Турском и Русији*, — и у овоме је била најслабија и најопаснија страна његовог положаја. Да се то тако могло десити т. ј. да се обрате Русији било је тим могућније, јер су српски посљаници, Аврам Петроњевић и Цветко Рајовић, пошто се повратили из Петрограда 1830 године, казнивали, да је заштитник цар казао, да је за Србију неизбежно потребно имати „органички устав“, који ће, по речма његовог величества, морати бити душа управе државе. Тешко је решити, у колико су верно предали депутати мисао цара Николе; но је таква мисао могла бити исказана, јер је у то исто време Кисиљев заводио „органички устав“ у Влашкој и Молдавији.

Но овнити устав морао се таћи не само одношaja књаза на

спрам старешине и чиновника, већ и како стоје ови други према народу, а особито старешине, па спрам млађи канцеларијских чиновника. Један сувременик и делателан раденик у ондашњем времену, Јаков Живановић, у својим рукописним запискама на књигу Кипр. Робера „les Slaves de Turquie“, (187) овако говори о перасположењу Милоша и старијих међу његовим сурадницима да се уведу писани закони у Субију: „Управа је књаза Милоша била патријархална, и он, као човек, који није знао књигу, много се бојао писаних закона, јер је виђао како их различно тумаче и извршују, и чуо је, да закони по некад бивају узрок великих недоразумлења и несрећа. Он је заповедао неписменим људима да извршавају државне послове, а овакве су биле ондашње старешине и народни представници, који су узети, као што је и требало, из народа; то су били људи разумни, али већином пису знали ни читати нити писати, или су знали па двоје на троје. С тога им Милош издавао налоге шта ће радити, већином устмено, позивљуји себи час једног, час другог, обилазећи их у различним окрузима и срезовима, и призовивљуји их на скупштине, где је с њима о свему говорио. Често се дешавало, да по гдекој старешини хрђаво схваћа оне просте налоге, који су му на писмено долазили, па због тога су такве старешине, кад су бирале писара, пре свега пазили на то, да писање њикових писара буде јасно и разумљиво, због чега се често дешавало, да се држао човек доста изображен, који је писао „ушићеним слогом“ да је не способан; а овај, који је једва умео читати и писати, али је писао просто и јасно, држан је да је човек најмудрији. Таквом су говориле старешине: „ти си братс написао тако, како сам ја мислио и хтео.“ Писари су бивали већином Срби из Аустрије, и ако би се управа „патријархална“ преокренула у канцеларијску, склоњена бирократски: тада би поникла зебна код старешине, да они већ више неће бити управитељи, него ће сва власт прећи у руке писарима, који ће тумачити и извршивати законе. С тога се и књаз и старешине бојале писаних закона, колико се више могло. Не треба ни спомњати да су се морала дешавати својевољства при старој управи. Где је био старешина мудар и разборит човек, а округ био удаљен од средње управе, онамо је народ живио у рајском стању; где је било супротно стање ствари, онамо се дешавало свашта, док се за то леби дознало и прекратило својевољство. Но кад су дознали, шта је говорио „цар покровитељ“, онда сваки пут, кад се урадила каква неправда, сви су викали, да хоћеју устав, јер је сваки мислио, да ће устав размрсити, све замршене ствари; шта ће, пак бити напи-

сано у уставу, то нико није сасвим потпуно могао схватити. Но су многи знали, да бивша управа не задовољава све потребе земаљске; некима се чинило, да књаз ни у ком случају, не жели, да се напише устав, и они се људи почну између себе да договарају, да књазу одсечно предложе, на првој скупштини, да се изда устав.*

Милош је такође видео, да се из године у годину јавља све већа и већа потреба у писаним законима; и још је 1829 год. препоручио људима, које је држао да су способни за тај посао, да скупљају грађу за српски устав. Тако, овај је посао 1829 и 1830 г. радио Вук Карапић, а после књажев секретар, даровити публициста и новинар Давидовић, професор главне школе — Исаиловић и Радичевић који се рачунали за најизображенје људе у ондашњој Србији, секретар врховног суда Лазар Зубан, и на послетку читава комисија, у којој су били, осим именованих лица још: прота Жујевић Ђорђе Протић и Лазар Теодоровић. Али је рад те комисије, милио лагано без никакве система и одређеног плана. Готово сви ови људи, који се изображавали у Аустрији и Мађарској предлагали су аустријске законе, а нарочито кривичне и склон судова и поступак суђења. Давидовић пак, који се васпитао у новинарској радњи и волео француске мисли, хвалио је „кадекс наполеонов“; и све су то чланови комисије преводили у Крагујевцу. Један члан, ове комисије, Лазар Зубан, доцније казнивао је Јовану Хацићу, који је за Каћорђевића редигирао издавање закона, ово: „ми онда тек по чувењу прихватимо француске законе и почнемо их преводити, а писмо знали у чему је њихно савршенство, и да-ли су они сагласни са обичајима нашега народа. Ми смо само слушали, да су *најслободнији* француски закони. Али како смо се запренастили нашавши у грађанској законику реч *сервитут* јер смо по корену, преводили ту реч, речју — робство. Бактајући се с тим „робством“, позовемо једнога Пељака, који се онда био десно у Крагујевцу, држећи, да је зналац закона, молилисмо га, да нам протумачи, шта је то код француза, сервитут; а он ти нам на то: „Wissen sie das nicht? und ihr wolt Gesetze schreiben? Sevitut ist eine Dienstbarkeit, und Dienstbarkeit ist Servitut: Adieu!“*) окрене се и оде. Такве су муке пама задавале све иностране не немачке речи. Кад смо на пр. нагазили на реч *хипотека* дуго смо се мучили, док мени не падне на памет, да то мора бити штампарска погрешка на место „*апатека*“. Давидовић је много боље, него-ли остали, увидио,

). Ни то неизнате? И ви хоћете да пишете законе? Сервитур је службеност и службеност је сервитут: збогом!

да са оваким превођачима није могуће радити на законодавству, па је то непрекидно доказивао књазу Милошу, да је он сам кадар само да напише оне чланке устава који се тичу политичког склона Србије; али писати законике он нема времена, јер је оптерећен другим пословима. Милош га држао за најспособнијег, између људи њему приближених, па му препоручи да води писмому радњу дипломатичких послова, штао га о склону школа и штампарије и најпосле га постави за уредника првих новина, које се почеле у Србији да издају.¹⁵⁸⁾

Чим се више развлацио посао уређивања законика, тим се више убеђивали, да је прека пужда да се има изображеных људи од урођеника; давашња потреба да се народ унапреди у просвети, сама је собом говорила од какве су важности школе; издавање закона, примора их завести типографију. Све ово остварити — у многим обзирима — било је лакше него-ли решити питање о државном склону. С том намером, у великим селима, у којима је била црква (што је било врло ретко у Србији), биле су заведене народне школе, а тако исто и по варошима; у Крагујевцу буде заведена гимназија, а за учитеље — буду позвани Срби из Аустрије; било је решено да најбоље ђаке, из те гимназије, шаљу у Пешту и Беч, да доврше науке. Митрополит је Петар Јовановић радио, да установи богословским наукама онодико кодико би требало да је. Учионите су сви спестно разумевали да је неизбежно потребно, да се пошире средства живљења. Београд је као главна варош српскога књажевства, најбоље показивао, како је прост и сиромашан тај живот, како се почели мучити чиновници који су имали власт у рукама и успели да се колико здравко обогате. Две године после описаных догађаја дође у Београд Јован Хаџић. Он овако описује Београд и живљење у Београду: „у њему још није било кућа начињених од тврдог материјала; све су куће начињене по турском начину; није било ни гостионица, ни добрих улица (сокака). Изворе су имали само митрополит и Јефрем Обреновић. Чак се ретко ко возио на кодима, која би вукли коњи; обично се возе на водовским колима. Ниси могао видити европског одела или мушког ни женског; у европском оделу лица су редка као бео газран. Батаљена је саборна црква; богослужење се свршава у маленој цркви, која је начињена од брвана и дасака, код митрополитовог стања; у њој пева само стари учитељ Миша. Редко се у којој кући налази сто и столице; њих није било ћа ни у књажевој кући, већ само у канцеларији. Постељу простиру управо на поду; у кући Јефрема Обреновића има само свој кревет његова кћи Анка. Накратко, све је било као код Турака“.⁽¹⁵⁹⁾

Но међутим народ, који је живио тако прости, имао је сасвим другачије, а не турске потребе. Пошто су биле заведене школе, почну говорити о печатању књига школских и црквених, и Милош добави из Русије све, што је било потребно да се склони штампарија. Директором књажевске штампарије постане Алдоф Берман, родом Прајз, који је добро разумевао штампарске послове. У овој типографији радио се прве године на седам машине. Изнајмре су печатање црквенике књиге, и издање је било тако лепо и удесно, да се књиге разиђу не само по Србији, већ и по Бугарској, Босни, па и међу аустријским Србима. За тим почну да печатају школске књиге и да их разашљу по школама. Па онда почне Давидовић да издаје „Србске Новине“. С Аустријом ступе у преговоре о пошти преко Србије, од Београда до Ниша, због пошећа писама из Беча у Цариград. Ти поштански саобраћаји одпочели се још за време потоњег ратовања Турске с Русијом; од тога доба уз тај главни поштански саобраћај пристану унутрашњи поштански саобраћаји. Свакогодишње поплаве свију српских река, а особито Дрине, која је причињавала велике несреће и штете, примора Милоша, те дозове два аустријска инцинира, да израде шта је потребно, да више Дрина не плави околине. Та се радња изврши врло енергично и Србија добије у накнаду за то, дивне дугове и пасишта, на место прећашњих баруштина, где Милош насељи бегунце из Босне, који постапу, у исто доба, највернији заштитници граница од босанских мухамедоваца. Ови су исти инцинири испразили неке путове по Србији. Кад се Срби овако близјиво стараше о напредку умном и материјалном, онда јесу ли могли бити равнодушни према немању сталног правитељственог и административног склона њихлога бића и живљења?

У унутрашњем живљењу српскога народа морао се догодити прелом. Да се приближавало то време показују се знаци у беседи књ. Милоша, која је већ пама позната, и коју је он изговорио на скупштини 1 Фебр. 1834 год. у Крагујевцу. Ова се беседа дели на три дела: у првом делу њезином Милош укратко напомиње оно, шта је урадио он и његови сурадници у корист отаџбине за двадесет година његове владе; у другом делу, износи на видик она питања унутрашње управе, која треба јаком решити; у трећој напомиње српским старешинама оне опасности, које могу понећи усљед унутрашњих нереда и показује, како се могу очувати од тих опасности. У првом је делу најодушевљеније оно место у беседи, које би изазвано писмом књазу Милошу од Аврама Петронијевића из Цариграда, од 19 Декем. 1833 год. где се говори, како је султан пустисао пред-а

се српског посланика: „Мене је овај догађај тако сиано тронуо, да, кадгод помислим, да је представник мој пред цара излазио, не могу да се задржим, да не рекијем: „Тебе Бога хвалим!“ Не знам, је ли још од битке на Косову Србији који пред султане излазио, не знам, је ли који с њима говорио. Ја се тим тако попосим, да не знам, како Богу да благодарим, што ме је сподобио, доживити оволику почет, која је и мени и народу српском тиме учињена; и тешим се помислију, да је Милош увео српски народ у милост султана, које га је други Милош пре више стотина година на Косову лишио. Попшто сам све ово издејствовао и себи и вама господу и свему народу нашему, за најсветију дужност сматрам, благодарити најпре свевишњему Творцу, који је и мени и народу србском дао толико постојањства, те смо у онако тешка времена, која су на отоманско царство нашила, непоколебимо остали на стази верности и покорности султану; благодарити творцу, који нам је иремилостивог цара дао у лицу султана Махмуда другога, а усрдна покровитеља у једношлеменим руским императорима. Да живе и султан Махмуд други! и светљејши наследник његов Абдул-Мецид! Урра императору русијскому Николају Павловићу првому, и светљејшему наследнику његовому Александру Николајевићу Цесаревићу! Да живе сви, који су о том настојавали, да ове дане доживимо! Да живи сви рицалат султански, који се утрудио радићи о делима нашим! Да живи граф Карл Васиљевић Неселрод, који више од 20 година и српским делима у кабинету руском управља! и граф Александар Григоријевић Строганов! и дејствителни тајни советник Александар Ивановић Рибоџер! и дејствителни статски советник Аполинариј Петровић Бутењев! Строганов је као посланик руски у Цариграду, тако рећи први темељ поставио данашњему зданију Србије; Рибоџер нам је, у истом достоинству, први хатишериф и берат наследсвености књажевскога достоинства издејствовао; а Бутењев, такође као посланик руски, извадио нам је нови и изјаснитељни хатишериф, он нам је и дела наша с Портом к концу привео! За сад у кругу нашем овде буди им благодарност за труде и подвиге њине! А до кратког времена урезаћемо имена њипа и у споменике, које ћемо заслуженим о Србији мужевима подигнути! Нека кане и поједна суза благодарности свима храбрим српским ратоборцима, који су од 1804-те, па до 1813-те године, који су 1815-те, а најпосле који су и 1833-ће године с оружјем у руци за Србију пали! Нека кане и онима, који су се са именом ње ради борили, и пали, и који су свој живот жртвивали, бранећи отечество и мене од бунтовника, или су ми добрим саветом помагали.

Затим прелазећи на послове унутрашње управе, Милош казује, зашто је сазвао малу а не велику скупштину т. ј. чланове своје породице, митрополита и епископе, чланове врховног и окружних судова, окружне капетане и глађне кметове. „Ја сам рад био говорио је Милош, да се десет пута више народа на ову скупштину сазовем али због зиме и прошлогодишње глади, наредио сам да сазовем скупштину о Бурђенудне; а сада сам сазвао само вас господо и браћо, да вам изјавим, да ја свесрдио желим да установимо наше благостање, и за унапредак и, ако је могућно, за на век, на основима, који ће постојати бити, и све к ползи народа клонити се. Којим ће се средством ово установити, то је тешко за сад и определити, а тако и у дејство одма привести; томе треба и много труда и много времена.“ Додирнувши питање како да се напишу закони и како да се разделе државне струке, Милош предложи, да се заведе нешто налик на „попечитељства“ времена Карађорђевог и то, за послове, — спољне, унутрашње, полицајне и судске, за финансију и народну просвету; а за прегледање општих и најважнијих послова нарочитог председника „попечитељства“, који би решавао, какве ће ствари бити подношene књазу, да их потврђује. Осим тога, саветовао је да се поделе чиновници и народне слуге на степене или редове (класе). Тражећи савета од чланова мале скупштине, Милош вели: „О свима овим унутрашњим питањима треба ми господо моја и ваше миљеније и соглаšеније. За то и препоручујем вам, договарајте се међу собом, како би се најправедније, и најлакше могле у дејство привести; договарајте се док сте још овде, и јавите ми ваше миљеније; а после мораће се одредити и особита комисија, која ће овде седити, о истим „точкама“ мислите и световати се, а притом и остale чланке претправљати, које нам ваља великој скупштини предложити. Кад се вратите кући, а ви саопштите свему народу, шта сам овде предлагао, о чему вамеравам о великој скупштини са свима говорити; и ви и сви народ имаће те доста времена доиде, промислiti се, шта ће те ми одговорити; пак ће мо онда покушати миљенија, и које буде изјирање и најбоље, оно ћемо и примити, онога се и држати.“ Напоменувши још једном своје заслуге за Србију, он сиришава беседу овим речма: „Ја сам своју дужност испунио; сад је ред и на вас, испунити вашу дужност; и, кад бог даде, те се на великој скупштини састанемо, кажите ми слободно и одкривено миљеније ваше и народно, шта и како мислите о мојим предлозима; кажите ми га слободно и одкривено, и неодобравајте ми у очи оно, што би после иза леђа и однекуд из прекрајка решетали; кажте ово и вашим млађима, да ја то желим, и

да никако нећу бубњања са стране или ражђања. Ако се што не погоди, не ћу више сам да одговарам за то, учествујте и ви сви у томе, зато од тога зависи благостање не једног мене или моје фамилије, него свију нас, и више свију вас, него мене или ког од мојих. Зато вам све овако пространо и предлажем, зато вас и питам. Сад нам је време радити, сад су нам руке одрешене, сад и саставимо сви скупа све силе наше, и радимо о установљењу благостања нашег. Колико год смо се досад старали, да што не укваримо, так да не изштетимо што од онога, за чим смо тешли, исто тако и сто пута више одсада треба нам мислити, како ће се ово, што смо с оноликим трудом и с оноликим жртвама већ докучили, у целости сачувати, и како ћемо се свега тога достојни показати; ако се и јесу докучила, оволовка милост једног и покровитељство другог цара, и онет се лако могу изгубити, и милост може се обрнути у немилост, а покровитељство у одкровитељство, како само или с кардним или бунтовним поступцима нашим изштетимо оно, на што смо позвани — установљење општенародног благостања, које је одсад нашим рукама вручено и поверсно.* (100)

Питања, која Милош предложи представницима власти да их реше, а преко њих и читавом народу, тицала се само разграничења народних послова по струкама, одредбе данка Порти и исплате црквеног дуга цариградском патријарму; остала питања, која у беседи само напомиње и грађа, за коју мора бити склоњена нова комисија, остала су непозната бившим члановима мале скупштине 1. Фебруара. Наје је даље чудно, што су неки чланови те скупштине остали незадовољни самохвалисашем Милошевим и његовим осторожним предлозима; неки онет, како нису били спремни за питање о уставу, сасвим се и нису разговарали с народом, што су прикупљали народне мишљење о опим стварима, о чему им говорио Милош. Па чак и сама комисија, која је требало да припреми све чланке за велику скупштину, није била у стању да их изради; и Милош искуши и онет малу скупштину 1 Јуна, где се говорило о данцу и о кулуку, па је био приноран да се и онет позове на то, што није родна година и што нема сена, у исто доба још једанпут одгоди велику скупштину на неодређено време. Ово му одеудно нашкоди. Његови пријатељи почну говорити, да Милош неће да испусти из својих руку власт и да се укљања одма какве погодбе како ће он стајати према народним старешинама и чиновницима. Цела 1834 година прође у поднуклој борби незадовољника са Милошем: они су употребили свакојака средства и начине да посеју у народу неповерење спрам Милоша и да увећају своју партају; бацили су на Милоша свакојаке клевете и повторавали их у аустријским новинама.

С повратком из Цариграда Стојана Симића удвоје се мутње непријатеља књажевих. Страсти, које су их биле узкомешале већ су узимале мањ пад благоразумљем, па често и у самом конаку, завереници противу књаза, ласкајући му у очи и грдећи га заочно, шапутањем су се договарали, прекидајући разговор на минуту, кад им се приближавао когод, ко је искрено био предан Милошу. Куншбер, очијадац догађаја онога времена, правце вели, да није била никаква тајна за људе одане Милошу, да постоји противу њега завера. Али Милош није могао да поверује и да их подозрева, како су му казивали његови пријатељи. Највише се он удао у исте Симиће. Ни једног од својих рођака није Милош тако волео, као што је волео та два брата, које је подигао из убонтипе, обогатио и давао им да извршују пајаваџије поруке. Још пре онога времена нег што су они говорили Милошу, како би хтели, да живе, у Крушевцу, — месту њихог рођења, — он им купи имање Ференчевића, (чија љубав спрам две хришћанке (српкиње) даде прилику Милошу да пријужи Србији два округа) и поклони Симићима наименовав их, у исто доба, сердарима крушевачкога округа. То су биле најбоље баштине у ономе крају. Ша и подозревајући на Симиће, Милош није могао јако од њих да се преза: и ако је знао, да му нису расположени многи чиновници, он је такође знао и то, да и Симићи пису бог те шта како омиљени у народу. Такви претворни одношаји између књаза и приближених му људи, паскоро прекораче међу просте равнодушности, што се дејашвало често, ћа јавно. Тада су завереници постали осторожнији и скупљали се у потајним местима ради ковања завере. Међу тим Стојан Симић онет оде у Букарешт с новом препоруком: ту се још једном видио с Рикманом и још му једанпут запало у део, да позавидује румунским болярима.

Завера је сазревала. У исто доба није једне године није било толико весеља у књажевој фамилији, као те — 1834 — године. У новинама, које су овда почеле излазити у Крагујевцу, читаве су стране биле нисне описима разних свечаности. Најпре се описивало Милошево шестонедељно путовање по округу београдском и пожаревачком и повратак у Крагујевац; из овог описа дознајемо, да су пред Милошом излазили у предуслетање чиновници, читав сат од престолнице, сокани крчали од варошана, пред двором била чета војске, која преласкети књаза са узником три пута „ура“! свирала банду, вили се барјаци и звонила звона, чиновници љубили књаза у руку. Милош је уопште волео свечаности. У новинама да љеописивала се свечана два весеља т. ј. удаја две Милошеве синовице, кћери Јефремове, у ком

случају чињење су почасти старијем сину Милошевом Милану, као и ону. Даље, печатале се у неколико бројева похвале Милошу због нових изјава о Србији, препечатане из иностраних новина. У идућим бројевима новина хваљење су наредбе Милошеве, изазване неочекиваним нападањем Турака из Босне и Херцеговине на Старовлашки округ; описанава су путовања чланова књажеве фамилије из једне вароши у другу, светковирање у књажевој породици различних свечаних дана, посвета тимочког епископа, посета учињена Милошу француским путницима бароном Буа-Леконтом и грађом Де-Лану; одлазак Милоша у Бретовачку бању заједно са млађим сином Михаилом, и народна весеља у овој прилици, где су на прилику, сеоске девојке кропиле свога владаоца водом с китама бесилька или му бацале ките од босилька; путовање књагиње Љубице, са сином својим Михаилом и с девером Јефремом Обреновићем у Видин и гошћење код Хусејин-паше читава три дана; свечаност, кад је Милош добио турски орден, одлазак Милошев у Топчидер и гостобе том приликом у Београду; па чак дужностне наредбе Милошеве описане су, као милости спрам народа и изазвале нарочите светковине. Али више од свега пада у очи опроштај Милошев са сељацима Кусатка, Седејца и других села, која су била умешана у Ђакову буну још пре девет година. Књаз посети та села са својом породицом 29. Април у пратњи митрополита и велике свите. Народ је молио књаза, да му опрости стари грех, јер како су опазили већи људи, од Ђакове буне, неће да роде њиве у оним селима, која се бунила. У селу Осицаоници, после службе божије, коју је одслужио митрополит, и после његове предике, коју је одучоса за текстом — „Миръ вамъ!“ Милош се обрати народу са оваким речма: „Велико је благо за сваког човека заборавност бурних и мутних догађаја и незлопамћење; ја сам заборавио страдање, од кога је некада могло пропасти наше отачество; заборавите и ви да сте кадгод увредили мене и отачество. Ја вас грлим и љубим ка рођену браћу, будите мирни и немојте више мислити о ономе, што је било, и не само да је било, него и прошло“. Као одговарајући на ове речи, народ је викао: „Бог те поживио свети Господару! да те Бог укрепи и оснажи и да те награди за таке речи!“ За тим Милошу буде подношено благодарно писмо од читавог смедеревског округа, које су подписали 20 кметова и 4 члана суда. Поншто би прочитано то писмо, Милош реки народу: „Ви ми благодарите браћо за то, што сам дошао вами и све вам опростио; а ја сам дужан да вам благодарим за то, што сте ми ви сада дали прилику, да остварим најленију прту

људскога срца — праштати заблуде својој браћи. Мени је жао, што ми ви спомињете о ономе, што се давним давно изгладило из мого срца и спомена. Али кад ви то радите, онда вас уверавам, да сам све заборавио, и још једном кажем, да вас волем, старије — као браћу, а млађе — као децу, ни најмање вас неодвајајући од моја два брата и два сина. Само се немојте о мени сумњати, нити одтуживати, већ будите моји, као што сам ја ваш, и јављајте ми се као брату и ону. Одите сви мени, да се загрлим и изљубимо*. Одлучне се грљење народа с књагом и чула се вика: „ти си наш отац!“ — Милошу, а књагињи Љубици: „ти наша мајка!“ Књажеви синови добију на поклон 2 коња и 70 овца; митрополит „благодарително“ писмо за своју беседу и коња. За тим настапе ручак, где књаз нашије здравицу у здравље целог српског народа и свију кметова; даље је испла здравица чланова књажеве фамилије, а наследник Милошев, Милан, нашије здравицу наследнику рускога престола, коме се навршило те године „пунолеђство“, а Срби, дознавши то из немачких новина, пренесу ту светковину од старог летописа на нови, и наместе даи његовог цунодества према својој светковини. Због овог Милошевог помирења са становницима неколико села, смедеревскога округа, нападну на њега неколико страних инсека, а испријатељи су Милошеви показаниви на тај дан, као на нов доказ Милошевог властољубља (**)

За Милоша и његову породицу пролазила је 1834 година у не прекидним светковинама; од светковине и одлучне се његов раздор са частољубивим старешинама. На измаку те године роди се син Стојану Симићу и он замоли старијега сина Милошева кнеза Милана, да му хрсти дете. Због тога, књагиња Љубица заједно са сином, оде у Крушевац, где су живили Симићи да проведе светковину. Симић се користи тим случајем, сазове све другове и једномисленике који су по највише радили против Милоша, као: књажевски представник, ког је примио на аудијенији султан, Аврам Петровић; чланови врховнога суда — Милета Радојковић и Милосав Здравковић, а такође капетан Милутин брат хајдука-Вељков. Алекса Симић, брат домаћинов, знао је за заверу, но маје ватрен и већма осторожан, него ли његов брат, не дође у Крушевац, продуживши рок свога бављења у Нишу, куд је био отишao, по заповести књ. Милоша, и где се бавио до повратка књагињиног у Крагујевац. Крићење је пропраћено читавом врстом весеља. Како домаћини, тако и његови гости за време здравица произносили су име Милошево са најердаџијим, „многолстањем“ и најватрењијом оданошћу; а изван весеља ти исти истоветни људи држали су седилице и световали се, како ће да ограниче Милоша.

Дође дан одређени за подазак књагиње, њезиног сина и осталих гостију; домаћин искупи ове последње, још једном у особитој соби и ту утврде: окретати на своју страну, колико је год могуће вишег скупштинара, који ће ићи на велику скупштину у Фебруару месецу, а да би их окренули противу књаза, да им се саопшти један део својих намера и да их позову да подишу молбу на име књаза — да даде устав Србији, сагласно са интересима и жељама старешине, а да се нешто уступи и народу, о чему је Милош говорио већ вишег пута а на име да се уништи кулац, да народ добије право да се користује општинском шумом и да постане слободна спољна трговина марвом. Изличући ова захтевања, српске старешине могле су много верније да рачунају да ће им већма помагати народъни представници.

У случају, ако књаз не би пристао да испуни ова захтевања, они реше, да их буном остваре: Милосав Здравковић, који се прозвао Ресавац, обећа, да ће подићи народ ресавског округа; Милета Радојковић обећа, да ће побунити округ Јагодински, Љупријски и нарањински; сам је Стојан Симић јемствовао да ће побунити крушевачки округ. По њихном плану завере морали су сви устаници ових округа, да прикупљају к себи све људе, који су желили да учествују у смештајном предузећу, па да иду у Крагујевац, кад се онамо искупи скупштина и, да задржавају књаза, да не оде из вароши преће, него ли што пристане на сва њихна захтевања. Неки најватренији завереници, држали су, да је најбоље средство за достижење њихове намере — приморати Милоша да се одрекне од књажеског достојанства на корист свога сина и да се установи наместништво; Ђорђе је Протић предлагао, чак да убију књаза Милоша. Но већина је била противу оба предлога и Милета Радојковић, у ког су се највише уздали, каже им у очи, да ће употребити све мере против оних, који би покушали да кидину на књажев живот или би га хтели приморавати да се одрече престола. Два послужитеља Милошеви, који су пратили књагињу Љубицу, — буљубаша Настаса и Пекета оназе тајне плетке гостију Симићевих, и почну да подозревају, да се нека несрћа кује. У повратку књагињином пристане уз њезину пратњу и Милутин Петровић, брат Хајдук-Вељка. Послужитељи књагињини почну с њим да разговарају и намигну некако на тајно већање старешине, бивших Симићевих гостију. Милутин помисли, да већ Настас и Пекета све знају, сам покаже важно признанje. Они узму од њега тврду веру, да ће и пред Милошем то све показати. Књаз је био овда у Пожаревцу. Њему оде Настас и Пекета и све кажу, шта су знали. Одма буде позван у Пожаревац и Милутин, и ту одкрије нове околности

завере, додавши, да су Протић и Симић предлагали, да се убијством курталишу књаза. Милутин је био хрђав завереник: вазда је радно отворено и није умео да чува никакву тајну. Али пошто је издао Милошу своје једномисленке, он није хтео да крије од њих свој поступак, и одма напише Симићу, да књаз за све зна.

Кад завереници дознадоше шта се догодило у Пожаревцу, они се реше да брзо раде и да не чекају скупштину. Милосав Ресавац, Милета Радојковић и Стојан Симић оду у своје округе, позову народ, да иде у Крагујевац. Они се надали да кад заузму Крагујевац, да ће побунити и остале округе, па кад прикупе доста војске да се крену да ударе на Пожаревац. У то исто време Ранко Мајсторовић и Ђорђе Протић, као чланови врховног суда, у име тога суда, разашљу позиве у различне крајеве, сердарима и капетанима. У тим позивима у име књаза Милоша они им заповедају, да искупе што брже могу, колико је год могуће вишег људи и да одма иду Крагујевцу, да се одбију Турци, који се спремају да ударе на Србију. Завереници су радили тако брзо, да је Милош тек само могао послати у Крагујевац Вучића, да прими заповедништво над стојећом војском и да брани касу и архије. Вучић се клаeo књазу, да ће испунити његову заповест и уверавао га, да устанак старешина није буна, него просто неспособразумљење. Он дође у Крагујевац, а Милета Радојковић и Аврам Петројевић већ су били на путу од Јагодине. С Вучићем бијаху само два човека, који озадаоше верни Милош — Паштмац и Давидовић и стајаћа војска крагујевачка над којом је он заповедао. У вече 6 Јануар завереници су били већ близу Крагујевца. Они се зауставе са онима, које су покренули, код механе у таборишту и нареде, да један из њиховог друштва, — Аврам Петројевић — који је умео најлепше да говори, да објави народу, бившем ш њима, њихову намеру зашто су устали. Беседа је Петројевића била потпун тужбени акт противу Милоша. Он је говорио, да се сам — један Милош — користи оним сјајним положајем Србије, који је коштао народ толико крви, и да се он влада, по примеру пређашњих паша, повећавајући порез, као да би била Србија његова баштина, а народ — робље. За тим Аврам почне да говори о приватном живљењу Милошевом и проприча народу различне слабости књажеве, дотакне се његовог властољубља и рекне, да није безбедна од њега ни једна лепа женскиња у Србији, а то — вели — расте с његовим годинама: за тим да он не упажана веру, не пости, не светкује празнике* и да је Бог, због његових грехова, ових последњих година, послao на Србију сушу и глад. Петројевић заврши своју беседу уверавањем народа, да

већ одавно мрзе на Милоша сви они, који су около њега, па и његова породица, и књагиња Љубица, коју је он оставио не гледаћи на то, што му је предана и што од њега много трип; за тим рекне, да је и она за време свога бављења у Крушевцу пристала па то, да народне старешине усталу. *Сви прави отечествоЙуби, говорио је беседник, треба без страха да иду против Милоша и да ступе у Крагујевац, где их чека свој становништво и где ће се скоро искупити представници из целе Србије.** Но овај позив опет народ не предујасио, како су се надали завереници, које кад види Петроњијевић, он необично мајсторски преокрене своју беседу и почне сасвим другчије да говори: да нико већима не жали, него — ли што жали он — Петроњијевић — што му љубаш према онштем благостању, удео дала такву тужну дужност, да устане противу књаза Милоша, коме од вајкада помаже у раду и који га обасао толиким милостима; али шта ће, кад му потреба старати се о народњем па му судбина благу уделила дужност, која ће га, може бити, контрати живота; али отачство мора бити свакоме дражије од свега на свету. За тим укратко спомене заслуге, које учини Милош Србији за време трајања борбе с Турцима за ослобођење и прешавши на управу, он већ више није зборио да Милош ма што греши, него је сву кривицу бацао на оне, који онколојавају књаза, прекоравајући их, да они злоупотребљују поверење књажево. Оваквом мајсторијом он се стави у онјај положај, како је народ гледао на ток ствари, почем је сухопарно изнајире предусрео Аврамово нападање на књаза. „Хајдмо браћо!“ говорио је Аврам: „да ослободимо књаза од ових мрзких људи, да му представимо наше тужбе и да га молимо да излечи наше патње. Сва ће Србија бити с нама.“

Како завереници испу били уверени да је народ срдачно заузет за ово предузеће, како му га описа Аврам и у овом другчијем облику, они се реше, да најире дознаду, како на ту ствар гледају Крагујевчани, шта намерава Вучић, па и предане 7 Јануара у Таборишту. Осим тога, они су очекивали још Стојана Симића, који ипак био успео да дође са својим људма из удаљеног крушевачког округа. Шта је радио, за то време, Вучић? Он наоружа Крагујевчане, пријужи им стоећој војсци, разреди их око двора књажевог као стражу; разашље позиве у околна села да се наоружају и што брже могу похитати у Крагујевац и постави заповедником над свом том војском капетана Туцаковића из Груже, человека, који је био искрено привржен Милошу, а сам пак Вучић са 150 коњаника крене се пред устаннике, заповедив Туцаковићу, да се брани са свом снагом, ако буде

од куд нападања на Крагујевац, док се он не врати. Вучић оде у Табориште и ступи у преговоре са Милетом, Аврамом и Симићем Стојаном. Ту им објави, да ће са свом војском бранити књажев дворац, као што се обећао и да ће устанци нагазити на највећи отпор како у крагујевачком округу, тако и у целој Србији, која је спремна да брани Милоша. За тим је читало заверенике, да му кажу своје намере. У место одговора Петроњијевић предложи, да се одмах иде и удари на Пожаревац, да би тако могли ухватити књаза пре, него ли што се спреми да се брани, па да га приморају, да даде оставку на књажевско достоинство или да га смакну ма на какав други начин. Тај план потпомагао је и Симић, а такође због личне мржње, Протић и Мајсторовић, који су дошли у Табориште одмах за Вучићем. Но Милета Радојковић, који је подигао највише нарова и тај се народ држао за главну спагу устанаша (чијим се именом доцније и прогове та побуна) објави, да је он против тога плана и захте, да се држи онога плана завере, како су уговорили у Крушевцу т. ј. да позову попајнатије старешине, да потпишу молбу на име књаза, у којој да се изложе народно жеље и тужбе противу злоупотреба. По његовом мишљењу, то је био јединити пут, да се народу даде прилика, да изјави своје сопствено жеље, да се предупреди међусобни рат и да се склони Милош да попусти. Вучић се пријужи мишљењу Милетином и објави, да што се тиче питања о правима народа и ограничења Милошевог својевољства, он се слаже с њима, али се не може сагласити никако с тиме, да буде учинено ма какво насиље књазу, и ако они мисле да раде што год противу живота Милошевог или противу његовог књажевског достоинства, он је спреман да се с њима бори. Али како он има пуномоћије од књаза Милоша да се с њима договора, то и предлаже, да усвоје мишљење Милетине, па ће им чак допустити да ступе у Крагујевац, кад приме тај предлог. Таким начином у рукама Вучића и Милете била је сва снага и свој значаје; остали завереници морадоше се пред њима преклонити. Обе војске уђоше у Крагујевац, мирно 8 Јануара. Милета са својом дружином и покренутим народом заузме кућу врховнога суда и већи део вароши, Вучић пак — књажев дворац и мањи део вароши. Обе партаје ради сигурности, занечате народну хасу својим печатима и чувала је стражу од обе стране. Али је свако мешање људи између оба логора било најстрожије забрањено, и осим тога, устанницима није било слободно посити оружје изван заузетих делова вароши. Ранили су се из народњег амбара. Старешине обе стране водиле су бригу о реду и тиштини у вароши, често су се састајали

и разговарали о општим пословима. На план Милетин на скоро приступи сви чланови врховнога суда и многи други чиновници, па се онда сложе да захтевају од Милоша, да се изда устав и закони за српски народ: на овоме основу незадовољници одночују да се преговарају с књ. Милошем у име врховнога суда. Но неки од завереника, а највише Ђорђе Протић, заклети непријатељ Милошев од 1827 год. иши су били задовољни с овим, већ су ишли много даље и слали су, у име врховнога суда, у све српске крајеве врло опште позиве, у којима су захтевали, да Милош остави кнежевину и да одлази изван земље, а да се прогласи за књаза, старији син Милошев, Милан. Овакве тешње најбоље показују, да је у овоме послу најблагоразумније поступао Вучић; он се договори са умереном партајом међу завереницима и тиме самим отме од најпретеранијих могућност да раде. Кад би он ступио у битку са усташима, као што су захтевали неки пријатељи Милошеви: онда последица битке за Милошеву партују, у случају победе противне стране, била би најсигоднија за књаза. Ево за што Кунибер, ватрени приврженик Милошев, који одесечно пориче Вучића у свима другим случајима, у овоме га служају, обасцима похвалама, као што и треба.

Међу тим су стизали у Пожаревац, где се налазио Милош, најужаснији гласови о току устанка. Причали су, да је Вучић ирешао на страпу завереника, да из свију крајева Србије, па позив врховнога суда, иду нове и нове наоружане гомиле народа, и ако им Милош допадне шака, они су спремни да употребе свашина против њега. За ове све гласове Милошу су казивали и тврдили да су истинити они људи, из Милошеве околине, који су били у дослуху са завереницима, па га хтели склонити да бега у Аустрију. Највише је на томе радио кнез Јокса Милосављевић, коме је књаз био поклонено потпуно поверење. Налазећи се вазда око Милоша, свакојако се стварао да не дођре истина до Милошевих ушију и на послетку, молбама и базивањем страхотне опасности, која грози књазу у Пожаревцу, Јокси испаде за руком, те убеди књаза, да бежи из Србије. Он се потајно спремао за бежање, јер Јокса је непрестано уверавао Милоша, да је у дослуху са завереницима, како књагиња Љубица, тако и сва Милошева породица. С тога Милош и оде из Пожаревца неопростивши се са својом породицом. У броју људи, који су пратили Милоша у овом бежању нађе се човек, коме се учини да је манито и малодушно да се бега. То је био сердар, Коца Марковић, који је безмерно био одан Милошу. Знао је право стање ствари у Крагујевцу, и с помоћу Аврама Стојковића изради, те добије допу-

штење да се разговори с Милошем: он клекне на колена пред књазом, па га преклиња својом љубању на спрам њега и Србије да се окане такве ужасне намере, па га је уверавао, да му је народ одан, али је оманут, него ће се све то сиршти тиме, да ће се народна јарост окренута против оних, који су га оманули; у сваком случају, заврши Коца, то се не може оправити да ви бежите, без икакве борбе са неблагодарним бунтовницима. Сви остали, који су пратили Милоша, изјаве, да и они мисле као што Коца мисли, осим Јоксиног противног доказивања, на које књаз не обрати пажњу већ се поврати у Пожаревац; одмах изда заповести смедеревском округу (где је пре године дана онако прости и братски поступао с народом), позивајући све, да се наоружају и похитају њему. Пред вече, тога истог дана, присне му Јованча Спасић са једном четом наоружаних људи; остала су очекивали сваке минуте. Појаве се и други докази, како народ воле Милоша: Капетана Милутину, који је преће искварио планове завереника, па и опет доције ступио у дослух с њима, ухвати једна гомила народа, коју је он позивао да се удружи са завереничким устаницима. Милосав Здравковић у Ресави изда заповест, да се сви паоружани људи одма крену за у Крагујевац, али добије одговор: да се нико неће маћи док не добије најочиту заповест од књаза. Други сердари и капетани, који су учествовали у завери, симисле да је боље попричкати док виде каквим ће правцем потећи радња њихових созаклетника и реше, да се не покоравају заповести, коју издаје Протић у име врховнога суда. Они пак сердари, који ништа нису знали о завери запишту упутства и објаснења од оних људи, које су држали да су књажеви пријатељи. Јагодински устаници, које је кренуо и довео у Крагујевац Милета, кад виде да нико не долази на велику скупштину о којој су говорили завереници, почну викати на превару и почну да се разилазе мало по мало. Само Милета, који је имао врло велики утицај на покренути народ могао их задржати, да се сасвим не разбегну. Вучић је опет непрестано долазио у склопове незадовољника и нудио им своје посредовање у преговарању с књазом, у чему га још више утврди долазак из Пожаревца сердара Вула Глигоријевића, кога је послао књаз да дозна шта намеравају побуњеници. Пре него-ли што су хтели одговорити Вучићу на његове предлоге, завереници искупе све чиновнике, бивше у Крагујевцу, такође кнезове и кметове из вароши и околних села, не питајући какве су партaje, па им објаве узроке, који су их приморали да устану, уверавајући их да они воле своје отаџство и да су њихове намере чисте. Али Ђорђе Протић који се никако није могао уздржати, а да не напада на Милоша

развеже своју вређу мржње на књаза, и у дугачкој беседи старао се да представи Милоша као тиранина, који поступа горе са својим подајницима неголи с робовима, а за доказ тога назведе њиме самим претрпљени бој пре осам година, па је доказивао, да су бунтовници устали за праведну ствар, и да су дужни сви добри отечественоубци да се искупе под један барјак, те да збаце тиранина, јер доклен је он жив, у Србији неће бити мира ни слободе. Протић је заборављао, да се тирани не могу да држе без помоћи материјалне снаге, без чете, која би им била лично и слепо предана и зависила само од њих; а Милош није имао такву грубу силу и ослонач: његово се значење оснивало на заслугама учитељним земљи и народу; његова власт над старешинама није извирала из његове једне само личне надмоћности и превосходства над њима, већ је такође она извирала из народнег предпочтовања, које му народ показивао наспрам других старешина, а у неколико и из узајамне подозривости и записти самих старешина једног наспрам другог. Протићева необазрива вика изазове порицање тога скупа и први Милета Радојковић протестира противу замишљаја не само на живот Милошев, већ и противу смишљаја на књажево достоинство и изнова објави, да се он примно старешинства над устаницима само с том намером, да склони књаза да олакша народу терете. Већина чланова бивших на томе састанку изјави, да се сасвим тиме слаже. Најзад и Давидовић, који је био на томе састанку, предложи питање: шта незадовољници захтевају од књаза? Они одговоре, да су хтели с оружјем у рукама да изнуде неке административне реформе, а такође да се изда законик грађански и кривични, чиме би се обезбедиле њихове личности и имање. Тада их Давидовић почне убеђивати, да се већ одавно спрема припремна радња за те реформе, што се не може израдити за један дан; обећа им у име књаза, да ће скоро бити уништен кулац и да ће се народ курталисати других тешких дација и објави, да ће бити сазвана Фебруара месеца велика народна скупштина, којој ће се поднети устав који ће задовољити све жеље, које су они исказали. Беседа Давидовићева изазове јаку вику одобравања, а беседник се обрати завереницима с речма, да распусте војску и да припадну књажевој милости. Но овај његов савет они неприме. Бунтовници су хтели држати се под оружјем дотлен док се не увере, да је књаз спрам њих мирно расположен. Они су чак захтевали, да се одма искупи скупштина и она би одма решила сва несагласија. Би решено да се склоне услови помирења с књазом; изнесу пет чланака: слобода лична, имаовна, светиња части, суђење по закону и владајући устав,

кога треба хранити као светињу. Чак се одабере депутација, која да ступи у преговоре с књазом на основу ових главних права. У ову депутацију одаберу 35 најпоштованијих кметова, на им приододаду члана врховног суда Ранка Мајсторовића. Но је већ доцкан било предиспевати књазу услове. Подигнути народни војници, које су довели у Крагујевац завереници, све су већма и већма ладили на спрам овога предузећа. Међутим 1.500 наоружаних гружана већ су били дошли близу Крагујевца и Петар Туцаковић, поставши њихов привремени заповедник, припреди да ће да прогна партаџу незадовољника из Крагујевца. Сваки је дан нова и нова помоћ приодолазила Туцаковићу и сада завереници увиде да су у опасности. Давидовић је пак знао, да књаз Милош жели да прекине раздор без проливања крви, па је радио да се пошље депутација у Пожаревац. Тада Вучић, ког су обе партије прекоревале, да је издајник, напавши се уверијен, што старешинство над војском верној Милошу, би предато Туцаковићу, пријеју се депутацији и оде у Пожаревац, да објасни књазу своје поступање и да му представи, како је неизбежно потребно да се помири са устаницима. Милош усвоји његова објашњења и обећа да ће да опрости бунтовницима, ако они одма положе оружје и, ако се разиђу.

У то ова мутња у Крагујевцу проузрокује веома велики утисак на београђане, од којих су једни љубили Милоша, други се пооплаше за своје трговачке послове, којима пишта тако неуди, као народне ребељије, а трећи се напослетку бојали, да се не би тиме користиле турске снахије за своје рачуне. Но се нађе људи међу чиновницима, који су хвалили завереничка захтевања устаника. Кад је дошло до Београда само први нераગоветан глас о покрету Милете Радојковића на Крагујевац, они су порицали заверенике; али кад се разгласи, да Милета предводи више од 2000 људи, и да је Милош побегао из Пожареваца, измену се мисли ових људи: они почну говорити, да је Милош варварин и тиранин, који је добио ово што је и заслужио, а завереници усташки да су добри грађани. Најнесмотренији, између њих био је Цветко Рајовић, који је то све говорио. Онда је он био управитељ вароши Београда. Он је говорио јавно и гласно ово, о чему су други мислили или шта су претресали у кругу своје породице. На његову песређу, два слуге Милошева: Мита Чибукчија (који распаљује и даје чибуке) и Јова кафешаја (који подноси каву) у то време оду из Београда у Пожаревац. На питање Милош, шта се ради по Београду, они одговоре, како сви београђани жале што се то тако десило и спремни су да

иду књазу у помоћ, само један Цветко Рајовић хвали заверенике и грди Милоша. Чувши то књаз Милош, тако се разјари, да се не може описати. Рајевић је као Симић и Петронијевић уживао потпуно поверење и расположење књаза Милоша. С тога, кад чу то књаз, одма заповеди да га ухвате, окјују и доведу у Пожаревац. Сутрадан дођу из Београда два члана београдског суда и још опширније проприрају, како је рђаво говорио Рајевић о књазу. Тада Милош пошље два капетана и заповеди им, да зауставе Рајевића у Смедереву и да га стрељају одма без икаквог суђења. По срећи, за Рајевића капетани нађу у путу Јефрема Обреновића, који дознавши, да је устанак завереника успешније свршен, пође из Београда да поздрави књаза. Капетанима је било мучно да изврше заповест књажеву, па замоле Јефрема да их посаветује шта ће да раде. Јефрем је знао, да ће и сам књаз Милош жалити, кад би била извршена његова заповест, издата у време његове љутње, посаветује им, да иду оним путом, на коме поуздано неће моћи пресести Рајовића и онда да кажу књазу, како нису извршили његову заповест услед случајности, што га нису у путу срели. Јефрем сам проприча своме брату, књазу о овоме, поступку и Рајевић буде доведен жив у Пожаревац, и доцније ослобођен кад и Милутин Петровић, пошто се књаз помирио са завереницима. Најзад се успокоје и београђани, што се тиче турских спахија, јер Ведиши-паша сам предложи Милошу помоћ против устанника, коју је књаз одбио не жељећи да се Турци мешају у унутрашње послове српске.

Док се све ово збивало у Пожаревцу и Београду, у Крагујевцу међу собом заваде се завереници. Милета је корео Здравковића за то, што је обећао да ће донести народ из Ресаве, што није дошао у Крагујевац у најодсуднију минуту и напоследку дошао сам самит. Здравковић му одговори грубо и између њих плане ватрена грђа, која, у мало, што се није свршила смрћу Здравковића. Војводе, што се ружише и грдише, њихови другари раставише. Здравковић, држећи да није сигуран за свој живот, потражи заклона у књажевом двору, али га и овде не предустроји боли дочек. Стража около дворца предустроји га као непријатеља, спуче с коња и частећи га именима издајника свију партаја, зада му такве ударце, који су били повреда. Жалосан Ресавац, бојећи се за свој живот, молише Давидовића који је полазио у Пожаревац, да и њега поведе са собом, како би умолио књаза Милоша да му опрости. Но Давидовић се одрекне да му испуни молбу с речма, да га и у путу могу очекивати такве исте непријатеље, од којих га он — Давидовић — не би могао очувати. Сад се Реса-

вац морао крити по кућама све дотле, док се нису разшили из Крагујевца главни предводитељи тога устанка. Кад су устаници отишли својим кућама из Крагујевца, тек су онда дозвали за повољни одговор књаза Милоша, онда оду својим кућама и војводе заверенике: Милета Радојковић, Стојан Симић, Аврам Петронијевић и Јован Вељковић. Остану само у Крагујевцу чланови врховнога суда и клону душом, а најжешће се поплаши каштиге Ђорђе Протић па оде из Крагујевца с војводама. Међу тим се поврати у Крагујевац Вучић, заједно с народном депутатацијом, но не затекне никога — ни заверенике, ни устанике. Ово му беше веома непријатно, јер је он дошао с пукомоћијем од књаза да сврши преговоре са пездовољним стаreshinama. Таким начином, ствар је била одочета и прекинута: устанак, који је у почетку доносио велике опасности Милошу, сврши се ни чим; народ прозове тај устанак „Милетина буна“.

Кад мир би повраћен, Милош пошље свога брата Јефрема 12 Јануара да му припреми свечани дочек. Тог се истог дана пошље писмо Милети, Симићу и Петронијевићу, у коме их још једном уверава да им прашта. Сам распусти сердаре, капетане и народ, који се беше искупио код њега у Пожаревцу да га брани, и благодарно им за то, што су му предани. Другог дана се крене у Крагујевац. Близу Крагујевца предустроји га местне старешине, варошани и околни сељани, па чак и људи, који су предводили бивши устанак. Уз јеку звона и рику топова Милош прими поздраве од народа. Завереници су стајали обалка, падну на колена пред књазом у ону минуту, кад он сјаха с коња и модили су га да им опрости. Милош их подигне, загрли са влажним од суза очима, увери их, да им је већ опростио, прашта им још једном, па изрекне ове знатне речи: „ми сви имамо слабости; ја сам врло често падао у погрешке; треба да се побринемо да их исправимо и да један другоме узајамно опростимо“. На место ма какве освете, сутрадан Милош позове себи Симића, Петронијевића и Радојковића па им каже, да он није никада одбацио ничије добре савете, с тога сви они, који се старају о општем добру, па место што да односију непријатељску радњу противу њега, дужни су да му најпре отворено искажу, чим су они пездовољни, како би га овим начином очували од погрешака, али да не праве завере, и да траже оно, што може да нашкodi читавој Србији. За тим, да би их још више уверио у својој искрености, позове их у цркву, где им се закупе на еванђељу, да им прашта, а они се опет закуну на еванђељу да ће му бити верни и да ће му се покоравати. Клетва је Милетина била искрена, истинита, јер се он одниковао тиме, што је био прост

и честит човек; ово није могуће рећи о заклетви осталих завереника. Сви искрени пријатељи Милошеви мало су веровали да ће Стојан Симић одржати своју заклетву, па су држали, с тога да је овај опроштај највећа погрешка коју учини књаз. Нарочито Јефрем Обреповић почне викати на брата и јавно говорити да се не изда никаквоме добру од помирења Милоша са Симићем. Но Милош изда заповест, којом се забрањује не само зборити о бившој буни, већ и најмање ма чиме о томе споменути; брата је молио да се влада са главним вођама буне онако, како је ш тима поступао пре буне.⁽¹⁸⁾

У „Србским новинама“ описаны су сви ови Крагујевачки догађаји тако, као да су старешине и кметови поднесли књазу Милошу покорну молбу да изда устав и законе. И доиста, узимајући строго у претресе ову ствар, ни до чега другог није ни довела „Милетина буна.“ Прем да је Милош и знао, да су нездадовољници радили због личних користи, и само се изговарали, да раде за опште добро, како би под окриљем општег блага, постигли своје личне интересе; Он (Милош) се и опет реши да даде устав, али не такав устав, који би толико бранио интересе чиновничке, колико народње благо. Но кад кроз читаву годину дана није могао бити написан добар и опширан устав; онда је још мање могуће било извршити за две недеље тај посао, које још остају до онога рока који је означио Давидовић, — кад је књаз Милош хтео сазвати скупштину. Морало се препоручити томе истом Давидовићу, као вредном публицисти, да напише устав, који се зактева. Давидовић ма како да је био изображен, кад га убарабаримо са осталим његовим саотачественицима, веома је био заљубљен у политичке теорије, па није био кадар да уреди (редактире) устав који би се подударао са обичајима земље и народа и који би задовољио праве земаљске потребе. Но и пак напише устав, који потпуно одговараше његовим личним побуђењима и који је имао веома мало значења у самоме животу. Осим овога важног штита о државном склону Србије, било је још друго важно штите како за земљу, тако и за књаза, а то је, о путовању Милоша у Цариград, куда су га већ више пута позивали. Порта жељаше да се закуше и српски књаз па верност султану, као што су већ били урадили књажеви — влашки и молдавски. Милош је већ питао о томе руског посланика Бутењена, и овај му световао да уради по жељи Порте, држећи чак да је и то необходно да се Милош јави у Цариград. Најприближенији Милошеви људи различно су мислили о томе путовању у Цариград. Они, који се надаху, да ће их књаз повести са собом мишљаху уз то, да ће добити обичне поклоне од

Порте, још су напред пророковали да ће почасти, које буду учињене Милошу у Цариграду, бити корисне Србији и стога говораху и доказиваху књазу, да треба да иде. Они су још изразије уображавали, какав ће добити уплати Србија на румелијске хришћане, кад први пут виде у својој средини српскога књаза, како ће то једити и кинути београдске и босанске турке и како ће се упрепастити сви српски пријатељи кад виде како је примио сам султан српског књаза ког су држали као простог хајдучкога вођу, други су напротив мислили да књаз Милош нетреба да иде у Цариград. Највећи је поборник овога мишљења био Давидовић, који говораше својим пријатељима: „Ми сви, који смо имали посла у Цариграду, причали смо чудеса о књазу Милошу, уздизалисмо га до небеса и то тако, да га Турци не могу ни да замисле друкчије, него као необичног човека: па се ја сада бојим, да га не познаду изближе, а то ће бити штетно и за народ и за њега самог.“ Он се такође бојао, да турски великаши са својственим њиховим улагивањем и подвлачењем не навуку књаза Милоша да постане према њима сувише искрен, па да од њега не дознаду истинску спагу и средства Србије, која плаћа такав исплатаван данак султану, и да га не склоне да им што уступи што би било штетно за Србију. Благоразумно уз државајући се да саопшти Милошу сва ова страховаша, старао се да докаже књазу да ће то путовање бити понижење његовога достојанства: или тако далеко, представити пред султана и благодарити му за попуштања Србији, значило би одрећи се од права доказивати, да су ова попуштања добивена са оружјем у рукама и да су коштала непребројних пожртвовања. Показивао је на огромне трошкове с којима је свезано путовање по Турској. Двоумећи, које ће мишљење да усвој, кназ Милош, смили да предложи скупштини и ово питање.

На Сретење, 2 Фебр. 1835 год. у Крагујевцу искупи се на скупштину до 4.000 чланова. У овоме броју осим чиновника и главних људи још је било од 100 кућа по један посланик и доста велики број представника од варошанаца, трговаца и мајстора. Но још двадесет више дође у Крагујевац љубопитљивих људи, који су очекивали нечега необичног важлог од скупштине, која се искупи после буне старешина против књаза. Све ове гомиле нису се могле сместити у Крагујевцу, па се тако разместе по оближњим селима, да је околина Крагујевца изгледала ка огроман табор, у ком се на различним местима гостили и частили, где се непрестано пиле здравице за Србију и њенога књаза, ког је народ називао стубом земаљским, својим оцем дедом и именима налик на ова. После литургије почне се свечана

молитва, на чистоме пољу, под ведрим небом, где беше нарочито за тај дан, начињено узвишене место, на коме бијаше налој и па њему крст и јеванђеље. У наоколо тога узвишеног места, бијају начињена седишта за књаза, митрополита и најважније чиновнике, у средини којих виђале се Стојан Симић, и изгледаше у лицу налик на човека, који дубоко верује, да је учинио највеће услуге земљи и народу. Пошто књаз укратко поздрави народ, онда заповеди Давидовићу да чита беседу. Главну садржину ове беседе најпре му је сам књаз „продиктирао“, па је онда Давидовић, са обичним изливом осећања и претераним „красноречијем“ исту мисао развио и окитио, и у неким местима до тог дотерао да је променио Милошеву мисао.

Пошто беху паведени уроци зашто није била сазвана прошле године велике скупштине, и зашто не би кроз годину дана написан устав и закони, Давидовић напомене предлоге, које књаз пре годину дана предложи народним преставницима. Од тога времена и књаз и сви они могли су претреси штитије о уставу. У беседи која је сада читана скупштини, говорило се, да се Милош занимао читаву годину дана у својој соби и са врховним судом и склапао такав државни склоп, који би најкористнији био за Србију. Но је непрестано имао на уму то, да је српска књажевина — нова држава, која је тек пре годину дана, сасвим склоњена; у постанку сваке државе, која тек што је поинцида, необходно се мора пазити на смотреност и не обнародовљавати ни једне сувишне речи, од које би се доције морало уступити натраг, као од такве, која не иде на корист оштег благостања. Протекла су читава стоећа док су склоњене сувремене државе; а и у њима има много, што би требало изнова установити. Србија не може ини другачијим путом; она не може постати за годину дана држава, која би била тако добро уређена, да се већ више не би имало шта радити. Српски народ има много својих народних особина, за које се треба побринути, да одговоре европској изображености, како би доције мало по мало Србија заузела угледно место у кругу других држава. Најпоглавитија препрека томе, што у Србији нема људи, који би могли руководити послове управне по начину европистом, негледећи што неки то и мисле. Таква је била главна мисао Милошева, коју он каза скупштини и колико ју је могуће уловити у Давидовићеву „многоворењу“. Прелазећи на оне ствари, које треба поднести скупштини, Давидовић, у име књаза, овако говори: „Решено сам тврдо предложити ово: 1) сачинити и издати Устав у коме би стојала избројена права и дужности књаза српског, права и дужности власти наших и права и дужности свакога Србина.

Устав овај прочита ће вам се свима. Из њега ће те видети, да су оштенародна права или права, која ће сваки Србин уживати, пространо и онако описана и разградата, како их само човечанство предписује; у њима ћете наћи, да је личност свакога Србина слободна и да је сваки Србин господар од свог имања. Овоме уставу треба свикилици да се закунемо, и сви који се овде на скупу налазимо и сва остала браћа, које нејма овде; да се сви закунемо један другоме, и књаз властима и народу, и власти књазу и народу, и народ књазу и властима, да ћемо држати устав овај свето и искрашимо, као што држимо свето јеванђеље, и да нећемо ни од једне черте његове одступити, нити једне самовољно променити, без договора и сагласија свију нас и свега народа. 2) Решено сам се поставити совјет државни првом и највишом власчу до себе и до књаза, и саставити га од шест попечитеља, на које ће се све струке дела народни поделити, и више државних советника; попечитељи ће их предработавати, советници разматрати и мени предлагати па одобрење. И попечитељи и советници одговараје и књазу, и народу за дела своја, одговараје и за свако злоупотребљење, које би се у делима народним појавило. 3) Већ се од неколико година ради на томе, да се напише законик грађански и кривични. Кад тај закон буде обнародован, сваки ће Србин наћи у њему заштиту и правичан суд, не само како судија нађе да је право по својој памети, како се радило до сада, већ на основу закона. Чини ми се, оваким установама биће унутрашња управа најбоља. Народ стојаће под кметовима, канепатима и судовима; судови под државним Советом, Совет под књазом и уз књаза, а књаз под законом у непрестаном договору са Советом. Овом установом укратиће се, чини ми се, самовољство и свију нас у скупу и свакога понаособ. Може бити врло лако, да ће бити недостатка у овим установама; но и они ће се поправити по времену, и како се покажу; засад пису ми ви знања моја па време допуштала, да овако важно дело испечем онако, како би смео рећи: делу моме неможе нико наћи мане, оно је најсавршеније дело на свету. Затим се говорило у беседи, и то опширно, о начину разрезивања и куљења данка, а тако исто и о томе, да се подију одреди оштета суме данка. Милош предлаже да се установи једносличан данак по три талира с главе за полак године, и у та три талира да се искупе све дације како непосредне, тако и посредне, оштетинске, земаљске црквене и државне. Милош је обећао да ће се и кулук ушипити, осим прављања друштвених бина, па и за радњу на тим бишама влада и опет да плаћа. Што се тиче прављења добрих

путова и мостова, о томе морају се договарати суседна села и поштине. Шуме и лугови од данас су опште имање оних села, којима исти припадају: „јер, по говору, свак народ подједнако плаћа за то, с тога то треба свак и да ужива. Од данас не може нико заграђивати забране: ни влада, ни кмет, ни чиновник, ни трговац, ни сељак, и нико други, разма 10 дрвета, и нико не сме забрањивати нашој браћи из других села и округа да уживају оно, што је опште“*. Кад све ово овако постоји Милош мисли, да се неће учинити да је велики годишњи данак од шест талира, но ћемо „ми увидити, да ли ћемо моћи исплатити све трошкове са овомико годишњег пореза. Наша ће влада извидити да ли ће бити доста овомико данка или не. Дужност је министра финансије да после године дана поднесе опширани рачун прихода и расхода мени, државном совету и народној скупштини. Да би се изједначио порез између оних, где су велике породице и где су малене, између богатих и сиромашних, између ожењених и неожењених, то ће се моћи извршити по попису, који ће склопити кметови и који ће прегледати влада. На последку књаз предлаже, да сваки округ од себе изјави мишљење о различним установама, за које мисли да би му биле корисне; тако исто сваки округ одреди одређени број лица, како ради ове цели, тако и ради тога, колико ће људи долазити на идуће скупштине, јер није могуће свагда искупљати овомику гомилу народа, колико се сада искушило на скупштини. По свршетку беседе седница буде одређена за идући дан“**.

Другог дана одјечне се читање устава, који је написао Давидовић.

Устав се дели на 14 глава и има свега 142 члanka. У проју се глави говори о политичком значењу Србије и о простору оваквим простим речма: „1. Србија је не разделна и у својој управи независна књажевина, по признању султана Махмуда II. и цара Николе I.; 2. Србија се дели на различне округе, окрузи на срезове, а срезови општине; међе и имена првих могу се мењати по законима“. У другој глави говори се о грбу и застави Србије. У трећој се глави говори о властима: законодавној, извршној и судској. Прве две власти врши књаз и државни совет, склоњен од шест попечитеља народних послова, неодређеног броја советника, председника и главног секретара. У глави четвртој се говори о начину издавања закона у Србији, да би они могли обстати у свој својој снази: закони се могу тицати читавог народа или једнога његовог дела; никакав закон неможе имати повратне силе; закон о одређењу пореза за сваку годину, не може бити издаван без одобрење народне скупштине, која ће се ради тога, сваке године сазивати; њу саставља сваке године 100 скупштинара; законе пред-

ложу попечитељи, прегледа државни совет и потврђује књаз, али најдаље кроз 20 дана, од како му буде поднесен; ако књаз одбаци закон, совет има право да му га поднесе још два пута, паводећи доказе зашто је потребно да се тај закон изда; али, ако књаз не призна значај доказа може га одбацити и по трећи пут. Форма за издавање закона била је усвојена ова: „Мы кнезъ србскій, на предлогъ државногъ Совета, устанавливамо“; доле долазе потписи: председника Совета, име попечитеља који је предложио закон и главног секретара. Они закони, где неби било овакве форме, немају никакве снаге и не треба их извршавати. У петој глави стоји 30 чланака о српскоме књазу: његова је личност света „неприкосно-вена“; он не одговара ни за каква дела у управи, за која одговарају остale власти у Србији, свака у своме округу, с тога нико не може судити књазу или се на њега тужити за поменуте поступке, већ тражи задовољења од споменутих власти. Српски је књаз поглавар целе државе; њему припада, — осим издавања закона по одређеној форми и извршавања истих закона преко попечитеља, — право постављати све властнике и све чиновнике у Србији. Он има право да прашта кривце и да смањи капитигу. И сам књаз има право предлагаша закона државном Совету. Он има право да склони свој Совет од неколико лица ради световања о различним пословима, али ова лица не могу бити чланови државног Совета. Књаз може давати знаке одликовања и племство; књазу припада право да допушта о женidби својих синова и удаџи својих кћери. Књаз и чланови књажеве породице не плаћају данак на име куће у којима живе, али на остало непокретно имање плаћају данак, као и остали Срби. Књажевско је достоинство наследство од оца на сина у нисходећој линији; кад би се прекратила линија правог наслеђства књажевско достоинство прелази на другу линију, и кад би се прекратило наслеђство у мушкиј линији, онда прелази најстаријем сину, најстарије кћери књажеве и т. д. Таким начином наслеђство престола припада књазу Милошу Обреновићу, а попут би се прекратило његово мушки потомство, онда његовом брату Јовану Обреновићу и његовим потомцима у мушкиј линији, а после прелази Јефрему Обреновићу и на његове потомке. Кад би се прекратило потомство у мушкиј линији Обреновића, књажево достоинство прелази најстаријем представнику најстарије женске линије из фамилије Обреновића, и потоњи књаз мушкиј линије оставши без деце, са сагласијем државног Совета и народне скупштине, усиновљава најстаријег потомка од прве женске линије. Кад би се и све женске линије прекратиле у

својим мушким потомцима: онда државни Совет три пут позива потољега књаза да назначи себи још за живота најдостојнијег и најспособнијег наследника, човека од српскога народа. Ако књаз то не би урадио државни Совет и народна скупштина сами бирају му наследника и влада моли султана у име народа да га утврди у зваљу наследственог књаза Србије. Српски књаз мора бити природан Србин и српске (православне) вере; ове исте вере морају бити књагиња и жене чланова књажеве породице. Књаз је пунолетан кад наврши 20 година. Књаз српски не може заузимати туђе престоле. Књаз и књагиња имају титулу „Височества“; синови и браћа књажева, њихове жене и њихна деца — титуле светlosti. Непунолетни књаз стоји под туторством своје мајке и оних чланова државног Совета, које је одредио у тестаменту његов отац; кад покојни књаз не би одредио туторе: онда их одређује државни Совет. Тутори младолетног књаза куну се пред државним Советом да ће извршити своје дужности верно и тачно и да ће васпитавати млађанога књаза тако да поштује устав и да љуби грађане свога отаџства. На случај, кад би књаз умро или се одрекао од свога достоинства, а наследник би његов био младолетан: онда ради управљања земљом државни Совет поставља три намесника, који и управљају Србијом, по уставу и под надзором државног Совета и на то се заклињу. За време таквог намесништва устав не може бити мењан. Ако буде доказано пред државним Советом и пред народном скупштином, да је старији књажев син слабоуман или оптерећен другим важним телесним манама, а такође, ако би се старији син књажев сам одрекао књажевског достоинства, у таквом случају наследује му његов старији син; ако у њега не би било деце, онда ступа по наследству на престо његов старији брат. Синови и браћа књажева и њихна деца немају права да ступају на службу у иностраним државама, а иначе губе права на наследство престола и право на издржавање, које би морали добијати од Србије. Књажевски синови и кћери свију линија књажевске фамилије, ако ступе у брак без одобрења оца и матере и без сагласија државног Совета, са лицима неправославне вере, губе право на наследство књажевског достоинства како они, тако и њихна деца. Остали чланци пете главе тичу се издржавања књажевске фамилије. Оне куће и вртови, које су имали у Србији кад је издат устав јесу законито наследство њихно и њихни потомци. Осим овога би наређено, да се у престоници озиди дворац па државни ратун, који би доликовао да буде дворац књажев. Књазу Милошу буде одређена годишња плата 100.000 талира и 20.000 на издржавање двора; његовој браћи за

слуге њихове према Србији по 10.000 годишње пензије, а после њихове смрти, њиховим породицама по 5.000. У последњем је чланку одређена форма заклетве, како ће се клети српски књаз кад ступа на владу, после чега ће тек ићи обред венчања и мирономазања.

У шестој глави има 32 члanka, у којима су одређена права и дужности државног совета. Највећа власт у земљи, после књаза, совет, бди да никакав Србин не повреди и не наруши устав; он одељања од свакога Србина свакојаку неправду, руководи законодавним живљењем Србије, шаље заповести осталим српским властима, предлаже књазу људе способне за државне дужности. „Државни је совет оруђе преко кога књаз разговара са народом из скупштинама, кад му не би прилике допустиле да сам лично дође на скупштину. Државни совет има право да тужи књазу свакога свога члана, који поступи неправо или против устава или против султанове власти или против књаза или уопште против земаљске користи. Државни совет има право каштитовати и сваког чиновника, који би ма у чему скривио у својој дужности, али по закону, који ће се издати.“ Осим лица која могу постати члановима совета на основу 3 главе устава, књаз може слати у седнице савета своје синове и браћу, којима није мање од 18 година, али право гласа добијају тек после 20-те год. Осим овог, књаз може поставити за државног советника и друге заслужне чиновнике, који не живе у престоници српској, и они заседавају у совету само за време свога долазка у престоницу или кад их дозволе Совет. Отац и син или два брата не могу бити у једно исто време члановима државног Совета; председника у совету поставља књаз. Попечитељ одговарају за све шта сами предузимали; свако попечитељство добија одређену суму новца на своје годишње расходе; сваки попечитељ, годишње, подноси совету и књазу опширни рачун по својој струци, а попечитељ казнчејства осим овога и народној скупштини; књаз може постављати за попечитеље чланове државног совета, може их одуштати, али одуштети попечитељ одлази за члана у совет. Седнице су државног савета тајне и воде се протоколи. Решење совета онда је спажно кад у седници заседава не мање од 4 попечитеља и 4 советника и главни секретар; али кад би се постављао тутор младолетном књазу или наместништво за време владе слабоумном или неспособном књазу, у време венчања или заклињања новога књаза; за време избора новог књаза из средине народа и за време трајања народних скупштина морају бити на месту $\frac{3}{4}$ свију чланова совета. Решава се у совету првом већином гласова; кад би се поделили гласови на две равне половине, онда надважује она на којој је страни председник. Државни советници одговорили су за сваки савет, који би посаветовали књазу, за сваки посту-

нак противљан уставу и за нејављање књазу туђих безакоња; али су они неодговорни за ињења своја у совету. Општина правила о склону и обvezama државнога совета књаз ће да обнародује одма по што се изда устав.

У седмој глави, у 4 чланка, говори се о судској власти. Унадрач ће се судити у Србији у име књаза. Што пре издаће се законик грађански и кривични. Судова има три степена: окружни, велики суд и државни совет, у коме има судско одељење. Судије су независне, суде не осврћују се ви нашто, осим закона; никаква власт како вишта, тако ни нижа нема права судију да одвраћа или да му заповеда да суди друкчије, а не онако, како закон заповеда. Ни један Србин не може преносити парницу из надлежног свега суда у туђе. У осмој су глави чланци о народној скупштини, у којој мора бити 100 скупштинара, који да небуду млађи од 30 година и плаћају им издржавање њихови избирачи. Скупштину сазива књаз, једном у години, о Ђурђеву-дне; ако се деси пужда — неколико пута у години и распушта се књажевом заповешћу. „Никакав данак не може бити наметут или порезан на главе без одобрења народне скупштине; само народна скупштина има право ударати данак на народ. Сваки се данак одређује тек за годину до друге скупштине. Годишња књажева плата не може бити повећана без одобрења народне скупштине и не може бити смањена ако књаз непристане.“ Народна скупштина има право да предадже књазу и совету да се издају нови закони; тако исто има право представљати књазу злоупотребе, које је приметила у земаљској управи и о нарушењу устава, које би учиниле ма које власти. — У глави деветој говори се о цркви. На врху српске црквене управе стоји митрополит; владика може бити онолико, колико узтреба по броју становника. Унутрашња црквена управа припада митрополиту. Митрополита и владике може позвати књаз и државни совет да се саветују о црквеним пословима. Свака друга вера има право слободно извршивати своје богослужење по својим обредима и свака вера стоји под заштитом српске владе. Свако се лице заклиње по обредима своје вере. Приходи свештенства одређени су у засебној установи. У десетој глави о финансији има два знатна члanka: по једноме чланку — Србија се не може задужити без одобрења књаза, совета и народне скупштине; по другоме чланку — не може се заводити царинарство у Србији између једног и другог округа. — У једанаестој глави садржи се општенародна права свакога Србина. Само природни или прирођени Србин може бити тутор, чиновник, члан општине, надзиратель јавних или друштвених завода. Сваки туђински трговац, фабрикан, мајстор или земљо-

раденик вере хришћанске постаје српски грађанин пошто проживи у Србији 7 година; а иностраници који су учинили услуге Србији постају српски грађани, пошто им књаз даде то право. Сви су Срби равни пред српским законима. Сваки Србин може постати државни чиновник. Кад су подједнако способни — Србину се пре даје званије, него ли иностраницу. Роб како ступи на српску земљу од оне је ми-нуте слободан. Извлаче је свакога Србина, неприкосновено. Кад би чије приватно имање било необходно потребно за оштуту корист, го-сподару се оно исплаћује по процени. Ни један Србин не може бити ослобођен од излагања данка, нити од обвезе прављења мостова и путова. Сваки је Србин слободан од кулукса, изузимајући грађења државних зграда, али овди влада излагања за рад. Сваки је Србин дужан, на позив владе, да брани отаџство, ини у редовну војску или у на-родну, од којих прва је стајаћа војска, а друга се позива у важним приликама. Сва се званична артиљерија у Србији воде на српском језику. За тим се повторава чланак, о коме је говорено у беседи, да су опште шуме и пасишта. — У дванаестој глави говори се о правима и обvezama чиновника, и нема ништа особито; вредно је само споме-нути, да се давала половина пензије за 15 година безпрекорне службе, а потпуна за 25 година. — У тринаестој глави говори се, да, ради измене устава потребно је сазвати народну скупштину, на коју мо-рају доћи најмање $\frac{2}{3}$ чланова и $\frac{2}{3}$ из тој пристати. У последњој се глави говори, да у уставу књажевства Србије има 142 члanka и ступи у живот од 3 Фебруар. 1835. год. и државни совет уписује га у збор-ник закона. (¹⁶⁵)

Овај устав на бразу руку написан, има у себи дosta ствари, које су једна другој супротне. Дајући књазу право да поставља све чиновнике, он му закрађује да их мења или понижава у званију без сагласија државног совета, те тако је совет могао вазда постати заклон, где је сваки чиновник могао тражити заштите. Књазу није остављена никаква административна власт, међу тим сваки је сеоски кмет имао исту власт: за Србе ондашње Србије то је морало бити чудновато. Сву управну државну радњу прогутао је совет, чији чланови, најмање четворица, морали су налазити непрестало код књаза, и код известних одношаја већих чиновника према Милошу, могли су постати његови вечити тужитељи: они су били стални на својим столицама и само им судила скупштина. Међутим иако устав склони читаве мердевине друштвених стања: над простим сељаком стоји кмет, над кметом капетан, над капетаном сердар, над серда-ром попечитељи и државни совет и над њима књаз. Но књаз није

могао ништа урадити без сагласија државног совета а у исто доба совет је могао радити све без кназа. Исто тако, велики суд, и да имао никакве важности у не — судским пословима, што му је пређе припадало: а државни совет у исто доба добије значај највишег, касационскога суда. Може се упитати, какву власт није добио државни Совет? у лицу његових чланова била је уједињена власт законодавна, извршила и судска: у њему су били и министри и судије, саветници и администратори. Давидовић ограничавајући, оваким начином књажевску власт, поводно се по демократским начелима, која је врло јако поштовао. Али подчинивши совет и његова решења, нардоју скupштини, он је заборављао, да се скupština једном или двапут у години скupštaла и заседавала само по неколико дана; већином су чланови скupštine били људи прости, који се подају ласкању оних, који стоје више њих у власти, и државноме совету није било тешко задобити огроман утицај на њих тим пре, јер на ондашњим скupštinama још није било једниничних мишљења, већ су посланици свакога округа исказивали једно опште мишљење, а њихна су световања предводили сердари, који су били чиновници и поднудно зависили од државног совета. На тај начин устав није прекинуо борбу књажеву са вишим великашима, него јој давао још шире земљиште.

И због других узрока ова се борба није могла избећи. Кназ је имао истинских пријатеља у кругу другостепених чиновника и у самоме народу, који су много озбиљније гледали на потоњу буну, а не онако, како је па њу гледао Милош и приближени му саветници. То се није мимошло а да се не обелодани одма још на Сретенској скupštini. На овој скupštini, најважнији појав, после приступне књажеве беседе, било је не читање устава, који су примили без икаквог претресања и на верност коме се заклели сви починући од кназа до последњег кмета, и то одма пошто је био прочитан, па није било најважније световање о путовању књажевом у Цариград, јер су чланови народње скupštine правце без икаквог окоплишења кназу рекли; „немој да идеш господару! пошљи боље једног свога спна или брата“; па најважније је било, што ни сам Милош није очекивао, неочекивана изјава народње мржње Стојану Симићу и његовим једномишљеницима. Неки окружни начелници, неверујући обећању Симићевом, како се клео кназу Милошу, спремали се да о томе говоре читавој скupštini. Такви су били: сердар соколског округа Јован Мићић, капетан из Уба — Павле Даниловић, руднички капетан Илија Поповић и капетан ваљевски, Јовица Милутиновић; уз њих је пристало много кметова и чланова скupštine. Кад је Милош дознао,

иа шта се они спремају, он их је молио да одустану од своје намере. Али још нису били умукли гласови захтевајући, да кназ не иде у Цариград, кад гомила људи незадовољних Симићем приближи се узвишеном месту, на коме је седио Милош, опкољен најближим лицима, у броју којих је био и Симић, и одјекну речи, које изговори Даниловић: „Добро, господару! али злочинци, што су око тебе“..... Симић пребледи; Милош пак изненада отргнут од разговора о путовању у Цариград, и чувши речи капетанове, повиси свој говор и њиме преклоши говор капетанов, неостављајући прећашњи предмет разговора. Они, који су мрзили на Симића, гомилали су се око кназа, старали се да изнова одпочну своју беседу, но Милош им непрестано сметао и погледом давао на змање, да умукну. Изјава народње мржње, противу заверника коју задржа сам кназ, паравно, није уништила ту мржњу и она се вазда могла распламтити како би се прва прилика појавила. (166)

Пре него што ће бити распуштена скupština неки скupštinsari замоле кназа Милоша, да им допусти, да му изјаве своја осећања љубави и оданости, за учињене толике услуге отачству, и да обележе те заслуге неким свечаним знаком. Милош то одложи за други дан. На годину дана пређе Сретенске скupštine, на фебруарској скupštini било је решено, да се поднесе Милошу на дар за заслуге златна сабља окићена драгим камењем и златна чаша. Посланици, коју је нацртао Гашпаровић (онај исти који је 1830 год. за неколико сајата снимио копију од мање српских граница, коју су нацртали били руски инцинири), ове су обе ствари биле наручене у Бечу. На канији од сабље, скupoценим камењем биле су уписане ове речи: „Своме кназу Милошу Обреновићу благодарна Србија.“ Оба ова поклона, била су стављена на гледање, како се скupila скupština, у зданију великога суда. Тамо је била прочитана и одобрена адреса, коју је требало с овим даровима поднети кназу. Фебруара 4 беше извршен овај обред на ономе месту, на ком се кроз два дана скupštaла скupština. Ономе месту, на ком је седио кназ Милош, а окоја стојала огромна гомила народа, приступе највећи српски чиновници, а међу њима Милета Радојковић, и поднесу му на јастку од кадиће сабљу, чашу пуну вина, хљеб и со. За тим би прочитана адреса: „Ваше Височество, милостијејши господару! Прими смо јуче из руку вашег височества устав књажевства Србије, којим се правительство наше установљава, а у ком стоје и права свакога Србина. Сада видимо да се мера благостања нашег преиспуњује. Што је храбром минијом вашом и ва-

шим другим трудовима основано, то се мудрим и благотворним вашим установљенима сада диже и утврђује. Тако је саграђена велика бина, оштих права српскога народа. Хатишерифи султански јесу дело неограниченог царског благоутробија и милосрдија једнога и покровитељства другога цара. Но зданије узајамнога права српскога, само је чедо вашег отачаствољубља, вашег правдољубља, ваше благодетности, вашега ума, и ваших труда, књаже и господару Милош! Ми сад још и не знамо претсказати, како ће се зданије ово по времену распросрдити, колика ли ће полза од њега по Србију произаћи; но то знамо сви и разумевамо, да су нам слобода личности, безбедност имања и умереност данка, које сте нам јуче завезли највеће благодејање, које је преблаги Бог могао излити преко вас на народ српски. Ми благодаримо за сва ова благодејања, која је творац преко вас на нас излио, благодаримо свиколици прво њему, па премилостивим царевима, а вас књаже молимо сви, и мали и велики, и у име наше и у име свега народа српскога у отоманском царству, с коленооприклонењем да само погледате на наша лица, пак ћете се уверити колика благодарност све нас обухвата. Ми не знамо речма изјавити те благодарности, но то знамо, да се сви, од најманег до највећег у њој толико, и да ће нас иста благодарност па веки пнати и руководити у дужностима сопствнога послушања и искрене преданости и непоколебиме верности к вама, књаже! к нашему наследнику и к свој светлајији вишији фамилији. Колико год су срца свију нас до сада куцала, за корист вашу и њихну, толико ће не избројено пута више куцати она од сад за славу и част вашу и њихну. Сматрајте књаже! у свима нама и у свему народу српском синове верне, верне и послушне! а, ако има што човеку свето на свету, и, ако му има што вечно, то знајте, да ми за најсветију и највећију дужност нашу држимо бити и словом и делом вама благодарни! И, што нас је све до једнога највећма жао то је, што у простоти ума, језика и пера не знамо изразити те наше благодарности; што нам простота ума, језика и пера не доцешта изразити, то нека нам пакнади симбол наших чуствовања, с којима сви оштие пародно подносимо Вашему Височеству три уздарја: со и хљеб, за со и хљеб, којим сте гостољубиво искупљивали и ранили и наше и туђе робље из ропства; сабљу за сабљу, којом сте Србију бранили; и чашу за чашу спасења и благостојања, којим сте нас јуче напојили. Примите милостивјеши господару и књаже, с оним усрдијем, с којим вам их ми подносимо; со и хљеб једите за со, коју сте дали изкупљеноме нашем робљу; сабљу нашите и за даљу обрану рода свога; а чашу

испите ток наше благодарности онако, као што нас ви поште срећом премилог нам отачства Србије! као што питају со и лебац душу човечију и тело, тако нек се пита душа нашом верношћу и готовошћу к свакој услуги вама и вашима. Као што засењава очи људске камење, којим је сабља одбране обасута, тако да засењава одбрана којом сте ви господару Милош! бранили род и отачаство своје, очи свију одбранитеља осталих народа. А, као што је тврдо камење, којим су сабља и чаша посуге, и као што оно ни од зуба времена, ни од удара људског не страда, тако тврдо да буде зданије које сте ви јуче подигли! као што краси симбол наше благодарности рог изобиља, тако да прате свака срећа и свако изобиље вас, књаже! и сви светли дом ваш, и до најпознатајијих, и онодико година, колико капљица може стати у исту чашу. Како што се со и хљеб милују, тако и ми узајмишмо да се љубимо! а, као што се у чаши овој не раздваја капља од капље, тако да се не раздвајамо и ми од вас и од вашег светлог дома, ни ви ни ваш светли дом од нас на веки!* Милош узме, одломи парче леба, умочи у со, поједе, отпије вину, и изговори деспутицима благодарну беседу, у којој између осталога вели: „Ми сви можемо грепити, и ја први, може бити, учинио сам много погрешака, могу још учинити; али су моје намере биле свакда чисте и управљене на благостање отачства и свакда ће такве бити. Нека се лебац, који ја једем, и вино, које ја пијем, преокрене за мене у отров, ако ја игда хотимично нарушим обvezалости, које на мене наложе мој положај!“ Одговор Милошев би предустројио оштиим усхићењем; Милоша подигну на руке и однесу у дворец.

Тог истога дана у скупштини су раздати печатани табаци, с начепатаним на њима имена првих 16 советника и 6 почефитеља српских; советници су титулирани „превосходитељи“, а председник Света и почефитељи „високопревосходитељи“. За почефитеље бише постављени: Аврам Петроњевић — иностраних дела, Димитрије Давидовић — унутрашњих дела, Тома Вучић — војничких дела, Алекса Симић — финанције, Тенка Стефановић — народне просвете и Лазар Тодоровић — правде. Књажевска канцеларија доби име — државна канцеларија, и писари у истој бише називани — државни секретари. (187) Да би таким сјајним титулама одговарала и спољашност би одређена и униформа. Најердачије се заузму око тога после Срби, који се доселили из Маџарске у кнегевину: до тог времена само они једини нису посиле народње одело, због тога их називаху „швабама“; сада су на њих паличили и сви остали чиновници. У томе обизиру имало је доста велики утицај угледање на Влашку, где је

за време управе руског губернатора графа Палена, била уведена за чиновнике руска униформа. Српски чиновници нису хтели да изостану од својих суседа, па чак измисле (угледајући се на Русе) војничке чинове, који одговарају грађанским дужностима, усвојивши за људе војничке струке хартие од чохе отворено-плаве боје са првеним пришивкама и златним дугметима, а за чиновнике грађанске струке одело кестенове боје, са болиром од кадифе љубичасте боје, с отвореним првеним крајевима; осим овог и једни су и други посили шападе. Што се тиче војничких титула, оне су раздаване свима чиновницима.

Право раздавати чинове припадало је књазу. Тако се разкошенири чиновничко честољубље, да се деси те Милош раздаде тако много титула и толико људи постави полковницима, мајорима, капетанима итд. да би толики број дејствителних чиновника био довољан за државу неколико пута већу, но што је била Србија. Како с тим чиновима није ишла никаква парочита плата, онда такав лаки начин задовољити честољубце није најлажни ни на какве преопоне, нити је обтерењивао народну касу; али то опет проузрокује странину збрку у званичним пословима: често је титулирани капетан, по своме званичном послу, заповедао мајору или полковнику. Грађански пак чиновници сурвају Србију у другу несрећу: они се онколе *секретарима, архиварима, помоћницима и једними и другима, канцеларским слугама* итд. писмено деловођење нарасте у висину и почне пунити архиве српских званичних места небројеним томилама безкористних рија артије. Милош се није противио ни тој чиновничкој зарази. Преће није било потребно Милошу за управу над целом Србијом више од пег секретара, па и они су радили само до подне. Сада постане шест министара с њиховим канцеларијама; такве исте канцеларије заведу и окружни начелиници. Како је административна струка сасвим зависила од совета, Милош и није могао да се одупре свој тој павали безкористног *новоузељења*. Сам Совет није потпуно одговарао својим дужностима; његове седнице нису доприносиле никакве стварне користи земљи и често су пролазиле у безконачним препиркама и личним зајевицама. Сами одношаји власти, различних струка, које не гледаји на то, што су у уставу тачно биле разграничене, у стварма у животу изукрштају се и заплету: час је књаз био представник законодавне власти, а државни Совет постајао власт извршна; час је испадао сасвим напротив. Различни попечитељи мешали се у послове различних струка; имајући под својом влашћу мноштво различних подчињених, нису знали на шта да их употребе, па су летили у новоузељења. Често они, који су заповедали, нису знали, шта преду-

зимљу и раде њихови подчињени. *На место тога, да управа постане боља и бржа, српска управа постане одузвачења*, и у свој својој целини појави се мање сагласија, него-ли што је било преће, кад су паредбе једнога Милоша извршивали неколико секретара. Народ не само да није потпуно разумевало ту збрку званичних одношаја, која се настани у његовој земљи, него је нису потпуно разумевали ни сами управници. Па како је сваки Србин могао сада да се тужи на сваку радњу, коју је држао да је злоупотреба или нарушење устава, то мало по мало почне се укорењавати у народу павика парничарења, која је угрожавала, да се развије и преокрене у живу рану и кугу друштвену. Живот чиновништва одвоји се од народњег живота и потече другим путом. Тако назване Швабе били су приљежни руводитељи невештих Србијанаца и помагали им да усвајају аустријске бирократске форме. Развије се сокачко живљење, ходање по канцеларијама, из којих по српштку послова, навале у кавале и у јавне булументе. Породичком живљењу чиновничком би панешена одсудна иронија. Све се ове промене одавале и у народу. Сваки се позивао на личну слободу и већ се више није подчињао својим кметовима, како је то било преће. Слободно уживаше ошите шуме и лугова повуче за собом непрестано намножење унутрба приватном имању. Популарни тражбене, због којих се морало трошити, издржана много-бројних чиновника захтевала је значајне суме новаца. Те тако, на место добитака, које су нису исплаћивале маленим добитцима, скоччаним са новом управом. Људи, који су били хладнокрвнији и мудри, почну да показују на рђаве стране устава; и ако преће нису били задовољни управом Милошевом, сада се појави њих много више, који су били незадовољни уставом и новим управницима, чије честољубље и саможивни рачуни навукоше на Србију сву ту несрећу.

Српски устав није само узбудио унутрашња неспоразумљења него још и спољна питања. Још онда, кад га је тек почeo да пише Давидовић, Милош је често предлагао и себи и другима питање: Шта ће на рачун устава рећи Порта и Русија? и у двоумљењу говорио је Давидовићу „пази куме, да се у чему непотакнемо; ти сам знаш с ким ћемо имати посла“. Но како Давидовић, тако и сви советници уверавају Милоша, да пеће нико никакве пажње да обрати на српшавајућу се промену у Србији, јер је Србија самостална у унутрашњој управи. Кад је све било сршено, пошље књаз кошију устава Михаилу Ђерману, који је овда био у Цариграду, па му препоручи да покаже тај препис Порти и руском посланству. Ђерман је био вешт човек и већ давно поznат с руским

дипломатима, с тога се Милош и падао, да ће он умети боље, него ли нико други ту ствар разјаснити Порти и руском посланству, ако они учине какво год питање. Но није се требало ни с ким објашњавати. У Цариграду већ су дознали шта се догодило у Србији, и то су дознали двојаким путем: Преко аустријске владе и из српских новина. Аустрија је прва ударила на ларму. Унутрашња самосталност Србије сасвим је подрнојавала њезине намисљаје, што се тиче северних области Турске. Склон самосталне управе у Србији бацио ју је у коловрт да се испојаве тражње таквог истог склона у њезиним сопственим јужним областима. Држећи се верно, једном за свагда усвојеног начела, да не допунита у своме комшију никакве слободне установе, Аустрија је сматрала да јој је дужност, да се умеша у питање о уставу, у Србији. Она пошаље званично захтевање Милошу, и у исто доба молбу Русији и Порти, да се уништи српски устав, да се утули још у почетку та варница, која је по њезиним речма, могла запалити читав пожар и побунити суседне са Србијом области. Руско министарство иностраних дела примила знање аустријску објаву и реши се да пошаље у Србију свога агента, који би могао на месту да испита узроке, који су изазвали овакав преврат у Србији. Порта, којој је по ослобођењу Србије било све једно, ма каква у њој била управа, и опет је била рада да се умеша у унутрашње српске послове, и то там пре, што су јој Аустрија и Русија доказивале, да је неопходно потребно да се умеша. Берман је писао Милошу, да се Порта и Русија страшно једе се на нови устав и показују своје нездовољство противу књаза, који је доцније, да се он изда. „Склопила се у Србији партаја — говораху у Цариграду српским посланицима, — која, бог би је знао, чије је и какве је теорије прикупљала и написала, па приморала књаза да се на исте подпише, а такве теорије не може тринти ни један двор, ког се срдечно тичу интереси Србије“. Порта како је добила извештај од београдског паше о српском уставу, обрати се Милошу с питањем да јој објасни, какве су то промене, које он учиних у управи и захте, да се уништи устав, који се не подудара са основним законима царевине, нити са склопом управе у другим њеним областима, па ни са уговорима, који постоје између Порте и Аустрије, и најзад, које се не подударају ни с политичким, друштвеним и административним стањем саме Србије. Милош је добро дошло, да због мешања три државе уништи устав. Но сада се повратити у пређашње стање ствари, већ више није се могло. Милош не уништи совет и попечитеље, но им одузме — заповешћу од 17. марта — оно значење, које имајаху по уставу. Но совет који изгуби своју снагу и опет оста у народу

под именом државни совет. Чиновници, који су већ почели да раде, већином остану на својим местима, по готово безпослени, а то је још више обтерећивало њихове одношаје према књазу и народу. Сада непријатељи Милошеви похиттају, да се користе тим расположењем и на све стране трубише, да је Милош ногазио задату заклетву⁽¹⁶⁷⁾.

Највећма пострада писац устава, Димитрије Давидовић, али не због дела, које је написао, већ због прекомерног хвалисања устава, књаза и народа, у свакоме броју новина, које издаваше, а тиме изношавање на видик европском новинарству тајне побуде догађаја, који се догодише у Србији. Да су школђиве такве похвале, које се сипаху у „Српским новинама“ јавио је књазу Милошу Берман из Цариграда. У сљед овога још 14. марта добије Давидовић писмени прекор од књаза, што пише у новинама о свему, шта се год ради у Србији, што печата све паредбе нових управника, што опширно јавља о њиховој радњи и тиме показује, да је и сам био са онима, који су желили устав: из свега се овога види, било је речено у томе акту, да сте га ви мало желили и били у сагласију, премда и научним начином, са онима, који су желили конституцију; а потоме и печатате у вашим новинама без проматрања свакојака дела.“ Марта 16. издаје нова заповест, којом се одузимаје од Давидовића уређивање новина и забрањује му се да у њима пише; новине бише предате Исаиловићу да издаје и уређује. За тим би и заповеђено да се сви комади устава покупе по Србији и да се запечате заједно са нераспроданим комадима. Таким начином први устав српски проживи тек месец и по дана.⁽¹⁶⁸⁾

Како су ипак Србији били потребни закони, месеца Априла, Милош живећи у Позаревцу, одреди нову комисију, да склони нови устав. Чланови те комисије бејаху: Аврам Петроњевић, Јокса Милосављевић, Алекса Симић, Ђорђе Протић, Јаков Живановић и деспотова Радичевић. Та комисија на бразу руку напрта пројект новога устава и Милош га пошаље у Цариград с Тодором Хербезом, који је и пређе био у саобраћају с руским дипломатима, и добро је говорио руски и турски, а Герману је заповедно да се врати у Србију Хербез јави Милошу из Цариграда, да је цар заштитник поставио барона Рикмана, јенералнога кензула у Влашкој, за комесара у Србију, где ће уделовати у питању око устава, и јави да о последњем не може бити никакога преговора у Цариграду, докод се Рикман не позабави у Србији, и непошље своје мишљење о томе питању у Петроград. Уз то доби Милош од порте нов позив, у коме га позиваха да сам дође у Цариград, и јави се пред султаном. Милош том при-

ликом није дugo одлагао свој пут. Он се поче усрдио припремати, и жељећи да помрачи путовање влашких и молдавских кнезева, наручи у Бечу и Лайцигу за се богато европско рухо, а за султана његову родбину, најважније чиновнике портине и оне који га љубазно дочекају, богате дарове. Пре то што ће се кренути на пут, он сазове о Петрову дану малу скупштину. Народни представници нису били противни одласку Милошеву, који им је објаснио, да се том приликом мора покоравати вољи султановој, и слушати савете Русије.

У то доба стиже глас да је барон Рикман пошао већ у Србију. Морамо признати, да избор барона у томе послу небејаше тако срећан. Срби су се и пређе жалили што им се нешиљу *прази*, чисти, Руси: Родофиникии, Бала, Недоба, Цукато, Орурк, Коцебу — ето то су имена на која је српско ухо навикла руска дипломатија. Сад опет беше Србима послат немачки барон, кога они по чувењу добро познаваху, да удељује у тако важном послу, као што Срби сматраху питање о уставу. Због непрестаних одношаја Влашке са Србијом, знајаху Срби за сукобе Рикмана са кнезом Александром Гико и из којих овај последњи неумеде изаћи са чашићу. Гласови о тим одношајима долажаху до Милоша у увећаном облику, и он не идусти прилику да се не подсмене барону. Непријатељи Милошеви, који стајају у непрастаним спошајима са Рикманом, одма му саопштише како се Милош одазва о њему. Таким начином руски агент ишао је у Србију већ предубеђен спрођу њена књаза. Но он није био високог мишљења ни о самом српском народу. Његово бављење у Влашкој није му могло улити добре појме о Румунима, па како су се ови још пре Срба стали ослобађати од турског јарма, то је барон држао да су ови последњи (Срби) још дивљији народ. Но он се жестоко варао: У румунским кнежевинама пред његовим очама стајаше вазда сліка обичаја искварених вековним господарењем фанаријота и нагрђених позајимањем пајхрђавијих страна европскога живота; недостаци српског народа били су са свим другојачији. Ту владаше патријархадна простота живдења, нека суровост у обичајима и наравима и непримање свега онога што народ немиšљаше да му је од користи. Румунско друштво није ни знало за препороћај, јер оно није било сачувало ни једну добру страну из основе старога живота; српско друштво бејаше далеко над машије од румунскога тиме, што је имало та добра својства, ма да се она јављају још свеједнако у првобитном облику. Влашкој су могли користити и дипломатски ширетлуци, на које се бејају тако на викили васпитаници фанаријотски, и замашна обећања у којима је тешко

било надмашити турске управнике. Напротив Срби су баш и устајали спрођу таких управника, и радо су пристајали уза човека који их је умео подстаки с добре стране.

Како му драго, ио кад Милош доби глас да је се Рикман крепнуо из Букуреншта изађе предањ у Пожаревац где је представника заштитничке државе очекивао дочек пун поштовања. 9 Јуд. на српској граници дочека Хербез Рикмана. Но барон не обраћајући пажњу на дочек, који му је указао Милош, а жељећи још из почетка да издуре улогу посредника између књаза и старешина, захте да му се потанеко да рачун о јануарским метежима и о узроцима, који су их покрепнули да се изда устав. Ево како описује сам Живавовић кога је Милош заместио да поди преговоре са Рикманом, бављење тога руског агента у Пожаревцу. Барон Рикман потражи од књаза депутате за конференцију. Депутати беху: Јефрем Обреновић, Тодор Хербез, Паун Јанковић и ја. Ја замолих од књаза да ми да наставље за ту конференцију; но он ми одговори, да и он сам незнаша шта мисли говорити барон, него ме упути да радимо како умемо. На тој конференцији осу на нас барон живу жеравицу; што смо начинили таке установе, које никада не могу бити примљене за нашу земљу. Вели те су уставове узете из Бог те цита каквих туђинских теорија, републиканских и на њих налик, и да је висока Порта а и двор који нас заштићује веома нездовољан, тако названим нашим уставом; нама није ни требало ништа ново заводити, већ да смо остали по староме; таком радњом вели сеје се семе револуционарско, које никад не доноси добра; но господар цар прашта нам све наше јануарске и фебруарске поступке само с тим, да књаз уништи све оно, што је у Фебруару било примљено. Моји другови ни да би писнули једну на то, већ сви ником поникнули. — Ја сам почињао нешто говорити, по како пезнадох руски, запах. И ето тако се сврши наша конференција. Кад се вратимо у канцеларију, сви бејасмо као покинели, осим Јефрема Обреновића, који доће међу старешине као са каквога триумфа, и узе им причати превелику радост, што је имао прилике да се увери да српски дипломата, то јест, ја, незнаша ни две унакрст: ама да је једну рекао! Та изненадна његова изјава мене веома зачуди, и ја погледах редом на старешине, ама они сви до једнога оборили очи у земљу; њихова лица бејају мрачна и суморна. Затим ме одведе Давидовић на само и заштита ме: Шта је било? Ја му испричах све. Тада ме он запита, што писам говорио са бароном немачки, јер је барон Немац. Ја му одговорих да писам смeo, јер мишљах да Руси не мају воље да говоре са Србима немачки: а уз то остали моји дру-

гови, осим Хербеза, не знају говорити немачки. Давидовић ме охрабри да слободно говорим са бароном немачким, говорећи да и он тако ради кад га прилика напесе на каквога руског Швабу*.

Ма како да кратко излаже Живановић разговор барона Рикмана са српским депутатима, онег се види, да је у речима бароновим званило неодобравање свега онога, што су Срби урадили у Јануару и Фебруару 1835. год. То се још боље види из оних речи Рикманових, које видимо у књизи Кунуберовој. По сведочиству тога писца, који је писао по причању људи, који бејаху на састанку с бароном, овај је почeo корити Србе, што су се као цртни поданици, који су с пошомаји Русије задобили иска права, усудили, да их злоупотребе, грађењи за се устав као да су слободан народ; да пыхов устав има у себи револуционарска начела против којих су се Русија и Аустрија вазда бориле, и да се ни једна велика нација не би решила да усвоји та начела у својој радњи. Из тих се речи види да су руске дипломате добиле из Аустрије увећане извештаје о либералном карактеру српског устава, и да је осуђење Срба у тој прилици било од стране Русије нова жртва, тако званом светом савезу.¹⁰⁹⁾

„Ми саопшти смо и књазу, наставља Живановић своје казивање, резултат наше конференције, и књаз примети да он ни иакоји начин неће одустати од мисли о уставу; ако се г. Рикману недоцнада оно што смо ми написали, у два устава, то нека он каже, шта треба да буде у томе уставу; но сам устав мора остати, јер га је књаз већ једном признао и исповедио пред народом*. У тим хладним врстама изражена је веома у кратко главна мисао Милошева; но није тешко погодити с каквим је осећањем говорио са советницима, о њихову састанку са Рикманом. Сам Живановић ту додаје: „сви бејасмо тако расређени да нам је крв била наседа на очи.“

Сутра дан барон Рикман, позва те исте депутате на нову конференцију. Барон изпотекар попови своје јучерашње речи, и између осталога рече, да нам не треба никаквих новоувођења, да ми имамо књажевску канцеларију и народни суд — па шта би хтели више? Тада вели Живановић, ја помишљах, да ћу моћи почети говорити са њим немачки, па му рекох: одиста, ми имамо књажевску канцеларију и народни суд; но тај народни суд није ништа друго, по самоме називу своме, до *Nationalgericht*. — „Добро, рећи ће барон, ја знам да је то *Nationalgericht**. На то му стадох одговарати по немачки, да тај народни суд није ништа друго до место, где се суди народ но народ негреба судити само на једном месту, но у многим, и по неколикоима степенцима суђења. А ако је његов круг власти само судски,

то у њу не могу доћи друге стране управе као: страна политичка и економна, народнога здравља, војничких послова, школска и т. д.; не може ући у њу ни власт совета ни власт законодавна, као што је то до сада било, јер се суд мора бавити само судским пословима па уз то треба да му се обележи степен, други и трећи. За остале стране паравано требају особити одсеки и своја деловодства, јер свако правитељство не треба да се бави само суђењем, оно треба да се бави још и финансијом, просветом, полицијом и т. д., а осим тога треба још која саветујућа установа, како због најважнијих случаја извршине власти, тако и због законодавства. Што се тиче кнажевске канцеларије, то се она састоји из неколико писара, који имају цигло ту дужност — да пишу кнажеве указе. Од свију тих писара, ја сам до данас најглавнији. Шта ми можемо учинити што би задовољио све потребе управе? Умемо ли ми и можемо ли издавати разноврсне заповести кад немамо друге дужности, ни другог права већ да безусловно вршимо књажевску волју? и може ли књаз тако лако размотрити све запомести и издати их тако да народ буде ипама задовољан? Ми молимо да његово превасходство само реши то. Барон нам опет примети да останемо при старом. Тада ја запитах: о којој старини говори? да ли о старини наших некадашњих краљева? Он одговори: не. Ја наставих: после наших краљева насташе владати Турци, но ми ту старину не можемо желити; он рече, да и он не мисли на њу. После турске владе говорио сам ја, била је Караборђева; но он је непрестано војевао и није имао кад, да заведе и утврди какву му драго формалну управу. Он рече, да и на то не мисли. Оста дакле управа Милоша, его овака кака је сад. Но мисмо се уверили да она не може да задовољи све. Нас се, додадох ја не тичу туриске теорије: нама треба да установимо један сталан ред у пословању, издавању и вршењу закона, и самосталноме суђењу. Осим тога ми ваља да знамо шта је то наша земља; дакле нама треба да определимо Србију. Нама је преко потребно да знамо, чим се разликује наша земља од других земаља: Дакле требају нам знаци разликовања, т. ј. грб и барјак земаљски и народни. Треба да знамо ко треба да издаје а ко ли да извршије законе; дакле ваља да обележимо власт књажеву и права и повластице владајуће фамилије. Треба да скончамо одношаје књаза са одношajima народовим, и цигло тиме да ујаснимо јавно право слободе, личности и имовине, дакле нама треба народна скупштина, која је од вајкада остала укорењена у обичајима, српским, треба нам обележити круг њезине радње. Па онда ваше превосходитељство може бити ви то боље од нас знате, да се једитом управом

тако ради, а да се не запрзemo и непореметимо: изволите нам показати склоен такве управе по начину који ви мислите да ће удеснији бити; разуме се да ће већ изаћи другаче него да је склонљено из једне такве канцеларије, као што је код нас књажеска, и од једног народног суда, као што је код нас народни суд. — Барон је пажљиво и стрпљиво слушао све док сам ја говорио и признаде, да треба разне одсеке управе поделити међу различне дирекције, па од тих директора и њихових саветника начинити један земаљски совет, нека се књаз са тим советом саветује о законодавству, а да се ти закони врше,овољно ће бити да о томе води рачуна свака дирекција, која ће стајати под надзором и управом књаза; суђење треба да је самостално, а закони да ујамче право личности и имовине и т. п. Али што се тиче скунштине, опредељаја, одликујућих знакова и владаоца Србије, то, или је излишно, уколико је тај предмет већ разјашњен, или и не припада овде, уколико је то обележено у хатишерифима, од којих се ми несмемо уклањати. Ја му на то приметим, да је од преке потребе опредељај Србије, да се зна да је она кнежевина. Он одговори, да то сви знају. Ја му на то опет одговорих да у трактатима а тако исто и у хатишерифима не пишиша о кнежевини већ само о Србији и српском народу, а ако Србија није кнежевина, онда нека се пишише — шта је она? Он одговори, да нема никаквог настављења о томе предмету. Ја му узех говорити о грбу и барјаку; он није држао да је то преко потребно. Ја приметих, ако хоћемо да водимо званичну прешписку, нарочито што се тиче судских послова, онда нам је свакојако потребан земаљски грб; а ако хоћемо да нам трговина буде слободна, то онда без барјака па лађи неби пишиша могло бити. Он рече, да останемо по старом. Ништа код нас нема старо, ја му рекох. Он одговори, да нема настављења за то. Ја узех говорити о владајућој фамилији, о опредељајућем значају и повластица; он ми одговори, да о томо гласи у берату и хатишериfu. Ја приметих, да не може никога увредити ако ми то извадимо из хатишериfa; он ми опет рече, да и за то нема никаквог настављења. Ја му казах да треба обележити власт књажеву, како законодавну тако и извршу; а он рече, да и то искде у устав као особити одељај. Ја му рекох да ми несмемо ни бела зуба помолити, а то ли рећи народу, да се скунштина увиштава; он одговори, да народне скунштине нема у хатишериfu, и да се пишиша не може радити преко хатишериfa. Најзад, ја га стадох молити, да се мане те намере да по пишиша име устава, него нека дозволи да се макар какав му драго акт напишиша по његову совету, који би задовољио народне жеље, и да се

тај акт зове уставом, јер је то име пустило дубок корен у срду народову. Поншто сврши смо и ту конференцију, која је била сретнија од јучерашње, барон Рикман испрати нас са јасним знацима поверења и поштовања.

Затим је следовао састанак самога Милоша са руским агентом, Живановићем само то вели, да је њихов разговор трајао само по са-хата, и да се Милош вратио од њега у канцеларију веома золовљан. Кунибер саопштава у кратким цртама и сам разговор Милошев са Рикманом. Руски агент почео је своју реч најжеће критикујући сву радњу Милошеву у управи, давајући му на знање, да је он био сам главни узрок оних нездовољства, која су поникла у колу старешина крушевачке завере и јануарских догађаја. Он световаше Милоша да остане у доброј слози са нездовољницима, да им да највећа званија и да уклони Давидовића. Шта више, Кунибер тврди, да се Рикман дотакнуо одношаја Милошевих према његовој породици. Милош је све те прекоре слушао тријељиво, ма је лице његово очито казивало уколико га је труда стало, да се уздрижи. У својим одговорима, Милош се поглавито држао тога, да је Порта даровала Србији самосталну унутрашњу управу, да је то и сама Русија признала и да је руски посланик, кад га је он питао за савет у том послу, одговорио, да нико боље од самога књаза не може да зна потребе своје земље, нити да избере форму управе, која ће бити од највеће користи за њу. На основу тога Милош је говорио да он не уме да сложи пређашње изјаве руске дипломатије, са тим тражњама, које је сад рећао Рикман, који је вероватно имао на то надлежне наставе (упутства). Па зато, да би радио са већом увереношћу, Милош замоли Рикмана да своје тражње изложи на писмено. Но Рикман нехтеде извршити ту жељу српског књаза. Тада Милош одговори, да се он спрема да иде у Цариград, па с тога не може чинити никакве промене ни у склону правитељства ни у самоме начину управе; рече, да ће се он о томе по-разговарати са руским послаником у Цариграду, и да ће чекати већма оливиријских извештаја од руског кабинета, због тако значајне ствари ¹⁷⁰. Тада је Рикман упутио Милоша на оне устмене примедбе које је казао Живановићу.

Кад се Милош врати у канцеларију, он позове к себи старешине и пред њима запита Живановића: „Шта си ти данас говорио са бароном?“ Живановић му одговори: „Ја сам исказао упушта, од ваше светlostи, а ви ми их инсте дали“; На то, Милош живо рече: „Ја овде неговорим о настављењу, већ о томе, шта си му ти данас говорио?“ Ја сам о многоме које чему с њим говорио, рече Живановић,

то су чули и моји другози: дуго ће бити да све причам*. Тада ће Милош рећи: „Мени Рикман вели, да си ти добро говорио, и да ти разумеш послове, па зато све што си с њим говорио на пиши овде*. Милош сам даде Живановићу перо и хартију, и натера га да недавнуби, него да одмах пише. Живановић узе и у кратко написа „Устав књажевства Србије*. Глава прва: опредељај Србије; глава друга — знаци којима се разликује Србија; глава трећа — владаоц Србије; глава четвртаг — унутрашња управа Србије, део први — совет, законодавно тело, део други — совет, законо извршно тело, подељено на дирекције, под којима стоје одговорне власти политичке, економске, судске, школске, како окружне, тако и среске, по степенима; глава пета — општа права лична и имовна; глава шеста — прива; глава седма — народна скупштина. Док сам ја то ређао, вели Живановић, књаз је изјављивао радост пред старешинама, што је барон дозволио да се напише устав, веома задовољан са многим мојим мислима, и желно је да се прекине спако незадовољство. Све су се старешине томе обрадовале*. По Живановићевом нацрту би склоњен пројект новога устава, на коме су радили Живановић и Паун Јапковић; осим тога Давидовић је по предлогу Живановићевом написао једну главу о народној скупштини. Тај пројекат би поднешен Рикману. Барон лако приста с нама, вели Живановић, на све осим оне главе у којој се говораше о опредељају Србије и њених разликујућих знацима, о владаоцу и о народној скупштини, о којој рече, да нема никаква настављења. Књаз и старешине дизале су глас до небеса, доказујући, да се то никога не тиче што ће у устав ући и оне главе у којима се говори о опредељају Србије и њезиноме владаоцу: без скупштине грба и барјака, говораху они неможе бити ни устава. О скупштини говораху да су је имали још, док су и под турцима били, говораху, да је она вечита народна установа, а о барјаку су говориди да и жене, када иду па реку да перу рубље, праве барјаке од махрана. После дуге препирке барон приста, да се те главе о којима је било спора напишу на посебној листи кога се он обећа да ће поднети царском министарству да размотрити. Уз то барон је захтевао да се име државнога совета замени „управитељним“, а „Народни суд“ да се зове „великим судом“ и да значи оно исто што и апелациони.

Тим се сврхи званична порука Рикманова, Милош посла по њему кратко писмо Несељроди, у коме му јављаше о сретном срштетку својих преговора са бароном, о току којих ће га много описирије сам барон известити, остављаше сан посао на свима познату милост царску, и јављаше му да подлази у Цариград да се пријави султану.

Но Купибер вели, да се барон Рикман није зауставио само на преговорима о уставу, него да је, пре по што ће отићи из Србије, тражио да се састане са старешинама народним, што и би, са Милошевим допуштењем у касарни. На томе састанку барон је питао грозним гласом старешине да му се изјасне, како су смеле подићи оружје против свога књаза? Давидовић у име старешина одговори, да су усташи желили да добију неке реформе, које су у ондашњим приликама биле веома потребне за Србију, реформе које би могле тачније установити положај чиновника и ујамчити грађанима њихова лична и имовна права, но да ниједан бунтовник није смерао на то, да убије или отме власт од Милоша нити да прави међу собије борбе. После Давидовића барон је слушао свакога старешину на по се, који исповедају сва своја нездовољства, и истинска и измишљена. Поншто их је барон све саслушао он рече, да се само тако могу надати на заштиту цара господара, ако остану верни својим обvezама према Порти и Русији: но ако небуду верни, то не само што ће цар од њих дићи руке, него ће се шта више сјединити с портом да их примира на послушност. Затим се дотаче махија у српској управи, и сваки је разумео, да се то тицаше Милоша, који већ пебејаше ту. Затим се он обрну па ону страну, где је стајао Давидовић хтејући тим да покаже да се речи које ће сад говорити тичу Давидовића, и додаде, да у Србији има усјаних глава, које проповедају револуционарска начела и које су слепо предане оним државама, које се држе тих начела, с тога, говораше барон треба пазити строго на таква лица, којима он светује да се узму на ум, и да не павлаче па се гњев Русије, који може имати за њих веома лоше последице. При крају барон световаше старешине да остану на миру, и да се стварају да загладе погрешке, које су већ једном учинили: затим увераваше да никога неће ни глава заболети због тога што је уделово у прошлим смутњама. Пре него што ће се барон кренути на пут, из Пожаревца он је имао још неколико састанка са општима, који бејаху по најне-нездовољнији са Милошем, што је Симићу и његовој братији уливало велике наде да ће их Русија подпомоћи у њиховој борби са Милошем.

19. Јул. Милош и барон Рикман одоше из Пожаревца, први у Цариград, други у Букурешт. Милош оде сухим покрај Дунава до Видина, праћен многим члановима своје породице, грађанским и војничким чиновницима и кметовима. У Неготину га дочека Осман-паша, управник Ада-кале, син онога Сулимана, који је 1815. год. натерао Милоша да устане на оружје. Не гледајући па то што је Милош победио његова оца, он опет није мрзio на српскога књаза, јер му је

овај, познавајући његово мучно стање, много пута новцем пропомого. Није чудо што је Осман пољубио Милоша у скут његове хаљине, небојећи се да ће тим увредити самолубље Турака; Милош затрајашу, и поздрави га као да му је брат. Приближујући се Ада-каду Милош би поздрављен пунчавом из топова. На обали Дунавској беше припремљена богата част, и за обедом Осман поздрави у част српскога књаза, и на ту здравицу, из тврђиње одјекну нов пунцај топова. У Видину, где управник бејаше знаменити Ага-паша Хусејин, који је ишао на руку да се истребе јаничари, очекивање Милоша нова гозба. Хусејину, који се је од простог низама узнео на таку високу власт веома је се донашао предузимљиви Милош који од простог марвеног трговца поста српски књаз. Он је пре године дана већ имао прилике да дочека књагињу Љубицу са њеном децом; сад није ништа жално само да што раскошије дочека Милоша. На граници пашалука дочека Милоша свечана стража. На градској кашији у Видину Милоша поздрави Каја-паша са читавим полком војске и свирком. По улицама су врвили Турци и хришћани. Местном владици и хришћанским старешинама би такође дозвољено да дочекају Милоша и да га поздраве. Сам Хусеин дочека Милоша на чардаку свога двора и у дворани за дочек упозна га са својим доглавницима. Два дана гостише се Милош и Хусеин, који бејаше велики поклоник европских новоувођења, „љубитељ“ француског и мађарског вина. Милошу је много користовао састанак са Хусеином за то, што га је овај, познавајући добро све обичаје султанског двора, умео добро посаветовати, како треба да ради у Цариграду, и дао му је да за то време станује у своме двору иза вароши на обалама Босфора, па шта више и свога благајника, да му буде на руци за то време његова бављења у Цариграду. Из Видина Милош се крену Дунавом у Рушчук, где свештенству и старешинама хришћанским такође би дозвољено да поздраве Милоша. Рушчуком је управљао Ибрахим-паша, стари познаник Милошев, који је имао штим посла док је био у Београду као Каја-паша, за време Абдул-Раима. Они се састаноше у Разграду и сву драгу ноћ преседише сећајућих се оних успомена што им остави Србија, кроз седмогодишње њихово познавање; готово сва свита Милошева бејаше лично позната Рушчукскоме пачи. Тако исто тржанствен дочек инчекивање Милоша у Варни. Тамо је био пуковник султанове гарде Камил-беј, који бејаше послан овамо да допрати Милоша, од Варне до престолнице, и званични пароброд који ће га возити по Црномору. За целог свог путовања Милош је се био решио да се махне економисања, које се у потоње доба јако у њему развило било, па зато га још више Турци узношаху. Но Милош је

се бојао путовања морем, па се зато реши да се чини молитва, коју је павршио местни владика. Улазећи у цркву, Милоша дочекају хришћани громким и веселим ускудицама, и негледајући на то што ту беше сва местна турска власт. Пут на мору не бејаше врло сретан, јер се нешто машине поквари. Срби, који су пратили Милоша и који су непрестано сумњали да Порта мисли убити Милоша, сило се узбунише, но капетан од лађе, родом Инглез, умири их, и сретно их довезе до Цариграда. Милош опет зато зада себи реч да ће се вратити у Србију сухим путем.

У конаку Али-паше Хусеина, беше већ све припремљено за дочек Милошев; осим тога и сама Порта беше послала своја два банкера јерменина да буду код њега. Велики везир и први царски доглавници, послаше своје чиновнике да поздраве Милоша са сртним доласком у престолницу. По источном обичају, узајамне походе могле су се започети тек после неколико дана одмора. Прво оде Милош к великом везиру, који му објави да је султан назначио да аудијенција буде 16. Августа. Тога дана Милошу би послан диван коњ, на коме он оде у дворац праћен својом и турском свитом. Њега уведоше у прву дворану, где га очекивање зет султанов Халил-паша, сераскир, и неколико дворских чиновника. Пошто се туна мало одмори уведоше га у дворану за дочек, где је на престолу седео султан. После убиџајених поклона, књаз стаде између зета султанова и сераскира, па изговори на српском језику кратку беседу, коју одма преведе на грчки језик Аврам Петроњијевић, па онда на турски, кнез Богоридис, управник острва Самоса, драгоман султанов. У својој речи, Милош је изјавио радост, што му је небо доцније да види великога султана, и да каже пред њим осећаје, који одушевљавају Српски народ. „Ваше име, говорио је Милош, живиће у историји као име славнога реформатора. Глава српског народа, удостојена високога поверења и милости вашег величанства, ја, изађох пред вас да вас замолим да примите наше спровођење поштовање“. Султан му одговори, докле год Срби буду вршили своје дужности, дотле ће он управљати на њих своје отачаске погледе и високу заштиту. После тих речи султан поклони Милошу своју слику окићену брилијантима. Сераскир прими тај лик из руку султанових, и кад га са поштовањем пољуби, даде га Милошу и обеси му о врат. Затим Милошу онасаše сабљу, окићену брилијантима, и навукоше му гарвану (огртач) извезену златом, која се скопчаваше брилијанским пунетом. Милош благодари Султану, и по обичају пољуби га у колено. Пошто се саршише све те формалности, Султан узе разговарати с Милошем о разним питањима, која се тичу

Србије, и између осталога питаše и о Босни. Милош изложи своје мишљење о истинским узроцима, који ту земљу непрестано држе у бунтовном стању, и показа сретства, која мишљаше да ће моћи стати на пут тим бунама, које у осталом, дададе Милош, нису ништа друго за ваше величанство до слабо нецкање мухе. Пошто Милош престави султану главна лица своје свите, он остави дворану за дочек, а султан заповеди пашама да му покажу све конаке и знаменитости Цариграда. Сутра дан Милош поднесе Султану своје дарове који се одликоваху богатством и укусом, и који бејају по волији Махмуду II.

Милош се бавио више од два месеца у Цариграду. Султан је често распитивао, какав је утисак учинио на њега Цариград, а особито конаци који су сазидани по самој заповести Махмудовој. По кад што султан, излазећи где год изван вароши, позивао је и самога Милоша. Једном кад су походили оружаници, Махмуд II дарова му шест топова различне величине, са свом опремом. У радионицама, где се израђиваше војничка опрема, којом се одевају низами, султан, да би показао српском књазу како су добри рукотвори што се тамо израђују, избере сам пар чипела и поклони их своме госту. Сви ти малени знаци пажње, које је султан указао Милошу, имајају силан утицај не само на Турке што живљају у престоници, већ и на хришћане. Понашање султаново очито доказиваше, колико су се променили турски обичаји, под утицавом Махмудових реформа, и колико су се променили назори портини на значај Србије и њеног књаза. Међу тим се редимице отезаху мале свечаности које чиновници турских градише у част Милошу, почињући од великога везира; на неким гозбама присуствовао је и сам султан, скривајући се иза преграде нарочито за то припремљене. По кад што на те гозбе бејају звани и представници иностраних држава. Руски посланик Бутењев, доста често виђао се с Милошем, по још пажљивије мотрио је шта он ради, шта говори, и какве су његове навице и наклоности. Бутењеву бејаше право из Петрограда поручено да изучи Милоша и његов карактер; руски двор не имајући у Србији свога агента и шиљући ту само своје ниже чиновнике, није имао тачних података о Милошу. Одзиви султана, турских министара, дипломатског тела, грчког синода, хришћана свију племена, која су се делила па неколико партаја, бејају рускоме посланику довољни доказ онога, чemu се могло надати од Милоша. У ошите, упечатак који је учинио Милош, на људе тако различних положаја, био је врло добар по Милошу. Но и у Цариграду није тешко било разабрати слabe стране домаћега живота Милошевог; известаје о томе могаху поднети рускоме послан-

ишиству и сами Срби, који су пратили својега књаза. Кад их је само једном саслушао мали руски агент, они су већ одмах добили вољу да се туже на Милоша, па и не скривају своје мисли о њему, ни од руског посланица. Док се Милош бавио у Цариграду, десиле су се биле две прилике, од којих је једна могла даји на њега Турке, а друга увредити српске старешине. Прва је прилика сведочила да Милош не уме да се уздржи, друга се оснивала само на гласовима, које су радо проносили непријатељи Милошеви. Турци се узбунише што је Милош купио две Черкескиње, па их покрстio, и дао им имена Аница и Даница, чим је он увредио мусломанску веру у боравишту њеног главног заштитника. Мрзост српских старешина распари глаe, као да је бајаги Милош науман да купи од Порте ферман, којим се објављује, да су све старешине поглавити бунтовници, којим се дозвољава Милошу да их може казлити. Доције непријатељи Милошеви приписивају Авраму Петроњевићу, да њему служи на част, што је препречио оне жалосне посљедице које би могле изаћи из оба случаја. Као да је бајаги Петроњевић утинао гњев Турака што је Милош покрстио Черкескиње, и да је он био главна препрека, што Милош не купи ферман за који бејаше волјан да даде око 700.000 гроша.⁽¹⁷⁾

На крају Октобра, кад је већ била увелико јесен, Милош замоли да му се дозволи, да се може повратити кући. Би одређена аудијениција, кад ће се Милош растати с Цариградом и султаном, који и том приликом потврди своју милостиву наклоност српском књазу, његовој породици и српском народу. Тада Махмуд дарова Милошу звезду, окићену брилјантима, да је даде књагињи Љубици, и 22 ордена оним српским старешинама које одбере сам Милош, а у томе броју бејају и 4 дивно окићена ордена синовима и браћи Милошевој. Но или нехатно, или хотимице Милош није уврстio у број тих људи који ће добити ордене, Тому Вучићу Перешићу. Већ у Новембру вратио се милош у Србију, и његово путовање дало је обилату грађу за српске новине. Пут Милошев у Цариград, различно је утиливисао на књаза, старешине, и народ. Милош се лично уверио какав значај има звање српскога књаза, и имајући пред очима унутрашњи склон турске царевине, коме би требало да одговора управа засебним областима, он се још боље утврдио у тој мисли, да у Србији треба да је така управа која ће стајати у рукама једнога человека. Народна маса, обрадована, што се књаз после толиког путовања сретно повратио у отаџбину, пожури се из свију округа из великих вароши, да му извије радосна осећања, не само са тржественим

поздравима добродошице, већ и песмама нарочито за тај случај спеванима и богатим даровима, поглавито природних производа. Старешине опет завидеше ономе дочеку, којим би Милош у Цариграду доочекан, *завидеше и изливима љубави народне, с којима би дочекан Милош у својој кући.* *Можемо реки да су се од тога тренутка интереси кнезови и народови с једне стране и себична корист старешина с друге стране, потпуно исчелили између себе.* Већ старешине нису се могле надати да ће у народу наћи саучешћа у своме послу; још лајски је устанак њима показао, како их народ неће у томе подржавати. Сада се још већма ојача свеза између Милоша и народа. А међу тим глас, који распостираху сами непријатељи Милошеви, показиваше правице на оне старешине, које су могле бити војоасније за књаза. По овим гласовима изгледало је да су главе оних старешина погибију којих је бајаги хтео Милош да купи у Цариграду, биле вође: Аврам Петронијевић, Мијета Радојковић, Стојан Симић, Ђорђе Протић, Тома Вучић Шеришић, Милосав Ресавац и Лазар Тодоровић. Но Милошу није било никакве потребе да ови људи изгину. Он их није претерао са званија, но он је опет имао неограничену власт, јер је пао устав који бејаше обнапрован на фебруарској скupштини. Државни Совет и поинчителji радили су и даље, но власт њихова не имала значаја; они су били само извршиоци Милошевих заповести (¹⁷²). Но и ако је Милош задржао за се прећашњу власт у свом њезином обиму, онест се учинила знатна промена у његовој радњи. Он је био сад сасвим други човек; не кидајући добру свезу са блискима, он није показивао ни оне живе наклоности, ни онога жестокога гњева, које је често изливао преће на оне, који су били око њега; он се одликовао неком уздржљивошћу, па и онда кад је излазио пред народ; он се није већ понижавао до ситничарског кућног економисања, није се више занимао ни оним забавама, које не доликоваху његовом високом положају; он се није више мешао у суђење, по је оставио врховноме суду — да сам суди и пресуђује; он није више телесно казнио људе који су га служили, што је често од пре радио. Да ли је узрок тој промени био сам пут Милошев у Цариград, или су учествовали у то ма чији савети, па прилику руског посланика, као што сумњаху неки, — непријатељи Милошени не могоше казати. Но та промена у његовој радњи, отела је од њих најжешће оружје противу књаза, лишила их је земљишта на коме би могли они поделити меѓдан с њим — и тако цела 1836 година мину у средини унутрашњега мира за Србију; питanje о одношајима књаза према старешинама, није се покренуло напред.

Кад је се Милош променио лично, он је гледао да промени и своје друштвене одношаје; он пехтеде више учествовати ни уједном трговачком предузећу; уништи монопол на продају соли, која је доношена из Влашке и Молдавске. Огромно његово имање које је имао у различним окрузима у Србији, и које су пре морали обраћивати местни становници, под тим изговором, што књаз мора да издржава врло многе људе који служе у служби државној; сада та имања бише раздата или селским општинама или људима који су му најоданји били. Како зборник закона небијаше још готов а међутим се у народу показа страст за парниччењем, то Милош установи да ниједно дело не дође на преглед окружних судова, пре него га кметови претресу и да сваки онај који би хтео да „апслира“, мора најпре ставити залогу равну судским трошковима по томе делу. А како у Србији није још било баштинских књига, то Милош заповеди да се код свакога суда заведу таке књиге, у које би се уносиле погодбе о зајмовима, што је дало повода да постану залоге на непокретна добра. Чиповници већ нису били премештани и терапи по ћефу; то је само било по тужби или одлуки врховнога суда, у који се Милош није мешао. Такође и оним чиповницима који се уклоне из службе би одређена пензија. Биде обраћена пажња и на развиће производних сила у земљи. Још пре но што ће Милош отићи у Цариград, он је позвао саксонскога минералнога барона Хердера да испита српско земљиште. Хердер је био син знаменитог философа и обишао је значајни део Србије, баш онда кад је се Милош спремао да иде у престолицу султанову. Милош, да би подигао српску трговину, особито са Маџарском и Аустријом, стави на расположење првим београдским трговцима знатну суму новца, која би се издавала онима, који би хтели да узму у зајам са малим интересом. Браћи Херман, његовим банкерима, би заповеђено да отворе кредит код аустријских трговачких кућа у Бечу, Пешти и Триесту, за оне Србе, који су већ били мало познати у трговачком свету. Због тога не само Београд но и друге српске вароши подигше се у трговачком обзиру. Београд је био стављен у искључан положај, и по самоме своме положају: он је имао особитог управитеља Јефрема Обреновића, трговачки и полицајни суд. У војничком обзиру Милош је поделио Србију на четири главна начелништва (сердарства). Једно се звало дринско и савско, штаб је његов био у вароши Шапцу; друго — дунавско и тимочко са главним стапом у Неготину; треће — моравско са главном вароши Александријем, и четврто шумадинско са стапом у Крагујевцу. За главне старешине ових округа буду постављени војнички команданти, чина полковничког, са годишњом платом

од 2.000 талира. Значај и корист што је обоје скоччано са таком службом, примами многе да је траже за се, по Милош није могао задовољити све који су то желили, што је онет било узрок многом неизадовољству. Но како му драго, управна радња Милошева, стекла је у то доба одобрење са страпе народа. Само су три одредбе изазвале неке немире, но и с тима се помири народ. То су биле: забрана да жене посе старијски накит око главе, накит, који је био тако тежак и грдан по своме кроју да жене нису могле под њим ни главе окренути; друга је забрана: да се не сме јести риба у месецу кад је велика крућина, јер је то у јужној клими било узрок многим смртним болештинама и заповест да се деца „пелацију“. Већи део тих наредаба беху обнародоване на свето-духовској скупштини 1836 године, која је била сакупљена у зданију управитељног совета. На тој скупштини би обнародовано: нацир духовне власти у Србији и опредељај богословског училишта. Код митрополитије беше заведена конзисторија, као пајвиши црквени суд, са четири члана свештеничког чина и једнога секретара грађанског чина. Тада ^{за} директора свију школа у Србији би постављен Петар Радовановић и њему беше дата настава, како ће управљати школама. У скаком округу правительство је морало имати најмање две школе: велика села која су имала и приву, беху позвана да на свој рачун отварају школе.⁽¹²⁾

Добри одношави између књаза и народа, држаху у страху неизједеље Милошеве; ти добри одношави Милоша с народом ударише печат осторожности на све њихове радње и мутили су им срца њихова страшном злобом сирај књаза. Милош као да је знао своју силу није држао да треба крити виште од народа учешће најпознатијих старешина у покушајима противу његове власти. Он заповеди Радичевићу да онише последњи устанак и да га печата у Аугсбуршким општим новинама одакле би преведен на измаку 1836 год., и у „Српске Новине“⁽¹³⁾). То распали оне, што су имали послу у буни и први од њих Симић даде пример емиграције из отаџбине. Под изговором разних кућевних посдова, он измоли на неодређено време одпуст у у Букурешт, па ма да је и носно, звање државног советника. Но чим измаче у Влашку, он објави да је једном за свагда оставио Србију, јер мисли да ћије сигуран од умишљаја Милошевих; шта виште одрече се и од српског подаништва, и однесе харач Видинском нахи, па објави да је он раја Портана. Тим је он прекинуо све одношаве с Милошем, који би га могли уздржати као српског чиновника. Кад се настани у Букурешту, он узе вршити скакојаке поруке барона Рикмана и достављаше му неизрастанце о томе, шта се ради по Ср-

бији. Наскоро се узан љилени и Ђорђе Протић, који је од свију понајвише мразио на Милоша, и који је био најнеспособнији од свију завереника, по он је онет био Милошу највећи неизједеље. Ево како је, и зашто је побегао из Србије. Као председник окружног суда у Београду он је ишао на руку првом кмету ове вароши, Петру Милојковићу, који се другаче звао Пере Белонољац. Тај Пере Белонољац био је дицијаш и лукав човек па три године није био у тој служби а већ су га сви његови суграђани мразили; па њу су сумњали да нетрошни обшинске новце куд треба; под његовом руком били су капитали митрополитске цркве. Пошто протекоше три године, требало је скакојако да се онепт бира нов кмет или он да остане; али је се он скакојако уписао да избор одугољачи. Тада неки грађани поднесу Милошу тужбу на њу, и књаз заповеди да се чине нови избори. Помоћу Протићевом, Белонољац сакупи само њих неколицину, и то таке грађане, који нису били способни ни за што, а по свом положају ни самостални људи. Ови назови грађани избера онепт Милојковића и Протић јали књазу да је онепт избран прећашни кмет и да су рачуни потпуно верни. Но они што дигоше тужбу на Белонољаца, изнесоше доказе његових злоупотреба и молише да се одмах пошље из Крагујевца у Београд комисија, па додадоше, да председник суда зачепркава злоупотребе Милојковићеве. Милош учини по жељи тужитеља и комисија дође у Београд. Но прости неочекајући на последице, побегне у аустријску варош Панчево, издајући се као да је жртва коју гони осветнички књаз. Симић, као вештији и препреденији, радио је потајно, користећи се само згодним тренуцима и прикупљајући око себе одважније људе; но Протић, који је стајао у хрђавим одношавима са Симићима, који су га превзяли, није разбирао ни за каква средства у својој накости. Он је потврдио на Милоша свагда и свуде, расплањивао је на њу аустријске Србе, и шта виште припремаше заверу против Милоша, тако да и сама аустријска власт би привућена да отера Протића од српских граница. Тада он послу у Петроград, у име српског народа, дуго писмо у коме најприм јој бојама описиваше управу Милошеву и кукањи положај њиме притиснуте Србије, па мольаше да се једном учини крај безумној тиранији књажевој. Шта виште Протић, коме и то не беше доста, послу једном подунавском нахи шпијунско достављење на Милоша, као да се овај спрема да побуни руменијске Хришћане. Протића позову у Цариград, и он тамо проприча читав план, који је бајаги спремио Милош за буну, тврдио је да српски књаз стоји у свези са управитељима Мисира и Албаније, да сакупља голему војничку опрему и многе новце, и да порта у опште нема

опаснијег непријатеља од Милоша. Из Цариграда, да би се уверили јели то истинा што говори Протић, обратише се Јусуф-паши, који је познат тиме што је 1828. г. предао Русима тврђаву Варну, па онда живио неколико месеци у Русији. Јусуф паша знао је како су разположени Хришћани у Турској према Србији, и бејаше спреман да подели опасност на рачун Милошеве намере. Као нарочито, баш у то време беху послани Милошу б топова из Беча који су тамо купљени, и он је градио у Крагујевцу малу топчијску чету. После тога од како је сам судтан поклонио Милошу неколико топова, он није држао да је потребно да крије то, што се он бави да подигне народну војску. То је било довољно, да Јусуф не одбаци подозрење Протића. Но овај то јест Протић, сам је поколебао веру у своје потварање: он је између остала говорио, да су Срби вољни да удвоје годишњи данак порти, и да предаду Турцима управу над свим Београдом, па и над Ђумируцима, ако само порта одузме од Милоша књажеско достојанство. Томе Турци немогуше никако поверовати, и само ширијунисање Протићево њима се учини сумњиво. Ето тако су радили непријатељи Милошеви изван Србије. Тако су исто усрдио подкопавали Милоша и унутрашњи непријатељи његови. Они се користише сваком и најманом зачекљицом у његовој радњи, да само разбукте против њега нездовољства. Место Давидовићево заузе сасвим Живановић, који се онет није могао донасти, са своје љораве оданости најпретеранијим „формалитетима“, којима га је научила аустријска бирократија; у очима пак народа, он је био Шнаба, јер се и радио изван кнежевине, и није знао народне обичаје. Место главног секретара књажевог бејаше важно са непрестаних одношаја како са чиновницима, тако и са народом; и непријатељи Милошеви похиташе да га окриве што он туђище претпоставља правим Србима. У то доба Вучић изнова изађе на видик. Милош му даде чин пуковника, и хтеде га задржати у Крагујевцу, но Вучић рече, да он жели више да буде начелник општинских зграда, него да се бави уређењем војске. Милош познавајући његове способности похита да га пошаље у Београд, да тамо надзира на грађењем зданија изван варошког шанца. Кад се Вучић настане у Београду он постане посредник између Симића, Протића и завереника, који су остали у кнежевини. Шта више, он уђе у сношај са Јусуф-пашом, и подгреваше у њему мржију против Милоша. Осим тога је Вучић напосло другу штету Милошу. Ма да је кулук био уништен, онет је књаз могао тражити од народа да ради на општинским зградама, и да му се тај рад из хазне плаћа: но та је плата била врло мала, и народ је нерадо ишао на посао. Све је за-

висило од тога у болнико ће извршиоци књажевских заповести бити снисходни према раденицима и Вучићу, који је настојавао на грађењу општинских зграда у Београду, гледао је свакојако да народу додија тај посао. Он је нагонио раденике да падају од умора, био је тојагом оне, који би од рада, сустали, изговарајући се пред кметоима који су доводили парод на рад да он мора бити тако строг, због непрестаних налога Милошевих да се тако са њима поступи. Као Вучић радише су још и неке поресчије. Долазећи сваке год. 23. Април и 26. Октобар у села, они су тражили одмах да се плате 3 талера у сребру; ако пореска глава није имала, поресчије би узеле и продаје природне производе, оцењујући по ћефу. На жалбе народа, они одговораху само: „Књаз хоће сребро.“ А међу тим тај начин узимања порезе, био је сасвим противан обећањима Милошевим, која је он толико пута исказивао пред скупштином. Забрана да се несме играти у карте, како по механама и крчмама, и забрана да се несме посити оружје, што беше од старија обичај народа — изазва тако исто жестока порицања од стране нездовољника. Пајзад у договору са советом, књаз одреди комисију, да попише све земље у десне за обрађивање, а тако исто и паше и забране и сву насеобу Србије. Пошто се настављање састави, чланови те комисије морали су поделити између себе срезове, и латити се да изврше поруке које су им дате, а начелници срезова и окружја морали су да им свакојако понађу у послу. Но народ није помоћу скупштине, дознао шта се хоће тиме, него се страшно узбуни, чим се комисија лати посла, јер сумњаше да то није какав канишарски посао. Милошеви непријатељи једва дочекаше ту прилику, па одмах стадоше проносити глас да Милош смера ударити порезу на свако добро. Народ нехтеде казивати тој комисији о својој имовини, а на неким местима долазио је и до очигледног противљења. Милош мораде уставити извршене своје заповести и комисија се врати у Крагујевац несвршивши ништа. (175)

Положај Милоша постаяше све тежи и тежи. И ако је имао у рукама неограничену власт, онет није могао управљати народом и земљом. Извршиоци воље његове, били су први непријатељи његови: у фамилији и близким сродницима он не нађе подпору себи. Књагиња Љубица изодавна није била на лепо с Милошем, по она је умела владати собом, и сакривала је да је с њим нездовољна, и ако је имала много повода. Још 1821. године Милош приближи к себи једну послужницу Љубичину, Петрију. Раздражена књагиња убије своју супарницу баш у онај тренутак кад је она поправљала занесу на прозорима, обрнута плећима к њој. За тај случај текаху већ књагињу опремљени коњи и сапутници. Кад Љубица уби Петрију она измакне

из Крагујевца; Милош пошаље за њом у потеру Вучића, но овај се није баш тако журио да изврши заповест књажеву, и Љубица се спасе гњева мужевљева. После тога другови Милошеви силено пастану да га помире са женом. Милош дозволи Љубици да се врати тек онда, кад она роди сина. Допије је књагина имала много пута повода праведним тужбама на неверност мужевљу. Разуме се да и то што је Милош у Цариграду купио две Черкескиње, није могло да сачува добре одношаје између књаза и његове жене. Од то доба, од како јој деца стадоше рости Љубица је се више занимала њима по интересима књажевим. Она је ретко живила с њим у једној вароши, и тек у којекаким сјајним приликама, показивала се обое. Милошев брат, Јефрем, који је имао велику фамилију, такође није особито марио за књаза и више се бринуо за своје интересе него за ошите послове Обреновићеве фамилије. Други брат Милошев Јован био је човек тих и миран, и није се мешао у ствари.⁽¹⁷⁶⁾

На скоро се и агенти европских држава, који су се почели од 1836 год. досељавати у Београд, здружише са онима, што се мешаху у унутрашње послове у Србији. Прво дође аустријски конзул, Антон Михановић, родом Хрват. Аустрија је одавна желела да има свога агента у Србији, јер број њених поданика, који су живили у тој земљи, и били с њом у свези са трговачким одноштима, био је већ велики. Но још су важније биле за њу, друштвене политичке свезе са Србијом. Ни на једну суседну државу није брзо напредовање Србије имало таког утицаја као па Аустрију, или боље рећи на њене мађарске провинције. Готово је сва јужна Мађарска насељена Србима. Сваки успех Милошев осетљиво се онажаше на расположају умова у средини њиховој. Пограничне аустријске власти, непрестано добијају заповести из Беча, да обрате велику пажњу на српскога књаза, и српску владу. Титула књаза и светлости коју је Бечки двор признао званично Милошу, и крст гвоздене круне I-га реда који беше Милошу послан, доказиваше већ, да је Аустрија појмала, онај значај и онај утицај који је Србија могла имати у средини јужних Словена. Но Аустрија, баш као и Русија, није слала за дуго свога агента у Београд, бојећи се да се и друге државе не углађају на њу. Но кад је дознала, да је Милош, за време свога бављења у Цариграду, паствао на томе да се у Београду допусти живити агентима иностраних држава, и да су Енглеска и Француска прве изјавиле своје жеље да имају таке агенте, онда се и Аустрија не затезаше дуже, и 3 Септембра 1836 год. Милош прими у свечаној аудијенцији цесаро-краљевскога конзула. Аудијенција је била изван вароши у конаку Топчидерском, и

Милош је послао у Београд по конзула своја кола. Антон Михановић дајући хљазу своје пуномоћије говорио је оваку беседу хрватским наречијем: „Пресвети књаже! преславни господару! Назначен, по милости цесара и краља, мога пресветлога господара, за конзула у овдашњој славној држави, ја сам веома жељио да добијем част да са пајвећим поштовањем предам Вашој Светлости берат султана, писмо великога везира, и писмо најсветијега кнеза Метерниха и г. Штирмера, а тако да се са пајвећим поштовањем поклоним Вашем Светлом лицу. Уверавам Ваму Светлост да би велика срећа за ме била, а моме цару господару веома пријатно било, кад би ви, преславни књаже, установом овога конзулства, видили нов знак царског поштовања, с којим он вазда прима Ваше дружевно и правдољубиво суседство. И одиста, свагда је главна и јединита жеља мога пресветлога императора била та, да узајми договори и услови мира, како до сад тако и од сада остану свети, да на основу њихову сваки интереси обе сајлемене земље цветају у средини непрестанога мира, поретка и изобиља. Но кад ми је нашло у част, да уверим Вашу Светлост у тој истинској царској жељи, и да се трудим, колико ми сице дозволиле буду да потврдим то, онда ми дозволите пресветији господару мој, да Вам искрено, по нашем кажем: ја сам Хрват и радијем се и охолим се тиме, што сам постављен за првог парског конзула у средини тога храброго народа, и у ону славну земљу које је крв, језик и слава мени сродно, и код јединитог нашега књаза Илирскога племена.“⁽¹⁷⁷⁾

Таким начином Аустрија је се користила прва том приликом да може имати свога конзула у Србији, и послала је тамо чонека који би могао доказати не само како његов господар поштује српскога књаза, већ како је и његов народ једнога племена са српским народом. Аустрија као држава, у којој се врше сви званични послови на немачком језику, ипак није послала у Београд ни Немца ни Италијанца, ни Мађара већ Јужног славенина. Друга држава, које политичке свезе са Србијом бејаху претежније од аустријских, још једнако није имала свога сталнога преставника у Београду, а агенти, које је она од времена па време слала, бејаху мањом туђинскога порекла. Другови су Милошеви говорили, да он није био узрок тога, што Русија није имала свога конзула у Београду: он је још за време своје преносе са бароном Строгановим молио, да му се пошаље руски агенат: по његова жеља не беше испуњена и руски кабинет дознавао је о томе шта се ради по Србији или преко свога посланика у Цариграду, или преко свога конзула у Букурешту, и што је још црле — по

кашто преко те исте Аустрије а од времена Фебруарскога устава преко унутрашњих непријатеља Милошевих. Руски кабинет није држао свог агента у Београду за то, што је ограничавао своју радњу са Србијом заштитом, и до 1835 год. није се ни једном мешао у њене унутрашње послове. Но пре или после морало је се изаћи из тога положаја. Тиме, што је Русија узела да заштићава народ, а не књаза, тиме је баш и обвезала се да брани права првога (народа) не само од спољних већ и од унутрашњих претензија. Она је могла у свако време изаћи као судија, по чијем му драго позиву, ако је само тај позив био основан на народним жељама. Милош од своје стране поставши књаз и без Русије, није подозревао да дипломатски агенат заштитице државе може контролисати његову радњу. Препишући се са старешинама, Милош није никако мислио, да ће они наћи потпоре у Русији; још је мање веровао у народни савез шњима. Но у томе случају он је се у неколико варао. Читав низ „громких“ „красноречивих“ беседа начичканих снажнојаким обећањима, које је писао Давидовић, а које су тек у име књажево читане на скупштинама, сакриваху од Милоша истински смисао његових одношаја према народу. Излазећи пред скупштине у сјајној паради, пред неколико народних представника, Милош је варао сам себе свечаном спољашњошћу, и није ни подозревао како су пријемљиво земљиште могли наћи у народној маси унутрашњи непријатељи његови, који су се старали у исто време да пађу ослонца у Русији.

Руски кабинет, који није био осбитога агента поставио у Србији, сети се ње по оним тужбама које је Протић био послao, и по до-стављању Симићевом из Букарешта Петроградско министарство, не одговараше писце од године на оно питање, које је Милош предложио Рикману какав би склон управе желела Русија да види утврђен у Србији? одазове се тек на крају 1836 год. и то незваничним путем. Живановић у својим „запискама“ вели да је то било овако: „Кад се Милош вратио из Цариграда кући, он је чекао одговоре из Петрограда, но одговора не би. Дође и 1836. год. и онет никако одговора. Тада књаз написа своме агенту Михајлу Ђерману у Букарешт да запита барона Рикмана: шта би од нашег посла? Ђерман одговори да барон нема никаква извештаја. Тако на крају 1836 год. дође од Ђермана малено парче хартије, на по табака, савијено, француским језиком написано. Ђерман јављаше да му је ту хартију предао барон Рикман са заповешћу да је пошиље књазу, да по њој напише устав. Е шта сад да се ради! Та хартија без датума, без подписа, без печата, на француском језику, под именом „базис за Српски устав“.

тome „базису“ испрва је се говорило о Совету, затим о унутрашњој управи, па онда о финансији, па онда о правосуђу, и најзад о просвети, с тим предлогом, да она заједно са штампаром буде подчињена свештенству. Узгред бејаше поменуто да политички део не може ући у устав, него само административни: о скупштини ни речи. Ево га тај базис од речи до речи:

Царски двор прави поднупу разлику између оба дела, из којих се састоји пројект устава; између дела политичког и дела административног. Што се тиче првога дела, министарство је нашло за ходно да га одбаци сасвим, јер су повластице, које у том одношују има Србија, довољно утврђене трактатима и ферманима портиним, па дакле није потребе да се изнова потврђује уставом, који се тиче унутрашње управе. И по томе је воља министарства да се пројект ограничи само на уставове, које се тичу цигло административног дела. Царско министарство на томе основноме принципу (начелу) написало је оваки основ по коме ће се саставити и пројект устава: 1). Совет управе: определити његов склон и обвеле и круг радње његових чланова. 2). Унутрашња управа: изложити број и величину округа, определити обвеле начелника (пуковника и капетана), који ће управљати округима; обележити међе њихове власти над местним становништвима, побринути се у колико се може, да се набаве средства која ће осигурати становнике од сваких злоупотреба од стране власти, које су над њима постављене. 3). Финансија: определити тачно стање годишњих прихода и трошкова у управи, а тако исто и суму новаца који се дају на подржавање књаза и његове фамилије; изложити сваковрсне приходе, определити суму порезе, која да се разређе правично, а согласно са земаљским обичајима, тако да не буде тешко онима који имају: определити разлику између опште и личне сопствености, определити како ће се управљати земаљским приходима, и како ће се по закону користовати општинском имањином; право сопствености, да се не опредељује другаче већ не рушењем никаквих права, ни обичаја који је дотле трајао; најтачније ујамчити, да ни један Србин није дужан ни у каквом случају, никакој земаљској власти давати порез природним производима или одрађивањем изузимајући обдружавање друмова, грађења мостова и општинских зграда; да никакав други њихов лични труд, па ни на правитељствене потребе, несме именаца остати; најзад узаконити основна начела слободне трговине, коју је формално прогласила Акерманска конвенција, и побринути се о срестима, којима ће се становницима земље ујамчити користовање слободном трговином и охрана од свакојаких монопола. 4). Правосуђе: определити круг

радње судова различних степена по обичном земаљском закону, но сагласно са општим организацијом; постарати се да се напише грађански и кривични законик, и устав о суђењу основан на обичајима српским. 5). Богослужење и народна просвета: старати се да се одржи грчка православна црква, настојавати да се она не повреди као владајућа вера: управу над школама подвргнути надзору црквених власти, а тако исто и цензуру и земаљску печатију; подићи болнице и друге заводе на општу корист, као што је већ зато ударила основ Акерманска конвенција.

„Така су општа начела која по зрелом „расуђењу“ даје царско министарство и која ће моћи поднети за основу српског уставу“.

Није тешко определити значај тога „базиса“: руско министарство желело је да огради Српски народ од сваких новоувођења, која би ишла у рачун само властима, и од увлачења туђинштине, која се неби слагала са народним обичајима; при том старало се да збрише оне остатке турског господарства, који су још издисали то под видом кулука, то под видом не одговорне власти местних чиновника; најзад изгледаше као да се старало да свеже нови устав унутрашње управе у Србији са својим пређашњим договорима с Портом. Накратко рећи, „базис“ не само да није рушio права која је Србија задобила, не само што је под своје закриле узимао интересе народне, по није противуречио чланцима који томе одговарају у фебруарском уставу; зато је он пајкоузданије отклонio новоувођења, која је хтео унети Давидовић у српски живот; а тако исто подкошавао је наде Милошеве, које се тачу големог развија и опредељаја политичких права како Србије, тако и њега самога кад се упореди са хатишеријзмом, и може бити, унеколико га је вређао својом формом. Ово се види и из даљих речи Живановићевих. „Задивљен тим књаз написа Герману, да сам лично дође у Србију и да да потанко извешће о тој ствари. Герман дође у Пожаревац и рече књазу, да је цар заштитник незадовољан и књазем и бароном Рикманом због њихових неумесних објасненja у Пожаревцу. Цар неће никакав устав да даде Србији, о комује настојавао исправа и барон Рикман. Но сад, кад се очито види да је то књазу немило, цар господар држи да је потребно да допусти да се напише земаљски устав, како се неби могло рећи, да цар неће да је у Србији ред – по он немисли да да онакав устав, какав је написан био преће, и на који је био пристао барон Рикман, већ он хоће устав на овоме базису, који се слаже са хатишеријзом. Књаз на то рече: „дакле устав у коме се напшта не збори о грбу и барјаку Србије, па ни о народним скунштинама? А, јели тако? одкуд ти то Германе знаш? Јели ти

што о томе говорио барон Рикман?“ — Он ми није напша говорио одговори Герман, по ми је дао само ево овај лист, да вам га предам, те да по њему напишете устав; све остало мени су казивали остали Руси који живе у Букарешту*. „Шта ћемо сад да радимо, мој Германе?“ — питао је књаз. „Ви сте сами криви, говорио је Герман; зашто се иште покорили Рикману, кад вам је он казао, да остане по староме, и да се устав уништи; ви сте сами ватрено настојавали на томе да се устав напише“. — „Нисам знао шта ћу и како ћу, па сам зато тако и урадио; но што би би, али шта ћемо сада да радимо?“ — питао је књаз. „Ја мислим рече Герман, напшта друго, до оно, што смо требали онда да урадимо, Пишите Несељроду, да сте тек сад увидели како је спасоносан она савет, који вам је дао заштитнички двор прекобарона Рикмана; напшите да сте се манули те жеље да напишете устав, и да ће те управљати без устава.“ — Тада књаз, кога речи Германове поколебаше, заповеди мени, да напишем тако писмо г. Несељроду. Ја приметих књазу, да ја неделим мишљење са Германом. „А како ти о томе мислиши?“ запита ме он. Ја му одговорих: „ми треба да смо доследни, и кад смо онда били за устав, када је Рикман био против њега; то још много мање можемо бити против устава сад, када нам га одобрава заштитнички двор.“ — „Па шта ћемо да радимо?“ говорише књаз: зар да напишем устав без чланка о скунштини и других чланака?“ — Ја не знам у овај мах све, што ћемо да радимо; но тако писмо, као што хоће Герман, не треба никако да пишемо.“ Сад они обојица дрекну на ме: „а, сто од куда бивају под нас све смутње! Од куда ли ти учени људи прше своје мисли? Давидовић нас упропасти својим измишљотинама, а где сад, и овај хоће то исто, а овамо није напшта до прост писарчић, који само треба да пише оно што му се заповеди. Док су писари слушали књаза, дотле је и било добро, дотле је и милостиви цар — заштитник био задовољан и са књазом и са пословима; но од како стадоше ти бразилети „расуђдавати“, од то доба све приће и горе! „А ти додаде књаз, да си одмах написао онако писмо: од моје стране, а не од твоје.“ Сетих се речи барона Рикмана, узех на ум да ме није нико позвао за учитеља, и да одиста напшта друго него писар, који мора да врши заповести књажеве, с тога устанем, и одем у канцеларију где сам и написао онако писмо.“

Зашто се баш управо тако одма Милошмануо мисли о уставу, може се у неколико видити из података, које приопштава Кунибер о пошиљању руског „базиса“ за устав. Руска влада, није хтела ни да се

покаже, као да жели да се меша у унутрашње послове у Србији; с тога и сам „базис“ би послан само као савет, кога су непрестане молбе Милошеве изазвале. Но из тих савета Милош је видео да Русија дели управу Србије између њега и чланова совета, према којима је он био као први међу једнакима. Познавајући боље, од спију руских дипломата, како су према њему расположене старешине, он није могао а да не предвиди да ће оне пре или после узети превагу над њим, тим више што о народној скупштини, која би могла бити не само посредник, већ и судија између књаза и советника, није било ни речи у руском пројекту. Такав положај књаза била би така промена, која би из корена преобразила живот Србије; јер више од 20 година Србија је расла и развијала се под искључном влашћу Милошевом. Од стране руске дипломатије била је несмогрена погрешка то, што је уклонила народну скупштину од послова, јер то је противуречило свима историјским предањима и обичајима српскога народа. Но та погрешка беше изазвана једно због потраживања унутрашњих непријатеља Милошевих, који су се бринули само за се, и своји цели; а с друге стране можемо је растумачити још и оним карактером, који је руска политика добила од времена Бечкога конгреса, кад је само служила за охрану туђег спокојства, и стрећени пред сваким појавом народнога удела у управу, па ма то било у којој му драго земљи. У то време, та погрешка сведочила је, како је кратког вида била руска политика: Кад је имала више вере у Совет, који беше састављен из неколико чланова, који се никако немешају и који бејаху постављени за цела живота, него у књаза, који се више или мање ослањаше на народну наклоност, онда каквим је јемством осигуравала себе и Србију у томе, да и они самољивци које је онда заштињавала, неће покидати своје свезе и с њом, као и са Милошем, којима је се тако исто лако одрећи руске заштите, као што им је лако било ступати у свезу са Турском, па чак и са Аустријом? Руска дипломатија замахивала је мачем оштрим с обадве стране, и не прође пет година, па јој тај писти мач зададе дубоке ране. (17*)

Милош неприми руски „базис“, шта више одрече се и од устава. Разуме се, да му то непријатељи нису ставили у заслугу, а међу тим број њихов непрестано је растао. У почетку 1837 године Милош се завади са Аврамом Стојковићем, који је имао чупену титулу силистара т. ј. хазнадара књаза Милоша. И ако је доспео до таког звања, он изнајире није ништа друго био, до само први слуга Милошев, а због читавог реда услуга, које је он указао своме господару, задобио је његово пуно поверење. У таком његовом положају

тешко је могло бити, а да нема завидљиљаца: њега су окривљивали, као да има безграницни уплив на књаза, и да он на зло употребљује његову повериљивост. Сви су знали да је он стекао много новаца, које је шта више остављао на страну. Мало по мало и Стојковића стану оправљавати пред Милошем, обраћајући његову пажњу на разне сумњиве поступке силистарове. Милош дуго није веровао у та опадања; по скоро му већ досадише и он, жељећи тим да докаже, да не стоји ни под чијим упливом, постави Стојковића за срезкога капетана. Так што оде Стојковић из Крагујевца, а то поврле његови пријатељи, да изнесу пред Милошом јасне доказе непоштеног владања некадашњег силистара. Милош мораде паредити, да се прегледа кућа Стојковића, где одиста би нађено много књажевих ствари и новаца: скупа беше нађено на 30.000 дуката. Они што беху око Милоша узврше на Стојковића, и узеше корети књаза, што је се поверавао такоме човеку. Милош заповеди да се отму његове ствари од Стојковића, но њега постави за надзорника свога конака у Пожаревцу. Стојковић, озлојеђен против Милоша, стаде га прити. Милош заповеди те му ударе 25 батина, и да га под суд због крађе. Надједапнут се Стојковић промени, и узе хвалити Милоша због његове умерености; по то је био само ширетлук којим он гледаше да завара местну власт, којој беше наређено да мотри на Стојковића да неби побегао из Србије. Тим ширетлуком достигне Стојковић своју цељ и побегне најпре у Видин па одаиде у Влашку. Кад дође у Букурешт, где је већ био Симић и Протић он стаде причати о Милошу такве ствари, које неби човек ни усни сиши; заповеташе као да Милош мисли да се начини царем целога Истока, да он шакосно гледа на рускога цара и руске министре, и као да се стара како ће да се отресе једном те руске заштите. Он причаше чудне ствари и из приватнога живота Милошева. Наскоро стаде прикупљати око себе бегунце из Србије, Бугарске и Босне, и хвалисане се пред свима, да смера прорети у Србију и убити Милоша. Он је о својој намери говорио тако јавно да за њу дозна и Милош, који подмети другове Стојковићеве те га примаме на границу српску, под изговором, да се договорају са својим једномисленицима, па га предаду у руке Милошевих људи. Стојковића отерају у Крагујевац и не издадоше га румунској влади која за то протестоваше. Врховноме суду би наређено да прегледа радију „бившег“ силистара.

У то доба посла Инглеска у Србију свога агента, пуковника Ђорђа Хоџеса. Он је био послат правце да буде код Милоша, чим је Инглеска хтела да покаже, да она признаје српскоме књазу право,

да може ступати у одношаје са иностраним државама, не тражећи да му то особитом одредбом допусти Порта. Та пажња једне од најмоћнијих држава јевропских, уливаше Милошу још више уверења и у свој значај, и у своја права. Поштујући услугу Инглеске, Милош даде Ходесу да живи, у ономе делу здања, кад је био ћумрук, а кад се увери како му је тамо неудесно, онда он настани инглескога конзула у кући, која скоро бејаше озидана за државни Совет, јер је за својо време био совет још једнако у Крагујевцу. На личном састанку Милош дочека Ходеса најусрдије. У томе дочеку огледаше се не само жеља да се зближи са Инглеском, већ и лично поштовање према Ходесу, који је и нехотице уливао поштовања према себи у свакоме, који га је само знао, својим лепим, мушким обликом, својим ведрим и пријатним лицем, гишкошћу и лакоћом свога кретања. Осим тога пуковник беше задобио славе у Португалији бијући се за Дон Педра на челу британског леђиона, и ту славу његову пронесоше по свеколикој Јевропи инглески познаници. Из првих Милош и Ходес ретко се састајаху, а то зато, што нису имали човека који би био толмач њихов и коме би се Милош смео поверити. Осим тога, Милоша задржавају и они око њега, који се бојају да се једном за свагда непрекине свеза између Русије и српскога књаза, ако се овај пода обећанима која долажају из Инглеске. Велика препрека која стајаше на путу и недапаше да се Ходес зближи са Милошем и његовим старешинама беше религиозна разлика, јер Срби у то време исповерљиво сматраху свакога онога, који као и они, не исповеда православну веру. Но помоћу Кунибера и Јакова Живановића, Ходес и Милош зближише се мало по мало. Инглески конзул тим се више могао допасти Милошу, јер дозвавши о борби његовој са старешинама и како ове подномаде Русија, он се стараше да осигура и утврди Милоша у његовим плановима против Русије и у томе, да не ограничено влада. У томе је Ходес вршио општу задању лондонског кабинета, који је свакојако гледао да подкона утицај Рујије не само на Србију, већ у опште и на све хришћане у Турској.

Међу противницима Милошевим беху мањом људи који су водили борбу са књазем за устав, и никда неби пристали уза Симића или Протића, кад би се они одважили да изнесу на видик да је сва цељ њихове радње у томе, да се Милош одрече књажеске власти, или да га прогнају из Србије. Са људима, који бејају са том умереном партњом стајаше у дотицају и брат Милошев Јефрем. Одавно је он већ охладио према књазу, и сад противници Милошеви виђоше да је згодна прилика да привуку Јефрема уза се. Тома Вучић лати се тога

воста. Они му стадоше уливати у главу, да би он сам могао доћи на место Милоша да влада, па онда да преда књажеску власт своме сину. Сујетан брат Милошев радо је слушао таке ласкаве речи. Вучић је још већма облетао око Јефрема Обреновића; јер је видео да ће старешине лакше доснети до своје жељене цели, ако буде са њима брат књажев; он је предвиђао да ће тако лакше приволети руску владу да стапе одсудно радити против Милоша. Па онда, кад би Милош пао, онда би им лако било да поставе место њега човека, који би како је само њима једним обвезан што је постао књаз, наравно пристао да све ради како они хоћеју. Јефрем, држећи много на се ни помињао није, да је обвезан био само Милошу, што је добио толикога значаја; њему није ни на крај памети било, да ће се и његов утицај умањити ако Милош падне. Он падне у клонку, коју му је наместио Вучић, и наскоро његова кућа у Београду постане збориште оних људи, који су незадовољни са књазем. Јефрем раскину сваку свезу са онима, који су гледали да га за време управе на прави пуг. Врата куће Јефремове бејају затворена од таких људи. Он, користујући се својом титулом београдског губернатора, ступи у дотицај са Јусуп-пашом, и овај се мало по мало стаде уплатети у планове, које су скрејали Симић, Протић и Вучић. Најзад, један догађај који се присно тицаше кућних одношаја Јефремових, расицали његову мржњу на брата. Трећа ћерка Јефремова — прве две су већ биле удате — лепа Анка, доцадве се аустријскоме конзулу Михановићу. Њени васпитачи бејају: аустријски Србији Димитрије Тирол познати књижевник и историк онога доба, и његова жена Христина. Анка бејаше веома даровита, умиљата карактера и добра срца. До Тиролова доласка Анка бејаше најбоља девојка међу тадашњим српкињама, које су остале верне народним обичајима и предањима. Но под утицајем нове своје наставнице, она брзо прими све спољне знаке европске образованости и поста необично сутетна. И ако је Михановић био човек у годинама, онет је Анка била вољна да пође за њега, јер јој бејаше веома мило и ласкаво, да буде жене цесарско-краљевскога конзула. Тирол и Тироловица веома су ишли на руку Михановићу у тој женцидби. Но Јефрем морао је по обичају, да моли Милоша да он дозволи да му се књи уда. Милошу се уопште недонађаше, што се његове ћерке и спровици удају за аустријске поданике и он недаде да се Анка венча са Михановићем. Он је још то више признавао да има права да се меша у тај посод, што Јефрем није могао да да прилична мираза својој ћери, без Милошеве помоћи. Шта више и књагиња Љубица долазећи Јефрему, много пута понавља-

љаше да би желела да види Анку венчану са природним Србином; она је при томе говорила, да на њене Ћерке, које су поудаване у Маџарску, нико и не осврће главе, а да су се удале у отаџбини својој, оне би биле највиђеније, и прве међу најодабранијим српкињама. Те речи чинијаху се Јефрему да су само завист. А Анка мислећи о браку са Михановићем, већ је сматрала како ће бити велика госпођа код двора аустријског цесара, и говораше свима, да се пре неће никако удати, него поћи за Србина.

Та малена фамилијарна драма, имала је те последице, што је се Михановић, који непрестано долазаше у кућу Јефремову, и који се бејаше врло зближio са његовом фамилијом, упознао са плановима Милошевих противника. Од то доба и он ступи у њихово коло.

Но пајасније је од свију сваћао ток целе интриге, која се плела противу Милоша, пуковник Ходес, коме, не имајући никаква друга званична послана, неостаде ништа друго до да прати оно, што се до гађа око њега. Ходес, који је имао потанко настављење од инглеског посланика у Цариграду, лорда Понсонби, који од инглескога конзула у Блашкој добијаше пајачније извештаје о сплеткама Симића и Протића, и пајзад преко својих властитих агената он се убеди да је опасност која грози Милошу далеко опаснија, него што мисли и сам књаз. Ходес је знао готово свакога поименце, који је био против Милоша у самој Србији; за њега небајаше тајна, ни шуровање Михановића, Јефрема и Вучића; но он је држао да је Русија главни покретач течеле завере, — Русија, чији интереси бејају сасвим противни интересима Инглеске. Ходес је добро познавао и онај значај, и утицај који имајаше Србија међу осталим јужним Славенима, он је појмао, да је тај значај био овациоњен у Милошу и да је тесно скончан са његовим именом; па је с тога свакојако гледао, да одбије Милоша од Русије и Аустрије. Ходес, на једноме своме састанку са Милошем у лето 1837 године, рече књазу, да му Инглеска никада неће одрећи своју заштиту, и да неће допустити ни једној држави да се меша у његову унутрашњу управу у Србији. Сутра дан Милош послал Ходесу Куниберу са оваким питањем; каким услугама може њему притећи у помоћ Инглеска, ако дође до тога? У колико се он може ослонити на њезину припомоћ? и како му може бити од користи она држава, која је тако удаљена од Србије? Ходес му на то одговори, да је се Инглеска решила да призна Србији сва њезина права политичка, и да недопусти ни Порти ни Русији да се меша у њене унутрашње послове, ни да јој намеће систему управе, која неодговара интересима српским. Што се тиче српства, којима

би Инглеска натерала да се поштује њен глас за Србију, Ходес је говорио, да је Инглеска толико пута указивала помоћ и удаљенијим од ње покрајинама, него што је Србија; даље говорио је да је зато довољан цигло њен најавствен утицај, коме у свако време може прићи упомоћ и материјална сила. Једини услов, под којим инглеска влада обећава своју потпору Милошу тај је: да књаз мора остати веран оним обvezама и оним одношајима који су га везивали са отоманском царевином, да чува интересе Високе Порте, као своје, и да сматра да му је сваки онај непријатељ који се стара посредно или непосредно да зада удар целини или независности те царевине. На то му Кунибер одговори да се Инглеска и Порта могу слободно ослонити на то, да ће Милош остати веран султану, ако се само узноштују она права, и оне повластице, које су поклоњене Србији; даље говораше, да је и књаз и народ задовољан са оним политичким положајем, који има Србија, и да је и Милош, а тако и сви они који су му одани, далеко од те празне маште да створе југославенску царевину; да су они потпуно у то уверени, да од револуције нема никаква добра, и да би Србија можда, кад би прешла у другу си стему управе престала бити и она подунавајућа кнежевина, као што је сад; и напоследку да је једното српство да Срби остану верни Порти и чак да се помаже Србији, може бити тачно чување оних добитака, који су јој признати хатишеријима 1830 и 1833 год, а да не подхопава Турска Србију, као што то ради од некога времена Јусиф-паша. Кад је Милош саслушао речи Кунибера, он је опет остао при своме прећашњем убеђењу, да Инглеска неће имати довољно српства, а може бити и добре воље да га подломогне у борби са Русијом у опасном часу. Он је говорио да му је веома тешко да дође у онако зависан од Русије положај у коме се находе књажеви влашки и молдавски; но у исто доба он је признавао, да баш и ако се одцепи од Русије, да ће се морати опет подвргнути — или Инглеској или другој којој држави, то је све једно; пајзад гласови који непрестано стизају из Цариграда, непрестано га утврђаваше у томе, да је руски утицај на Порту у то доба био силији него утицај Инглеске и Француске.

Милош не даваше одсечна одговора Ходесу, него чекаше како ће ствари даље течи. На сваком новом састанку са инглеским конзулом, Милош је држао код себе каквога српског чиновника, који је био пајвиш одан Русији, и свак разговор са Ходесом беше ограничен на новинарска извештаја, или питања из опште политике. Но у то време Милош поручи Куниберу да одржи тајне сношаје са Ходесом.

У осталом, њих на скоро опазе старешине које се скривалаху у Јефремовој кући, па покушаше да преко Михановића уклоне Кунибера из Србије. Аустријски конзула заузме се живо око тога, и послала Милошу поту, у којој називаше Кунибера старим карбонаром који је протеран из своје отадбине; окривљаваше га као да он стоји у свези са угарским завереницима, и умишљајима против Аустрије, да је својим изразима вређао аустријску власту, па и самога цесара, и потврдаше да је он у оште био конзулу ипререка којом му је сметао да ради своју дужност. На основу тог окривљења, Михановић је захтевао да Милош уклони Кунибера из Србије. Милош саопшти ту поту самоме Куниберу, пред Вучићем, и када се Кунибер узе бранити од потврђивања аустријског конзула, Милош се обригује Вучићу и рече, да се поступци Михановића даље не могу подносити, и да ће се он тужити ваља у Беч, и молити да га удале из Србије; а Куниберу заповеди да оде к Михановићу, и да га у име његовој заштите, на чemu је основано његово окривљавање, и ко му је дао податке, по којима је он могао склонити таку тужбу. Између аустријског конзула и књажевога доктора, деси се занимљива сцена (призор). Кунибер предавајући Михановићу питање Милошево, предаде му и свој пасош, па коме беше потписан маркиз Гројало, сардински министар у Цариграду, који доказивао је да Кунибер није био политички изгнаник. Михановић охоло одговори, да он није никоме дужан давати одговора ни о својој радњи, ни о сресствима којима добавља разне податке; чудно се, што се Кунибер није обраћао њему за заштиту, па коју је имао право као сардински поданик, и изводио је из тога закључак, да Кунибер ни у длаку не поштује Аустрију. Књажев доктор, уверјен наглошћу царскога конзула, овако му одговори: „ако сматрате иржњу спрам Аустрије за преступ, онда у томе нисам крив само један, већ и сви моји саотечественици; но за такве преступе не казните моје отадбине.“ Они се растројише, веома расрђени један на другог. Излазећи из куће, у којој беше аустријски конзулат, Кунибер срете секретара земунскога ћенерала, и објасни му за што је био код Михановића. Земунски чиновник умири Кунибера, говорећи, да ћенерал већ зна за неумесне захтеве конзулове. Милош замоли бечки кабинет, да позове Михановића патраг, а њему самоме послала оваку поруку, да од сада прекида сваку свезу с њим и да ће му његове хартије, не прочитане патраг повратити. Завада књаза са Михановићем, изазвала је у Јефрему ново нездовољство противу брата. (129)

Међу тим испријатељи књажеви нису дремали. Ђорђе Протић продре у Русију и даде цару Николи, баш кад је био маневар у ва-

знесенском логору, жалбу на Милоша. Књажева радња и поступци бејаху исписани најдржним бојама. Он је молио рускога цара, у име својих саотечественика, да учини једном крај несносном деспотизму српскога књаза. На ту тужбу Протић доби одговор, да ће цар учинити помоћ Србима само тако, ако му се поднесе молба са надлежним бројем потписа, који би служили за израз народнога гласа. Протић се врати у Букарешт, где је и Стојан Симић добио оваки исти одговор од рускога конзула. Није лако било сакупити таке потписе. Завереници не могоше се никако поверити пошти, а опасно је било због тога ићи у Србију. Одлучише да одиночну од Јефрема, јер би једно његово име могло заменити много потписа: кад се сам брат жали на његов деспотизам, онда како је осталом простом свету? А међу тим у кућу Јефремову, тако се много сакупљали људи, нездовољни књазем, да се тамо најлакше могао накупити довољан број потписа. Но кад би се и тај услов извршио, онда је ваљало сачувати још један, а то је, дати тужбу са свима званичним правилима. Скоро пред тим у Оршави, пограничној вароши аустријској, би заједено руско вицековзулство, коме поглавита беше дужност да монти на Србију: ту написле нездовољници Милошеви, да се најпре обрате, са својом тужбом. Најпре хтедоше послати своју тужбу преко канцеларије Михановићеве, који је био спреман да послужи Јефрему својим печатом; но за тим се предомислише, јер се бојаху да се не распечати пакет (завезљај) у земунском карантину. Најзад, би утврђено, да Јефрем Обреновић и Тома Вучић сами оду у Аустрију и лично се састану са оршавским конзулом Терасимом Вашићем. Но сад је било тешко добити пасош од Милоша, кад овај бејаше већ тврдо уверен да се против њега склонила завера. Милош се није имао чега бојати нове вреве од стране оних људи, који не бејаху нездовољни њиме; та клика бејаше већ позната целој Србији. Он је могао бити чак уверен, да је у заљети не само народ, него и већи број његових чиновника. То јасно доказиваше скрупштина, која је била 30 Маја те године. Тој скрупштини бејаше поднећено да расмотри нове законе о правилном устројству села и сеоских ограда, о земљорадњи и скотоводству, о разрејивању обичног данка, о регуларној војсци и праву да се носи оружје; о завођењу школског и болничког фонда, о пошиљању младих Срба у Саксонију да се науче рударству, о марљивом похођењу цркве и смањењу празничних дана, који су били неправилно уведени и т. д. Пошто је скрупштина потврдила законе, које јој је књаз поднео, она му предаде адресу, у којој му захваљиваше, и у којој бејаше написано и ово: „ми смо под вашом вла-

дом постали сретни; слушајући ваше мудре и отачаске наредбе, ми смо задобили оно, што сад имамо; ваше су установе вазда доносила нам благодетне плодове, што посвежавамо не само ми, већ и страници. Ми молимо Вашу Светлост, да законе које сте нам поднели вршите ви сами, како знате, на корист нашега народа.*

Затим скуштинари позивајући се на беседу Милошеву овако му одговорише на његове речи, које бејаше изговорио у беседи, и у којима излагаше како се народ тужи на тешке порезе: „Ваше срце испуњено је јелом да народ буде срећан, и да му је добро, морало је бити јако ожалошћено, кад је чудо о таким изјавама нездовољства; но, ми вас уверавамо господару, да ми ништа незнамо за ту повику и нездовољство. Ми је ип од кога ни смо чули, а и да смо чули, неби дали да се та повика шири, јер знамо да су је само неразборити и неваљали људи могли ширити. То су могле блебетати само пијанице, које не избивају из механа. Ми свечано уверавамо Вашу Светлост, да ћемо распрострањаче таких речи, ако их, по несрћи где буде, не само пртерати из наше средине, него ћемо их одма и власти предати.* Под том адресом бејаше се подписало 177 људи. Код такве изјаве, Милош или је морао сматрати свеколике народне представнике као гадне притваралице, или је имао право да свечано објави рускоме цару, да су све оне старешине што се туже на њу пусти кљеветници, који се старају само за свој цеп. Једва ли се можемо двомити, која је од те две крајњости била ближја истини.¹⁸⁰⁾

У таким приликама Јефрем Обреновић и Тома Вучић стадоше молити Милоша да их пусти на минералне воде у Мехадију (у Банату) близу Оршаве: један да одведе своју болесну жену, а други да се сам лечи. Милош се није дуго колебао, и заповеди да се изда пасош његовим непријатељима. Но он је огледао, да се преко оданих му људи, помирит са братом и да га задржи у Србији; али сва његова трудба, оста узлудна. Јефрем са својом фамилијом, и Вучић, кренуше се из Београда и пређоше на аустријску обалу. Како се је Јефрем скоро пре тога био одрекао свију својих „званија“ и титула, то у његову пасошу, он бејаше назван само српски баштинар. Он се тужио и за то. Због тога Михајовић „визирајући“ му пасош напише својом властитом руком све титуле, које је Јефрем пре тога имао, и аустријска власт указа свеколике знаке поштовања Милошевом брату, док се овај бавио у Земуну, где је на Карантину морао пробавити неколико дана.

Још се ипоје ни свршио рок бављења у земунском Карантину Јефремов и Вучићев, кад пуковник Хоцес доби извештај да ће скоро

доћи у Србију руски агенат. Он се пожури да преко Кунибера јави о томе Милошу. Он позва Кунибера и себи у конзулат, и готово га силом натера да иде у Крагујевац, где је онда боравио Милош; да му је нешто то Кунибер одрекао био, Хоцес је намеравао да сам иде књазу, а Кунибера да поведе као толмача. Кунибер уступи наредби Хоцесовој, и одмах, истог дана, одпутова из Београда са поруком — да саопшти Милошу: 1., да је инглески конзул добио извештај из поузданних извора, да ће у Новембру бити послат у Србију руски агенат с том цељу, да подигне демонстрацију противу Милоша, па да га или натера да се одрече од књажевског достојанства, или да тако ограничи његову власт, да од ње остане само гола сенка; 2., да су непријатељи Милошеви много већи и сплани, пего што они мисли, да они сваки дан добијају све нове и нове привржене и да непријатељи његови, негледећи на народну лубав к Милошу и на султанову заштиту, што још није ни ни најмање поклизло, Милошеви непријатељи могу још и успети у својим интригама, ако им он не поквари радњу још за времена и не попусти у нечemu од своје стране; 3., да је Јусуф-паша издавна предан његовим непријатељима, јер је послан у Београд с том цељи, да помаже њихове умешлаје, и да многи чланови дивана гледају да подстрекну султана против Милоша. Тим гласовима Хоцес приодаде, да нема других срестава којима ће се ослабити непријатељи Милошеви, него да се одма обнародује устав земаљски на оним начелима: 1., Да једном за свагда нареди, да народ не ради никакви други посао, осим тај, да крчи друмове, изузимајући оних случајева кад народ сам добровољно понуди своје услуге; 2., објавити неприкосновеност (светињу) приватне сопствености, којом може сваки располагати како хоће и како уме, да је може поклонити, променити, заветовати и т. д. Овде је Хоцес навијао на то, да се забрани очевима фамилија да продају своје куће и да немогу узимати на ратун њих ни од кога новаца, хтео је да отац својима остави по смрти једном само сину, а не свима, и да се својима, ако наследнице остану само кћери, подели на равне талове између њих и синовица и хтео је да задржи још неке остатке старијског обичајног права у Србији за које је вазда био Милош; 3., објавити неприкосновеност личности и објавити да се ни један Србин, изузимајући најважније преступце, не сме ухапсити без изрочите заповести од стране судске власти, да ухапшено лице буде одмах извештено зашто је ухапшено; да се сасвим уништи онај обичај, којим се осуђени удараше на муке док не призна, и да нико не може бити телесно кажићен без непосредне и определене за-

повести судске власти; 4. објавити да је трговина сасма слободна и да стоји под заштитом и надзором државне управе. Тиме, што је Хоцес, показивао на та четири услова, као на најнижнији основ држavnога устава Србије, тим је он баш показао, да врло верно разуме оне слабе стране у управи Милошевој, које су куражиле и снажиле његове непријатеље. Тако под изговором својих вишег или мање правничких тужбала, могла се је партажа незадовољничка надати, не само да увећа власт чланова држavnога совета, него и да умножи број својих приврженника, после пак реформи тужбе су морале престати. Хоцес, показујући на промене у животу српскога народа што се тиче самога склона управе, световао је Милошу да задржи народну скупштину, која ће прегледати државне доходе и трошкове, која ће ударати порезу, а такође му предлагао, да оснује сталио веће под именом сената или синода, па да за ту установу сам књаз бира чланове који се неће никако мењати, осим председника и секретара. Такав упразни склон предлагаше Хоцес књазу, као своје лично ињекције, но четири основе за државни устав износише он, као услове који се не могу никако изоставити; као услове, које док Милош не изврши, неможе бити говора о заштити Велико британџије Србији и Милошу, против Портуне мржње и Руских потраживања. Хоцес је био тога имена да књаз, примајући те услове одузима од Порте и Русије прилику да се мешају у унутрашње српске послове; задовољава праведне жеље народје и лишава своје непријатеље могућности, ако би и даље продужили своје силетке, да се изговарају да све што раде, раде у име обштега добра, а себи задобија право да гони нарушиоце оштега мира свом строгоншћу закона. Осим тих објаснења Кунибер је морао да преда Милошу савет Хоцеса, а то је, да књаз још једном покуша да отргне брата свога од незадовољничке партаже. Но опет сва та световања Хоцесова бејаху усмена, и ма да је се инглески конзул клоeo да су истинита и верна, он непристаде да их пренесе на хартију и захтевао је да Кунибер да његове преговоре са Милошем чува у тајности.

Кунибер оде из Београда, чудећи се, од куд је могао дознати Хоцес да се руски агент спрема да дође у Србију; и знајући да су реформе које предлагаше Хоцес могле одиста умирити Србију, то се спремаше да и сам изговара Милоша да их прими. Сутра дан он је био већ у Крагујевцу, и провуче се у књажев конак да га нико не опази. Милош пребледи кад угледа свога доктора јер помисли, да се није што здо десило његовој породици; Кунибер га замоли да оду

у другу собу. Ту му он саопшти све савете Хоцесове, који учинише на Милоша голем утисак. Он је веровао да инглески конзул има извештаје из поузданых извора. Милош то више приста уза њега, јер је у потоње доба и сам стао увиђати да треба учинити оне уступке које му је и сам Хоцес световао. Но једно задржавање Милоша, а то је: тешкоћа да се напише какав му драго устав. После оне педаље које претприе устав Давидовићев, он је био пуно уверен да брљање писара, који бејаху онда његови секретари, једва-ли се могаše применити на ондашње стање и потребе Србије. Само једно име устав, њега је већ узенимировало. Он није имао ни оне мајсторије, ни стрипљења које се потребује имати да се управља једном земљом у сајгласију са ма каквом установом, која је имала таку исту врховну власт какву и он имао, и бојао се да ће његов сопствени значај морати клонути. Милош, који се бејаше родно и одрастао под турском владом, који је двадесет година неограничено руководио интересима народа и пасколике земље, сматрао је, ако се ма и најмање ограниче његова права, да су тим већ и порушена. Он није могао ни да замисли какав ће наступити његов положај ако установи сенат; он није могао да појми, како ће да дели власт са људима, које је мањом он сам узвисио. Па зато он преко Кунибера одговори Хоцесу, да ће обпародовати указ, у коме ће она четири условия, која је он предлагао, објавити као основна начела управе српске; а што се тиче сената, то он још не увиђа даје потребан да се установи. На то Кунибер рече, да ће пре или после, на основу 3-ћег и 19-ог чланка у хатишерију 1830 год. од њега захтети да заведе сенат, и натераће га да га прими из руку непријатеља, а међутим он га сад може сам начинити на таком начелу, које ће бити по њега по најнеопасније: он може назначити за чланове све команданте око њега, све српске капетане, чланове суда, четири војена управника и више спештенство; из таког неопредељеног броја сенатора, књаз је могао по својој увиђањности изабрати неке да за време заседавају у сенату, па их онда по потреби могао замењивати другима, остављајући њих у сенатском звању. Кад би се сенат тако удесио, онда би књаз избегао неагоде опасног супарништва од стране сенатора који су за цела живота постављени у своја звања и уједно задовољио би оба члanka у хатишерију 1830 год. у коме се у 3-ћем чланку заповеда књазу да влада земљом у слози са склопом старешине а 19-ти објављује да се ни један члан сената неможе забадити или заменити другим, ако само није окривљен ма у каквом преступу противу порте или противу српских законова. Убеђен тим објашњавањем Милош је већ био вољан не само да установи сенат, него да изда устав, па мо-

љаше Кунибера да му сам изложи пројект устава. Кунибер се одрече од те части зато што је био туђинског порекла, и праштајући се са књазем молише га да чува у тајности њихове разговоре. Но Милош није ни најмање имао тога тако корисног, у његову положају, својства ћутања. У оваким приликама он је се више ослањао на скромност других, и није могао да се задржи, а да не каже ма коме од оних што беху уза ње сумње које га узнемириваху приликом какве новости. У вече тога истога дана цео је Крагујевац знао о овој појуци коју му је донео Кунибер.

Људи, с којима се Милош световаше о предлогу Ходесовом беаху махом противни томе, да се установи сенат: јер кад би се завео сенат онда би они као најближи књазу изгубили знатан део свога утицаја; други опет који се бејаху навикли да раде само са оружјем, и који су били вазда готови да положе и своју главу за Милоша, немајаху ни најмањег појма о управи. Кад други дан дође опет код књаза Кунибера, он из питања самога књаза, и оних око њега, и из њихових разговора виде, да су се ови последњи ушињали свакојако да удију Милошу ту мисао, да су сумњиви извештаји које је послao инглески конзул. Већина Милошевих доглавника доказиваше, да је оданост народа према књазу довољна, да га заштити како од унутрашњих тако и од спољних непријатељских насталаја на његову власт. Негледећи на то Милош одуштагајући Кунибера замоли га да каже Ходесу, да ће он поступити са свим по његовим саветима.

Још Кунибер и исдоће у Београд, а тамо се већ знало зашто је он ишао у Крагујевац и шта је сршио. Сутра дан Кунибер оде у Земун да помири Јефрема Обреновића са Милошем, но виде, да се и тамо већ све о томе зна, и да се против његових световања урадило све што треба. Тако давље покушај Ходеса да помогне књазу Милошу, не изађе за руком, и то због погрешке самога књаза.

Затим Јефрем Обреновић и Тома Вучић одоше право у Оршаву, где их је већ чекао Стојан Симић, а на скоро им дође и Протић. Не дангубећи ни мало они узеше писати посланице Порти и Русији о Милошу, у којима осим обичних потврдања, која је још пре био изјавио Стојковић и Протић, они уплатеши нове појединости о политичком и административном раду па и о приватном животу Милошевом, изпосећи их у такој светlosti, да су султан Махмуд II и цар Никола I морали добити најцрье мишљење о српском књазу. Посланица која је требала да иде у Цариград, описиваше Милоша као непријатеља, који је опасан по опстанак турске царевине. Њему приписиваху неограничени утицај на све хришћандук у Турској, и подметаху

му намеру да ће да их подигне противу Порте, чим она дође у ширину, с том цељу, да оснује голему славенску царевину, која неће ни од кога зависити; тврдili су, да он стоји непрестано у тајним дотицајима са босанским и албанским незадовољницима, да их не-престано постРЕКАВА да се буле у оба краја, и да им је давао новчану помоћ. За тим подсетише и на оних 250.000 гроша које је 1830 године послao Милош Мустафи-паши Албанскоме, по које ухвати папа Никола. Даље тврђаху, да је Милош добро живио са Али пашом Видићем, напоменуше од 1827 год. дарове Алију и заступање албанских војвода после њихове пропасти. Даље су тврдili, да је Милош чак био у дотицају са Мисирским пашом, и да је с њим уговорао да удари на престолицу царевине, са две стране, и да објави своју самосталност. Казиваху како он често нарушава последње хатишерије, и како прима хришћане из суседних крајева Турске, који су често долазили у Србију без ишаква посла; окривљиваху га, да он жестоко поступа са београдским Турцима, којима он токор се не допушташе да обрађују своје њиве које су имали у околини града; окривљиваху га у томе што он свакојаке буле у земљи утишава сам, а не са пашом, као што то гласи хатишерије, дакле да не врши ни тај услов. И најзад, да он као вазал порти није давао заштите ни једноме Турчину. Сва та потварања доказиваху они догађајима, које изношаху у парњивој светlosti. Непријатељи српскога књаза, морали су да се одрекну од сваког патриотског осећања, које лежи на срцу сваком честитом Србину, па да се реше на то, да окриве свога књаза пред Портом тиме, што он усрдио дочекује хришћане и браћу своју што иште од зулума турских чиновника, да га окриве што подиже народну војску, и што предпоставља интересе свога народа, интересима Турским. За људе, који су се развили до таквог неизогодног схваћања одношаја, већ више није било могуће, да се поврате на прави пут. У посланици, коју ови људи написаše да је оправе у Русију, говораше се по највише о деспотизму Милошевом, о томе како старешине немогу већ више остати под његовом управом, а местимице уврзоше и по где коју реч о томе, како Милош мрзи на руску владу и како стоји у добрим одношајима са инглеским конзулом. Потварачи говораху да инглески конзул има безграницни утицај на књаза, који ишта не предузима без његовог савета, тако, да је све пријатеље Русије, све који су имали несрещу да се ма чим недопадну Ходесу, Милош уклањао од посла. По њихову мишљењу, тешко је предвидити даље ће дотерати утицај инглеске у српске послове; у таким условима утицај Русије и њена заштита над Србијом скоро ће изгубити,

сваки значај. Најпосле, на крају посланице, они молаху рускога цара, да не меша народну наклоност к себи са иерасположајем књаза, молаху га да неостави народ без његове заштите и да учини једнок крај књажевом самовлашћу и несрещама које је бајаги његова управа навукла на Србију.^(*)

Јефрем Обреновић и Тома Вучић вратише се у Србију, пошто свршише своје договоре у Оршави, и пошто оправише своје тужбе кад су хтели. У тај мах Милош увређен том јавном радњом против себе, одлучи да их ли једнога не прими у службу. Шта више људи који стојају до Милоша захтеваху, да Јефрем и Вучић буду једном за свада пртерани из Србије, но Милош претера само Вучића, који се настани у Земуну, па одатле непрекидаше своју свезу са онима који осташе у Србији. Затим буде скупљен совет и неколики понајважнији чиновници, којима Милош проприча све штогод је знао о путовању Јефрема и Вучића у Оршаву, и позва све, који љубе своје отачество, да прекину сваку свезу са кривцима. Од то доба, Јефрем и његови приврженци, никако се и нерастајаху од аустријскога конзула; а Милош је се готово сваки дан виђао са инглеским конзулом и Кунибером, који га непрестано приволеваху, да стане под заштиту Великобританске. Но Срски је се књаз опета двоумио, позивајући се на народ, који воле Русију и клони се од сваке друге државе. Подложај обе партаје постајаше из дана у дан све патегијутији. Питање о променама у унутрашњој управи не помицаше се ни корак напред, и сви су чекали да га реши туђи утицај.

У то доба, Милош се лађао то овога, то онога посла, али то ни уколико не промени стање ствари. Тако указом од 28 Септембра он прекрсти: исправничество, па га назва магистрат, управитељни совет назва књажевским советом, а канцеларију своју назва придворном; другим указом, тога истога датума осим магистрата и совета би установљена средња судска инстанција, којој оста старо име велики или високи суд; указом од 30 Септембра би обнародован лични склон совета, и великога суда.^(**)

У половини Октобра стиже извештај од српског агента у Букурешту, да у Србију долази крилини-ађутант цара Николе, пуковник књаз Вас. А. Долгоруки са веома важном поруком књазу Милошу. Непријатељи Милошеви обрадоваше се мислећи, да кнез Долгоруки иде право са заповешћу, да промени управу у Србији. И Милош би узнемириен и брзо послал Куниберу у Београд писмо, у коме му јављаше о тој новини, и молаше га да је саопшти инглескоме конзулу. Ходес поручи Куниберу да пошиље књазу његов савет а то је: да у

својим преговорима са руским агентом говори вазда са свеколиким поштовањем према Русији, но да се чврсто држи тога, да је Русија само заштитничка држава, а да не сме „прописивати“ никакве законе, и ако се она стане мешати у српске послове, да је великобританска вољна да покаже своју последњу заштиту. Глас, да у Србију долази Долгоруки, подејствова тако исто сиљно и на оне, који стајају уз Милоша. Они стадоше журити Милоша да обнародује она четири основна закона, која је саветово Ходес одире, да се приме; но већ је било касно, и указ о томе не изађе на свет пре доласка Долгорукога. Милошу изађе за руком да пре њега учини један посао, а то је: он заповеди да се одмах изврши судска осуда над Стојковићем, који је пре тога на неколико месеци правио у Влашкој заверу против Милоша. Аврам Стојковић би кажњен и тело његово буде изнешено народу па видик.

Не гледећи на то, понашање Долгоруког према српском књазу бејаше сасвим противно понашању барона Рикмана. Срби су радо знало ишчекивали да се међ њих јави представник једне благородничке руске фамилије, и мишљаху да ће у њему видити човска жељостија гласа, и одсечнијих потраживања, него што беху пређашњи руски агенти, по већој чести туђинског порекла. Упоређење беше у корист преставника старо-руске фамилије. „Руски чиновници, нарочито немачког порекла, писао је доцније доктор Милошев, охоли су до зла Бога у своме понашању. Напротив, виша аристократија, која је рођена и васпитана у сјајном друштву, вазда има известну спрему љушности, и најфиније сенке учтивости. Такав је био млади кнез кога је цар Никола послал у Србију. Избегавајући охола говора, и оне вређајуће навике, којима се одликоваше барон Рикман, он је показао према књазу ону марљивост и предузмљеност, коју заслужује владар скаке земље, па ма она била и тако малена као што је Србија. Особито је у друштву пазло на сваку уљудност, коју захтеваше положај српскога књаза, и никда не казиваше ни зашто је дошао, ни шта хоће. Књаз Долгоруки беше послат да се непосредно разговори с Милошем, и ничим није прелазио границе свога пуномоћија. Он оста љубазан према Милошу а лађајући се послал позив к себи директора књажевске канцеларије Јакова Живановића. Ево шта о томе збори сам Живановић. „Кнез Долгоруки разговарао је самим пун четврт сахата. Он ме је питао дали би добро било да се обнародују неколике тачке, које би гласиле о слободи личности и имања о укидање кулукса, о томе да се државна каса подвргне совету и. т. п.? ја му одговорих, да против тога неће нико ни речи рећи. Тада

и он заповеди да му све тачке изложим у обичној форми. Ја записах, од њега хартије, да напишем одма то што ми рече и сврших с њим то, да се о тој ствари разговорим с књазем. Он ми даде хартије, и ја сведох његове мисли на форму указа. Кнез Долгоруки одобри од речи до речи.* Тада је написан баш на оним истим основним, које је још пређе предлагао Хоџес. Нема сумње, да је и Кнез Долгоруки предлагао Живановићу своја питања, пошто је се најпре званично разговорио са Милошем. Таким начином сви су били у неколико спремни на оно попуштање, које је морао сада учинити Милош. Но небеше у томе главна порука, која је дата кнезу Долгорукоме. Он је се морао најискреније разговорити са Милошем, о одношајима његовим према Русији и Иngleској.

Због овога кнез Долгоруки имао је сутра дан, по своме доласку, састанак са Милошем; на томе састанку осим њих двојице, никога више небејаше, јер је Милош објавио, да он не само разуме русин, већ и да се може, употребљавајући у разговору српски језик, изражавати доста појмљиво за свакога Руса, па му тако потребају никако тумачи. Но и ако је тај састанак био потајан, онет је сам Милош својим приближенима испричао о свему, што је се на томе састанку говорило, и ево шта о томе вели сам Кунебер. Он прича, да је кнез Долгоруки отпочео свој разговор са Милошем напоменом на оне услуге које је учинила Русија Србији, на оне знаке благовољења, које је цар указао самоме српскоме књазу, и из тога је извео закључак, да цар има право да се нада поверењу и оданости како од српског народа, тако и од његовог књаза. Долгоруки је доказивао, да Русија нема никакве користи од Србије, и да се у својим пословима није поводила ни по каким себичним интересима, већ да је желела само да користи народу и земљи, која јој је близка по племену, језику и вери, и да су савети, које је она давала књазу имали само ту цељ, да ујамче миран и сретан опстанак народу, који је ценом својих витешких бојева, откнуло своју слободу. Што се тиче тих савета, то цар имао је право да ишчекује да ће се примити и извршити; по на жалост, он зна да књаз, може бити под утиливом пострекавања некве државе, која супарничи са Русијом и неколико зајних пријатеља, који злоупотребљују његовим поверењем, узео је за правило да преибргава те савете, и да је се одлучио да свакоме збори о томе како га тишти заштита Русије, и да би желено да је се отресе и ослободи у пркоснатном делу парода свога. За тим је корео Милоша, но веома јако, што се он дружи са иngleским конзулом, и што одношајима са Русијом претпоставља добре одношаје са Ве-

ликобританском. Долгоруков говораше, да руски цар од свију погрешака Милошевих, ту последњу најжење осећа. Што се тиче унутрашњег стања Србије, то је кнез Долгоруки уверавао Милоша, да је се он из сопственог испитивања уверио, да Србија није баш сасвим никако у онаком стању, као што гледају непријатељи Милошеви да је изнесу пред рускога цара. Радна трговина, платења земљорадња, задовољство парода, стање путова, школе, добро сазидане јавне зграде — све то доказује колико су злочесте намере оних опадача, који су окривљивали књаза, као да је тврдица, да брани монополе и разне злоупотребе — па с тога он, Долгоруки, држи да му је дужност да о свему томе извести — цара. Но све то, додаваше он, није довољно да уништи хрјаво мислење о српскоме књазу, које усадише неизрађатељи његови у срце рускога цара. Цар, тачни извршач сваких погодба, захтева да се све обvezе, потврђење именом његовим, пајтачије врше. Тако хатишериј од 1830 године, извршење кога мораде Русија ујамчти, налагаше, да се установи сенат, и да се његови чланови не мењају. Но тај услов ни до данас не би извршен, и цар с пуним правом жељи да види да се он изврши, то више, што се у тај сенат морају примити и оне старешине, које су урадиле различне услуге отечству за време борбе за слободу, па имају право, да им то признају књаз и парод. Ти основни закони за управу, које је књаз решио да се обнародују, је су довољно јемство за оните добро и мирно осим тога, треба да се установи и сенат, јер то захтева буквално смисао хатишерија. Члановима сената, морају бити, оне старешине, које су учиниле највише услугу својој отаџбини. Из склога округа, треба да се изабере по један сенатор и осим тога, један председник и један секретар са саветујућим гласом. Да ни један указ књажев дотле нема законску силу, до год га сенат не потврди. Сенат у договору са књазем треба да определи дужности и плату чиновницима. Такође треба сенат да потврђује све приходе и расходе земаљске и сва подuzeћа, која се тичу онших цељи. Сенат да монтира владање чиновника, и да збапује они који не врше честито своје дужности. Сенат треба да добија плату која му доликује; ту плату одређује сам сенат у договору са књазом. Што се тиче имена те установе то нека је књаз назове како му је воља: сенат, синод, народни совјет, државни совјет и т. д. Уз то кнез Долгоруки поднесе списак оних људи, које је руски цар жељео да види у броју сенатора. По мишљењу Долгоруког, чак и у оваком склону, положај књаза све је и опет важан: у његовим рукама остаје доста власти, да може уразнотежити значај сената; књаз је имао извршну власт, право

да поставља чиновнике, управу над војском, право помиловања. Милош се могао само у овом случају ослањати на руску заштиту, ако би примио све те услове; одбацили их и латили се обећања Инглеске, он би изазвао противу радњу од стране руског кабинета. Само Русија, која је помагала Србији оружјем и дипломатијом, да се утврде њихове повластице, има право да је заштићава, и да не допусти никојој другој држави да подели с њом ту обвезу. Не гледећи на то Русија ће се вазда чувати од утицања и мешање у унутрашње српске послове и остави ће самоме пароду и његовоме књазу, да избира начин како ће земљом владати, само ако одбаци туђа обећања. Иначе, Русија ће захтети, да се не само испуније сви услови, испод којих је записано име њезино, већ пеће допустити, да се њеним правом користује ма која друга држава.

Ма како да су били угlaђени и умерени изрази, у којима је кнез Долгоруки казивао Милошу вољу цара Николе, опет српски књаз није могао а да нешоји да су потраживања рускога двора била управљена противу њега. Но он је стрпљиво слушао Долгоруког, док му овај не објави да цар захтева да се сасвим оправсти свима онима, који бејају умешани у политичким немирима од 1835 године, и да се постави на њихова пређашња звања. На то Милош одговори да је још 1835 год. оправстоји свима бунтовницима противу њега, да ниједан од њих није изгубио своје званије, ма да су чиновници, који су му остали верни и изјавили сијало незадовољство због његовог снисхођења; да су и после тога многи помилованi кривци наставили радити противу њега, а тројица Симић, Протић и Вучић уклонили се из Србије: — прили позивајући се на послове у Влашкој, други — умаче што неумеде оправдати злоупотребе у својој дужности, а трећи који је се драговољно уклонио у Мехадију, немогаше бити пуштен у Србију, што је јавно сплеткашио противу Милошеве власти. Но сад, уступајући молби царевој, он је био вољан да им оправсти, и да им да место која би им приличила, као и своме брату Јефрему. Но у будуће необећаваше да ће бити тако благ, и ако ти бургијани стану изнова сплеткашити противу њега и узнемиривати земљу, он ће показати на њима пример заслужне казни. Из речи Милошевих кнез Долгоруки морао је појмити, да је питање о установи сената и постављењу за чланове његове већи део његових противника, било тесно скочано за књаза са личним одношајима и завадом према Симићу, Протићу и њиховим приврженцима; да је само питање о промени начина управе у српској кнежевини покренула само партаја оних људи, који су или лично мрзили Милоша, или се бринули за

свој цеп; да у таким условима они, што се бејају обратили Русији запомоћи, не сведочи дасу они одани заштитничкој држави. Они би се, само да их Русија одбије, са тим истим прозбама окренули Порти, Аустрији, па и Инглеској, која је била вољна, да прими у крило своје све који су незадовољни са Русијом. На прекор Долгорукога, који замераше књазу што се други са инглеским конзулом, Милош је се правдао да се он са Ходесом други чисто због личног поштовања према њему, и да му конзулу непрестано светује да најтачније врши све дужности према Русији и високој Порти, целина које је скочана са целином Србије. Долгоруки на то рече, да се планови Инглеске, која хоће да се отоманска Порта сачува у целини подударају са плановима Русије, и кад би руски цар био таке славољубиве мисли да покори турску царевину: то би он учинио и без Срба, па с тога је сасвим излишио да се у Србију пуштају агенти оних држава, које немају с њом никаких трговачких одношаја и које се врзу само с том цељу, да сачувају у целини Турску царевину и благостање саме Србије: он говораше да Русија неби никада ни написала да се меша у унутрашње послове српске, кад неби 19 чланак хатишерифа захтевао да се установи сенат. Но Милош, који врло добро познаваше намере, својих унутршњих непријатеља, никако се немогао убедити да ће бити користи за Србију, ако се установи сенат.

Пошто се Долгоруки посаветова с Милошем, он се изнова састаје са Живановићем, па га запита: за што Милош пеће да састави устав? Живановић одговори: „Ја писам чуо да књаз пеће устав, него баш напротив знам да хоће устав, и да је пред бароном Рикманом како настојао да буде.“ — „Како хоће, рећи ће на то Долгоруки, кад је писао Несељроду, да пеће.“ — *Живановић у место да одговори Долгорукоме на то*, узе му приповедати историју сва три српска устава: онога што је обнародован на фебруарској скупштини 1835 год.; онога што је послат у пролеће те исте године у Цариград, и онога, што је написан у Крагујевцу са бароном Рикманом, и објасни да Милош двоуми да ли да напише четврти устав по базису, који му је послao Рикман, јер не зна шта ће ни куд ће, а из Петрограда нема још никаква одговора о трећем уставу. Но, додаде Живановић, „ако би његово царско величанство хтело, да књаз напише и четврти устав, то мислим, да ће се он томе радовати и прем да ће се бојати да онет пеће угодити.“ — „Нека само напише по „базису“, одговори Долгоруки. „Ама за Бога, рећи ће Живановић, у базису нема ни речи ни о скупштини, ни о опредљају Србије, ни о грбу, ни о застави, па ни о књазу!“ — „То све није ишта, одговори Долгоруки, у ба-

зису је објашњено, за што је морао бити изостављен политички део; нека се само устав напиште по базису. Разговорите се и ви о томе с књазом!* — „Нас је тај устав све заплео, одговори Живановић, и пешчамо како бих га написали; па ће због тога требати да ваше скупштиње само о томе прозбори с књазом.* — „Ја ћу му већ казати, рече Долгоруки на растанку, но и ви решите коју.“ Одиста је кнез Долгоруки говорио Милошу, и овај му се обећао, да ће се позабавити на томе послу. Но Милош не чекајући да се изврши тај посао, у коме беше невешта књажевска канцеларија, потпише, док се још Долгоруки бавио у Крагујевцу, 16 Октобра, знаменити указ Совету, који је задовољно не само све умерене Србе, већ који је испунио сва срца радошћу, како казују сапременици. Ево како гласи тај устав који се слагао не само са потраживањем Долгоруког, већ и са саветима Хоресовим:

„Одушевљени чуством срдачне жеље, да утврдимо благостање милога српскога народа, тврдо убеђени да је преко потребно, да се изврше давне и непрестано жељене наше намере, издати и утврдити законе, који ће служити на добро нашему отаџству, сагласно основним правилима, која ујамчавају сигурност личности и имања, свакога житеља на по се, и свију у опште, пре него што изађу на свет закони, који се успешнио пишу, и који ће да бране грађанска права, — ми смо нашли за добро, да овим предварителним указом свечано објавимо следећућа основна правила, која утврђују благостање српскога народа: 1) личност и имовина свакија мора бити неприкосновена; дакле, нико не може изгубити своја права, своје званије, своје имање, без надлежног испитивања и законог суда; 2) слобода трговине мора бити неспречена, па зато сваки може трговати и живим и мртвим товаром, по својој воли, и без ичијег подморавања; 3) порез остаје као и до сад, но само у повику, а кулук и друге натуаралне даждије уништавају се; житељима так остојаје, да се старају о поправки путова и чурија између једног и другог села, а остали приватне радови, да морају бити саразмерно плаћани. Што се тиче надничења старешинама и осталим чиновницима, то мора постојати погодба, т. ј. мора бити сасвим слободно узајамно сагласије између господара и надничара. 4) Руковање приватном касом, стајаће под надзором Совета. Издавајући овај указ, који да буде светиња за сваког и цео српски народ, саопштавамо такође предварительно, да ће, ради сталног осигурања сваке сопствености, бити издаване свакоме притјажаоцу ташије на своје непокретно његово имање, кад поднесе довољне доказе, да има право росполагати њиме, и те ташије

биће заведене у тефтере непокретних добара; уз то ми налажемо Совету, не само да објави надлежним начином овај указ свему вазљубљеноме народу нашем, већ и да га чува и не нарушава. 16 Октобра 1837 год. У Крагујевцу.“

Доцније, један српски писац, који је био на страни Милошевој, ово примећује о томе указу: ако је ишта надличјо на устав, на конституцију или основне законе, које не треба мешати са приватним грађанским законима, са судским и полицијским устројством, које истиче из устава, који не може и не треба да буде простран и разширен; то управо тај указ, који је издаја српска власт, и који се за благостање Срба слагаше са приликама и потребама Србије, јесте прави земаљски устав свети и неприкосновени. Чим га је Србија добила, она већ није могла писати други таки устав, зидати здање над здањем, да се оба поруше или да погине цело тело, од два срца.*

Оног дана, кад се тај указ потписао, ручао је српски књаз приватно код кнеза Долгорукова: а кад се повратио од њега, послао је Куниберу у Београд писмо, овакога садржаја: „знајући да пиглескога конзула веома интересира да зна за што се кнез Долгоруки бави у Србији, ја вам налажем да му кажете, да је кнез Долгоруки дошао овамо с најбољим намерама, да свака његова реч иде на добро нашеје отаџства, и да се све у опште налази у најбољем стању, како се само пожелити може. Кажите му још, да руски кнез одлази одавде у понедељак (т. ј. 18 Октобра). Наши су се пепријатељи препарили у својим надама, и брука пада на њихову главу. Такође саопштите г. конзулу, да је кнез Долгоруки дошао овамо са особитом поруком од цара Николе само к мени, и пиши никоме.“

Сутра дан Долгоруки је ручао код књаза Милоша, такође приватно; а 18 Октобра Милош је давао по речма званичних новина „драгоме своме госту свечан ручак, на који бејаху позвали сви чланови Совета и великога суда. Ручак је био величанstven; и за своје време грмили су тоцови и свирала војена бацда. Најпре је српски књаз пio у здравље њихових величества, султана Махмуда и цара Николе; за тим је пio кнез Долгоруки у здравље светлога књаза, па је онда господар пio у здравље кнеза Долгоруког: све те здравице праћене су громогласним ускупицама „ура.“ За тим појоше здравице за фамилију књажеву, за српске чиновнике, за српски народ. и т. д. Светли књаз наш би преиспуњен радошћу, видећи код себе тако милог и тако високог госта, који је вршећи своје поруке, спојији искреним и заузимљивим карактером показивао истинску љубазност и примамљивост у своме понашању, и који је у опште имао сва

одликујућа својства, која имају само неколики, и због који је неизгледиво урезао у српска срца своје име. Тако исто и кнез Долгоруки би усхијен искреним осећајима господара и свију чиновника наших, а највише тиме, што је очито видно како су Срби благодарни одиста заштитничком двору. Он је говорио да му бејаше међу Србима као у средини својих рођених и своје фамилије.*

Тога дана Милош је опет писао Куниберу: „Кад сам вас трећи дан известио да је дошао кнез Долгоруки, кога је цар послao к нама са особитом поруком, то онда, држим да је потребно да вам саопштим и то, да је своју поруку најпохвалије извршио. Далас дајем у част његову гозбу, преко сутра он одлази. Његова порука није била никакве важне политичке цељи, и тишаше се само обичних питања и одношаја, које сам и до сад имао са Русном, као са заштитничком државом. Овом приликом он је се могао упознати са стањем Србије и уверити се, да су неоспорана она окривљивања, која подигло опадачи нашин на нас, и због којих задобиши стидно име „лајшевци“. Знајући да инглески конзул са највећом нажњом прати бављење кнеза Долгорукога у Србији, поручујем вам да му саопштите ово писмо, као другу вашем“.

У среду 20 Октобра кнез Долгоруки оде из Крагујевца, кога испрати чак до иза вароши кљај и сви чиновници са пунцјавом из топова; њега је усушут пратио српски агент Михаило Герман, и они се упутије преко Свилајница, Милановца и Текије у стару Оришаву, где су морали издржати установљени карантин. Он је носио са собом велики број екземпилара (примерака) указа од 16. Октобра и раздавао га је по свим српским варошима и селима, кроз која је пролазио. Свуда благослови народски дочекиваху тај указ. Док се је Долгоруки бавио на карантину, њему послаше онај број „Српских новина“, где је било описано његово бављење у Србији. Кнез је био веома дирнут тим описивањем, прегледа га три пута, па онда рече Герману. „Тaj опис дарнуо ме је до самога срца. Ја нећу никада заборавити оно време, које сам провео у средини српских јунака, који су ме са толиким поштовањем дочекали; а ове новине понећу у Петроград као успомену мого бављења у Србији“^{183).}

Тако прође ходуја, које се бојаје не само Милош и његови приврженици, већ и инглески конзул, и од које очекиваху много непријатељи Милошеви, који су писали на њу тужбе у Оришави. Истина, права свакога Србина бејаху поширене, но власт књаза и советника остала је готово као и пре у оним истим границама, а тако исто бејаху утврђени добри одношаји књаза према заштитничкој држави;

но мисао о уставу не беше затурена, и ако је он постао сасвим непотребан после указа од 16. Октобра и после грађанских и кривичних законика, који се спремаху да се издаду на свет. Опет устав пре или после, морао је бити прека потреба; јер никаки укази, никаки агенти и начије страно утицаје није могло помирити Милоша са његовим непријатељима, није га могао нико уверити у истинску покорност старешина, а њих опет скренути од њихових себичних планова. Од сада је судбина Србије и њеног унутарњег развића сасвим зависила од самих Срба, бар од оних, који су могли и који су хтели да раде.

Пошто оде Долгоруки, Милошев први посао беше да се измири са Симићем, Протићем, Вучићем и Јефремом. Првој тројци он дозволи да се врате у Србију. Они сами изабраше да буде Хочес посредник између њих и Милоша; но ни један од њих не признаваше своје погрешке; сваки се правдаше како су поштене биле његове намере, и говораху да се они пису *борили противу Милоша, већ противу оних око њега*, нарочито противу доњшака, који закрчавају пута правим српским становницима. Хочес изнесе пред њих слику оних несрћа, које су могле заисти Србију због њихова владања, *корео их је, што су позивали странску државу да се меша у српске послове*, и то само за то, да би се осветили књазу.

У Новембру Милош дође у Београд зловољан и нерасподожен. Он је се љутио на чиновнике београдског магистратата који чинише свакојаке злоупотребе, јер нестајају под надзором књажевим. Милош, не размишљајући дуго, збаци их све; јео како је објашњавао главну побуду, која га је покретала: „У Београд долазе људи из просвећених земаља, који мотре на поступке и суђења магистратата, и опажају све што се у њему догоди, и све како он ради; а жеља је наша, да странци немогу осуђивати Србе“. Чланови савета стадоше настајавати да се изда устав земаљски, као основа свима народним установама. Они мишљаху, да се без устава, који би обележио дужности свију и свакога, неби могао увести ред у администрацију; самом променом чиновника, та цељ, не би се могла достићи; јер „немири се опет показивали, чиновници се опет мењали, они што су били постављени на њихова места, па скоро постала ли су ћо и први, и тако губили своја звања“. Књаз одговори да се магистратима и пређе давала настава како ће да раде; „но чиновници су судили без закона, дела која су долазила пред њих, они не решавају у канцеларији, ни у суду већ код куће, недајући своја мишљења слободно, а млађи су говорили: нека ста-

рији суде, а ми ћемо их слушати; они нису чували тајне своје службе, ни су се старали да по својој полицајској дужности улице буду чисте, били су поцепани између себе, својим поштењем и наравственошћу ни су били углед нарodu, нису ишли марљиво у цркву, презирали су светиње, и хрђаво су се владали, *и на срамоту бејагу и своме званију и управи државној*. Нове установе неби поправиле наше чиновнике. Устав треба да има начело управе са организацијом земље, а не судски поредак. *Незнам, како би устав могао помоћи погрешкама београдског магистрата.* Дакле совет тражи једно, а ради друго — установљава нова начела управе; међутим вљало би да мотри на чиновнике, и да их осуђује. Ми смо већ три устава написали, па шта је ш њима? Да се устав напише треба способних људи и удесно време. Издање устава зависи цигло од правительства и више ни од кога. Совет ће боље учинити ако остане у кругу свога пословања; па му зато налажемо да испита поступаке београдског магистрата и да га подвргне суду, тако и онај покор који је толико време трајао у крагујевачком магистрату, негледећи на то, што се овај магистрат, који постаде кућа разбојничка, находио неколико корака до Совета*. Оваки пељубазан одзив, разуме се, да шије могао привући саветнике на Милошеву страну; а и да неговоримо већ о Јефрему и Вучићу, који не престано стајају оцењени од књаза. Милош знајући да Вучић проноси о њему најужасније гласове, љутио се, говорио је да Вучић заслужује да га даду на суд „нарочите“ комисије, па да га осуди на смрт. Хоџес опет гледао је спакојако да приволе Вучића на страну Милошеву, јер је добро знао како он има утицај на народ и чиновнике, и како је жестока карактера и срећних способности. С друге стране Хоџес је световао Милошу, да изда што простије законе који ће се слагати са обичајима народним, да изда што скорије кратко органички устав, у који би књаз неодричући се своје власти, могао унети чланак без икаквог гласа, о установи совета. Тим путем мислио је Хоџес да стане на пут утицају Порте и Русије у састављање устава, који је могао бити наметут Милошу с помоћу старешина; но он је сад био противан томе, да се сенатори не мењају и мислио је да би Милош припремио за се политичко убиство ако би пристао на то. Инглески конзула имао је своју цељ, кад је приволевао Милоша да уступи по нешто Русији, и кад је се у исто доба старао да му сачува што већу власт у Србији. У то време Инглеска је обраћала особиту пажњу на радњу Истока, и намести у Турској неколико генералних консулара. Један њезин агент, који је станововао у Цариграду, по имену Давид Уркварт искључиво је се бавио изу-

чавањем унутрашњег стања Турске царевине, и уверио се да је баш оно и претило најопасније политичком опстанку Турске. Он је до-казивао како могу на једанпут скочити сви разнолемени народи јевропске Турске и тврдио је да Русија, која је од времена последње војне стајала у непресталом дотицају са Хришћанима иеби се затезала, да се користије првом приликом, да подбоде то кретање. Србија би, по његову мишљењу, могла бити излазна тачка тога устанка: њен самосталан положај могао би имати гредан утицај на ток ствари на Балканском полуострву, то више, што су сви Хришћани славенског порекла са уздањем попављали име Милоша, после његовог путовања у Цариград. Ето зашто је Инглеска држала за дужност да изађе као супарница Русије у њеној заштити Србији и њеноме књазу.

15. Декембра 1837. год. лорд Палмерстон јави Милошу, да се британско конзулатство у Београду поставља на степен ћенералнога конзула, па га је уз то молио да гледа и на то, као на нови доказ онога живога учешћа које узима Инглеска у пословима српске кнежевине. Пуковник Хоџес, давајући инглески министар, који је обвезан својим узвишењем не само својим добрим личним каквоћама, већ и ономе поверењу, које му ви дајете, изјавиће вам оно пријатељско усрђе, које наша влада има према вама.* Лорд Понсонби, инглески посланик у Цариграду, такође је писао Милошу, уверавајући га како је Србији наклона Инглеска, која за једно са осталим сплићим пријатељима Портиним нема друге жеље, него да види Србију мирну, срећну и слободну у пословима унутрашње управе. У настављеним, које је Хоџес добио из Лондона говораше се, да цељ инглеског ћенералног конзулатства у Београду мора бити непрекидно супарништво с Русијом, која може начинити Србију оруђем своје политике и својих честољубивих тежња за европске земље у Турској. Конзул је морао уверити књаза, да догод он остане веран својим обvezама, које налажу на његови и знање вазала, догод Србија буде изнутра мирна и догод нестане бунити суседне области турске или аустријске, догод се знатна већина народа неусиротиши управи каква је сад у земљи: дотле ни једна држава нема права да стапе књазу на пут, којим он иде, или да га примора да нешто попусти у административној системи, које се он досада држао. Конзул је морао ту мисао, да се инглеско послаништво нада, да ће убедити Порту, како је боље по њену политику, другчије тумачење 19. чланска хатишерифа, пего-ли оно што је Русија предлагала, и да ће уверити Порту и у томе, да је корисније по њу да приbere сву врховну власт у Милошеве руке, кога је корист присно свезана са опстанком ото-

манске Порте. С друге стране конзуљ је морао световати књаза и остале старешине да се чувају од подбадања ма које државе, која би им стала говорити да не прише обвезе према Порти; а особито да се чувају обећања да разшире њихову територију (земљу) или да буду сасвим самостални — обећања, која као да би могла бити удица да се увуче Србија у туђе планове. Шта више инглеска влада узе потврдари на Русију: она је тврдила да је Русија готова да да Аустрији малу Влашку, Србију, Босну, па и Албанију, да би сама могла слободно управљати у осталим крајевима јевропске Турске. Таква пресна измишљотина управо је противуречила свима предањима руске политике, која бејаху установљена од времена Екатерине II. и веома лено сведочаху како се у то доба инглеско министарство плашило од руске политике на Истоку. Само је онај могао веровати у истину те измишљотине: који је допуштао, да су себични планови Русије према истоку толико силини, да могу заглунити право сведочење минулих десетних година које је тврдило, да је аустријско господарење на Дунаву опасније од празног господарења блистательне Порте. Најзад беше речено у настављенима које је лорд Палмеретон био послao Хоџесу, установа Ђенералнога консултства у Београду служи као доказ истинске и законите политике коју хоће Великобританија да води са Србијом, као засебном државом на супрот другој држави, која је досад радила преко тајних агената и мрачних сплетака. Инглески конзуљ не треба ни најмање да се збуњује, што громко изказује иззоре своје владе у томе обзиру*. Хоџес прочита Кунцберу, све дешаве које је био подобијао, и замоли га да упозна и Милоша са оним што се у њим казује. Кунцбер му одговори, да искључиву заштиту Ру-
сије према Српском пароду, може заменити само оншта заштита свију великих јевропских држава а никако једна Великобританија; по да би се оваква промена оправдала у очима народа, валао је неопходно израдити какву год нову повластицу за Србију, наприлику искључиво господарење Београдом, а Турцима да се остави само тврђива. Та повластица, могла се чинити тим важнија што се Србија није могла користовати њоме у сљед пресуде руског цара. Хоџес се надао да ће лорд Понсби моћи приволети Порту, да то уступи, и мислио је да ће тада српски књаз и велики део старешине добити изговор, да напишу формалну прозбу у којој се Србија моли да је узму под заштиту све велике државе. Но за све то требало је времене.¹⁸⁴⁾.

А међутим Милош је се усрдно старао да се напише устав, и да се издаду грађански и кривични закони; због устава би у Крагујевцу одређена особита комисија, у којој бејаху чланови: Хербез, Ра-

јевић, Радичевић и Живановић; а због издања грађанских и кривичних законика би позван из Аустрије земунски варошки управитељ Василије Лазаревић и члан новосадског совета Јован Хаџић. Но комисији, која беше одређена због устава бејаху, како вели Живановић везане руке руским „базисом“, и она није могла написати никакав вељан пројекат. Радња Лазаревића и Хаџића имала је много брже и напредније. То су били људи, образовани у универзитету и који су попунили своја знања правничком практиком. Њих је био позвао Милош још на измаку 1836. године преко угарског палатина, ерцхерцога Јосифа, и они дођоше у Србију, ради припремних уговора у пролеће 1837 године. Њима беше дата сва грађа, коју прећашње комисије бејаху прикупиле; но први пут они су имали прилику да изађу пред Милошем тек у почетку Августа. Милош им је саветовао да се позабаве и у Крагујевцу, где је такође лежала велика грађа за свод закона. Угарске јуристе (правници) када претресоше радњу својих предходника, они објаве, да се не слажу са оним планом, кога су се држале прећашње комисије. Милош им допусти да пишу законе, како знају. Тада Лазаревић и Хаџић објавиле, како ће потребовати та радња да се за дugo време задрже и раде, па с тога желе ићи својим кућама да удесе своје послове па онда да се поврате у Србију са својим породицама; они такође желе да склоне одређену погодбу скњазом што се тиче њихове радње. Милош их отпусти, и они кад се вратише у Београд, послаше у Крагујевац на књажево име писмено мишљење о овој грађи коју су они били прогледали, и писмо у коме се казиваше план и основа на коима по њивом мишљењу морају бити написани закони за Србију. Уз то жестоко нападаху на оне чланке који пре њих бејаху написани, који ограничавају право сопствености и одрицају право женама и кћерима на наследство после смрти мужева и отаца. Но док су се Лазаревић и Хаџић бавили удељавањем својих послова у Угарској, дотле Милош успе да прикупи из разних округа писмено мишљења са подписима старешина и кметова о томе, да је народ сасвим другачијег мишљења од угарских јуриста. Народ неће да ћерке наслеђују код синова и чак већма им предпоставља синовце. 10. Декембра врати се Хаџић у Београд; Милош му посла и изнова сакупљена мишљења од старешина да о њима промисли. Пред Божић дође у Београд из Крагујевца Јаков Живановић и донесе са собом пројекат „устројења совета“ и по поруци књажевој, предаде га Хаџићу да га прогледа, с том молбом да да своје мишљење о њему. 1. Јануара 1838 год. Хаџић већ поднесе своје припинђбе на тај пројекат и уз то свој план „устројења“. Живановић све то пошаље Милошу у

Крагујевац, и брзо доби заповест да замоли Хаџића да напише „устројеније“ по његову плану, но да чува свој рад у потају. 12 Јануара Хаџић поднесе свој рад.

Милош дође тај дан у Београд, зовући себи одмах сутра дан Хаџића, и изјави му своје пунво задовољство. Он је тако био љубазан са Хаџићем, да овај последњи није знао од куда то. 19 Јануара Милош сам посети Хаџића и оставши после оште гозбе на само с њим, отиоче занимљиву беседу: „Јесте ли читали у новинама како Французи и Инглези мисле, и како гледају на исток? И Инглеска и Француска хоће одсад да заштитију Србију; хоћеју да се немеша једна само Русија у наше послове; и одиста Србија је мало добила од Русије: Русија неће да призна ни грба Србија, ни барјак, ни њен политички положај, ипак и пише само: из тога краја, из те земље. Русија је три пута одбацила земаљски устав, и неће пишти да зна о политичким правима Србије, него се непрестанце позива на хатишериф.“ Уз то Милош потанко испричи Хаџићу о одношајима својим са руским двором за последње три године. А кад сврши свој разговор, он запита Хаџића, шта он мисли о томе, и да ли не би било боље, кад би и остале велике државе узеле Србију под своју заштиту? Хаџић одговори на то: „може бити боље и поузданije, ако буде више гарантија; ипак потреба заборављати, да Србија стоји сад под покровитељством Русије, које је примила на се Русија пред целим светом и на што она има пунно право, па га се неће тако лако одрећи; и кад би српски књаз почео да како радити противу њене заштите, то би из тога могла понићи опасност; јер кад би за то чула Русија, она би пре жртвовала књаза, него се одрекла од своје заштите, особито кад је и народ с њом. Што се тиче устава, то се у том послу могу наћи интереси своји. До данас је хатишериф био основа српских права, но, ако би се когод и позвао на њега, опет би се управни питања решавала и ту машила, како треба. Ако се доције и деси кака промена у томе, то се очет може изменити или доцунити устав.“ Милош, слушајући шта Хаџић говори, замиљен, говорио је: „ако Русија дозна за моје намере од других дворова, онда знам шта ће са мном бити; па зато нећу даље да се уваљујем у тај посао. За тим разговор пређе на примедбе које је написао Хаџић на пројект о склопу совета, па онда и на његов сами склоп. Највише је Милош говорио о судској власти, о њеној самосталности, и подели на три степена. Милош никако није могао да појми, како он као књаз, неможе да буде судија, но да мора остављати судијама да реше коју ствар, а он да има само право да помилује. „Но па и у вашој монархији,“ говорио је Милош Хаџићу.

шар не суди цар ономе, ко учини какву кривицу? И како то може да буде да један сеоски кмет може да суди и казни човека, а ја да не могу?“ Даље је говорио да у Србији неће бити ни људи способних за тај посао; па то му Хаџић одговори, да ваља завести више школе и наместити добре професоре, па ће бити и људи. У то дође Кунебер и разговор се њихов прекиде; он бејаше дошао да каже Милошу да га чека у дворцу инглески конзуљ. Кад је Хаџић испраћао књаза из своје куће, приђе к њему Вуле Глигоријевић и шаниу му на ухо, да га је позвала књагиња Љубица, да после ручка дође к њој. Хаџић заједно са својом женом оде код књагиње. Љубица га питаše: „шта је данас радио књаз код вас?“ Хаџић јој одговори да су говорили о пословима, о склопу совета, судова и. т. д. Љубица на то рече: „Њему није до рада! еј, јадна ти сам са мојом депом! Недајте се обманути, и само тражите, да се утврди правица и ред, и да свакоме буде добро. Ја знам да га они заваравају и хоће да га уваде у зло. Кад су се одпочеле неке ствари, ја ни у сну ни сам могла спити, да ћемо доћи до оваке жалости. Много сам јада и невоља претрила: крила сам се од Турака; једном сам казала моме слуги, да ме убије и мене и моје дете, или да ме баци у воду, ако дође до тога да ме Турци потерају у ропство. А сад све стоји тако, да можемо све изгубити. Сада гледам, седећи за пуним астalom, и мислим, Боже! како је све то лепо чиме си нас обдарио, и како би било жалосно, кад би се све то изгубило. Прошлие ноћи немогах ни трепнути; толике се мисли гомилаху у мојој глави да ми се чисто памет занесе. Мислила сам, ала лепо бејаше оно време, када су сви сдошке радили као браћа, и када су на све четири стране, као браћа седили. Сад је све отерао од себе: с ким је дошао из Крагујевца? Дочекали га ко? истини многи су већ и помрли. Но, а шта се уради са Вучићем? Тај се човек није ни с ким свађао, није никакво зло учинио; волео је њега, његову децу и његову фамилију а сад га је одбио. Када га је Вучић избављао од несрће, онда је добар био. Кад оно бејаше ђакова буна и кад видох како Вучић и Мијета уседоше на ковче и одјездише, онда сам се прекрстила и рекла: хвала Богу! што их онде видим. После три године Вучић опет утиша буну, и то је било добро. Од других људи нико није ишао ни на какво зло, но су сви најодабранији и први људи, тражили то што би било на срећу и добро народу, и њему и његовој фамилији. Није се тешко досетити шта је добро за народ и људе; нека само размисли шта је добро за њега самог. Ако је њему пријатно да зна: шта је његово, шта ће остати његовој деци, и чим се користи својим; онда то исто

хоће и пајмањи у народу. Ако он пезна што је његово, — онда ни ја не знам, шта је моје. Вучић је прави јунак. Кад њега видим кадра сам да идем на јуриш: пре смеј стати под његову обрану, него под обрану хиљаду људи. А ви господине гледајте само на оно што је праведно и немојте допуштити, да се учини коме неправда; а ако они неузгодну на то пристати, ви им реците: ја одох!* — Жалбе Љубичине, у којима се огледаше тврд карактер, који је сада, слутећи неизбежну опасност, тако туговао за прошлочу, најбоље доказује како су натегнути биле одношаји између Милоша и оних људи око њега. Но у јавовању кнегињином осим онштет рас положења чула је се јоште брига материјска о судби своје деце (¹⁸⁵).

То туговање Љубичине односи се још па ово време када је помирење Милошево са Јефремом и Вучићем било још сумњиво. Хоџес по речима Хаџића од 20 па 24 Јануара непрестано летио је од књаза Јефрему, од њега Вучићу, па одатле аустријском конзулу а покадшто и Хаџићу. 25 Јануара Јефрем се помири са братом, и тога дана Хоџес посетивши Хаџића, говораше о Вучићу, да га је теке помирити са Милошем него Јефрем, и да Вучић има одиста неке основе да буде даље од књаза: *Il est un bon diable,* а) додаваше Хоџес, он има добро срце, ама упорну главу.* Сутра дан дође Вучић Хаџићу и причаше му како је се Јефрем помирио са књазом, како су га водили код митрополита где је се морао заклињати, и како је говорио, да је знао да ће се клети он би умакао из Београда. Вучић додаваше, како су после тога сви чиновници ишли Јефрему на честиташе; по одласку којих пошље Јефрем књему Рају Дамјановића са уверењем, да он није ни мало променио своја осећања. Сутра дан сам је Јефрем говорио Хоџесу: „Да сам знао, шта ће са мном радити, ја би остао у земунском карантину. Тек што сам се помирио, кад ме књаз посла да идем пешице инглескоме конзулу, и да му се захвалим што је он посредовао у томе; и ја сам морао ићи. Затим књаз оде са мном код митрополита, где објави, да се помирио са мном; тада донесоше две свеће и јеванђеље, и митрополит прочита заклетву, већ као што је било написано по формулама. Шта је било у њој ја од муке непамтим; знам само да је било: „што видим као не видео, што чујем — као не чуо, и да се ни у каку политику не мешам.“

Увече, тога истога дана бејаше гозба код Хоџеса, који је светковао своје ванцирање за ќенералнога конзула. Сви из књажевога конака, одоше к њему, и кад се сакупише, поседаше за сто. У за-

a) Он је један добар ћаво.

чељу седе Милош, према њему седе домаћин; десно од Хоџеса седила је књегиња а до ње Хаџић; с лева жена Хаџићева; десно од књаза, седела је домаћица, а уз њу, млади кнезеви — Милан и Михајло; с лева од Милоша митрополит, даље Јефрем Обреновић, Живановић, Кунибер са женом ит.д. Свега је било 24 госта. Као заимљиву црту српских обичаја, поменујемо узгряд, како је жена једнога доглавника Милошевог, Вуда Глагоријевића, била веома забуњена, како ће за једним столом седети са господаром, па седе тако да је Милош не види; јер први пут бејаше допуштен српским женама да седе за једним столом са књазом код Хоџеса. Исто тако, кад је Хаџић први пут био дошао у Србију, он је се веома дивио, кад је једном био позван код књаза на руцак у Топчићдер, па кад кнегиња Љубица не седе за сто, него је заједно са Живановићем служила госте. На тој гозби бејаху неколико званничких здравица: прво уста конзула, жељећи да поздрави Милошу, но овај не даде него узе те поздрави у част инглеске краљице, жељећи јој да сретно влада својим народом, и да не одказује Србији своје пријатељство; затим је Хоџес жељео да Србија буде сретна, под владом књаза Милоша, да у њој свагда влада династија Обреновића, и да Србија постане самостална; затим је тај исти конзуул шио у здравље аустријскога цара, као суседа и пријатеља Србије; затим књаз пани у здравље султана, па онда домаћина. Тада уста Хоџес па овако отпоче: сада ја хоћу да напијем у здравље онога, у чије је требало још одмах у почетку, и кога Инглеска особито испитује, то јест, у здравље рускога цара Николе.* Затим се ређаше здравище за Љубицу, Јефрема и остаде госте. После ручка отпочеше се народне игре: сам Милош па и конзуул, играше у српском колу, после чега играле се и јевропске игре. У време одмора, око књаза бејаху митрополит, кнегиња, конзуул и Хаџић, Милош који је имао обичај кад је веће да се прошили, обрие се Хоџесу па рече: „Никога се толико не бојим као њега, ње, и њега.“ показав на митрополита, Љубицу и Хаџића, а тим је хтео да покаже страх пред црквом, женом и законом. Но једвали да неће бити истинा ако кажемо, да је Милош могао слушати друге само ради шале, јер се из малена бејаше навикао па власт, па се не могаше ни под старост одвикнути од ње. Хаџић прича, како му је Милош једном преко других предложио да остане свагда у Србији, а он му је одговорио: да ће остати само с том погодбом ако га књаз узслушаш пет година, а он ће њега после слушати кроз сву свој живот, па то ће Милош рећи: „шпрет један, за пет година он би све тако урадио, да му после не би ни требало да ме слуша цео век!“

Сјајном гостбом српшило се торжество инглескога конзула 27 Јануар. Опет се покрену мучан посао, писања устава и закона. На сами дан гозбе дође у Београд Хаџићев друг, Лазаревић, и 1-га Фебруара они заједно са аустријским конзулом, походише Јусуп-пашу, који их је питао; могу ли скоро свршити свој посао, и чије законе мисле узети за углед? Па онда додаде: све је то лепо! Но хоће ли се закони држати и вршити! Други дан Хаџић отишао код Милоша у посету, дозваде од њега, да је дошло писмо од Вашченка руског конзула у Оршави, који је јављао да ће се, по заповести свога двора преселити на време у Београд. Тога дана доби Милош из Беча писмо од једног му оданог човека, у ком јављаше, да Аустрија шиље у Београд новога конзула, и да је за то звање наместила важног господина по чину. „Е сад ће, рече Милош и из Француске ко год доћи.“ Он похита те одреди комисију, која ће написати склоп совета; 6 Фебруара та комисија доврши свој пројект; 8 Фебруара он би поднесен књазу, да га потврди; код књаза је онда био Алекса Симић. Но Милош ни не саслуша да се пројект до краја прочита, него повиче: „ја то ни сам говорио; пећу, пећу, сто пута пећу.“ Само Живановић и Радићевић узеше да поправе пројект по примедбама Милошевим. А међу тим стиже глас са аустријске границе, да је руски конзул већ пошао у Београд.

И ако је руска влада наместила свога оршавског конзула да тек само за време пробави у Београду, опет то је био само један од обичних начина, којих је се држала у то доба руска дипломатија, која се вазда чувала одсудних мера. Таком политиком, која не одговараше важности питања, која су се онда решавала на истоку, Русија је дала маха Аустрији и Инглеској да је предупреде у Београду, где су оне већ више од године дана имале своје агенције. Да је се Русија користовала тим правом одмах после једренскога мира, пре свађе која се тако жестоко разналила између Милоша и његових противника, да је она назначила у Србију за свог представника човека, који би из ближе знао, не само општи положај ствари на истоку, него и местне интересе, да је она, узвиши Србију под своје покровитељство, још тада узела на се бригу, не само о једном унутрашњем благостању народа, већ и о његовој политичкој будућности: онда нема сумње, идући могло предупредитиничије туђе мешање у судбину српске књажевине; иеби се могао размимоћи руски кабинет и српски књаз, што од 1835 год. прими карактер личног непријатељства и ситничарских преширака.

Лако је било видити да припремено напијеновање Вашченка код

Милоша, није могло имати помирљиве цели, и доиста оршавски конзул одлазио је у Србију изазвати околностима, о којима му је јавио Вучић у половини Јануара. Овоме најистојанијем непријатељу Милошевом испадне за руком, те потплати једнога чиновника књажеве канцеларије, који у препису преда Вучићу целу иренику што је вођена међу Милошем и Хоџесом, у којој се тако откријено па још и дажно говорило о частољубивим плановима Русије. Од тог часа морало је српско питање да изгуби за руске дипломате своје место, истинско значење, и да постане поље за надметање са инглеским дипломатима. Гледајући са ове точке на српске ствари, да богме да је онај морао бити највећи приврженник Русије, који је њезиним агентима најподробније откривао све спољаје књаза с Хоџесом. Може се рећи да је од тог часа Тома Вучић постао глава оне партије која се борила противу Милоша, и он је био тим опаснији, што су његове свезе у унутрашњости Србије биле простиравије. У том смислу није се с Вучићем могао надметати ни Самић ни Петровијевић. Први је већ одиграо своју улогу тиме, што је завишију заразно срца честољубивих чиновника о положају румунских бодљара, и што је руском правитељству представљао Милоша као опасна човека. Гола Петровијевића, који је знао грчки и турски језик, била је у будућности. Његова вештина добро је дошла непријатељима Милошевим за споразумљење с Цариградом. Но у времену, о коме ми говоримо, питање о положају Милошевом морало је бити решено у самој Србији. Овде је само требало што већи део чиновника увјући у опозицију противу књаза, изнети га као једног непријатеља благостања, и поколебати народну масу заплашив је неслогом књаза с руским царем, и његовом непослушношћу према покровитељци. Овај тежак посао узео је на се Вучић. Милош је на жалост знао да му од стране Вучићеве може бити нанесен тежак удар. Њему су сваки дан долазили црни, или истински гласови о интригама Вучића противу њега, и о томе, да Јефрем не прекида своје спољаје са бунтовним великашем. Жустар од природе, Милош брзо се лутио, али обично је та лутња брзо и пролазила. Сад није било тако. Мржића Милошева на Вучића била је тако јака и дубока, да је зачудила и уплашила и самога Хоџеса. У тренутку јарости Милош је готов био да без затезања и без никаког разлога казни Вучића. Он као да је предвиђао да ће овај човек бити узорак не само његовом одласку из Србије, него и изгнанству целе породице Обреовића. Хоџес жељећи да стане на пут опасном догађају за част Милошеву, призове к себи Вучића и об-

јасни му зашто се плаши за његов живот. „Књаз не може да вас триш у Београду, говорио је инглески конзула Вучићу: он каже да сте ви заболи нож у срце његово, па не може ни да једе, ни да спава кад помисли о томе, како сте ви прошле године са собом одмамили из Београда и Јефрема у Мехадију. Он тражи, да се ви уклоните одавде. Покорите се књазу и примите службу коју ће вам дати под старешинством Јована Обреповића. Дајте му писмену заклетву да се нећете мешати ни у какву политику.“ Вучић је одбацао и једно и друго захтевање, позивајући се на своје заслуго према Србији и самоме књазу, на своју пређашњу радњу коју је вршио пред очима свију Срба, како је он својом сабљом секao и коњем газио Турке, и убијао из пушака. Како је он службно књазу виш од 20 година и два пута му живот спасао. „Све је то доста — говорио је он — да заслужим право да живим где хоћу, нарочито у Београду, где толики људи живе — Срби и Турци, Грци и Бугари, Немци и Јевреји — и где и један могу имати места. А што се тиче политике, то не знам, шта је то — да ли се нече или се не печено једе, ја с њом немам никаква послса, не знам ни да читам ни да пишем и онда не могу ни давати никаквих потписа. А као да сам ја прошле године Јефрема одвео, то не примам на се. Јефрем није дете да га водим. Он је сам господар и књажев брат, па већи од мене и сам зна шта ради. Њему није тешко да појми, да је за живота братова и он сјајан, а без њега да неће бити ништа. Ако и господар о чему сумња, или се мене боји, онда нека иде на своје имење у Влашку и нека се тамо настани.“ Покушај Хоцесов да склони Вучића да се покори Милошу није му испао за руком. Књаз је хтео одмах да уапси свога непријатеља, да га стави под суд особите комисије састављене из приврженика његових, да позове као присутне у суду аустријског и инглеског конзула, и услучају смртне пресуде над Вучићем, одмах да је и изврши. Хоцес се пошашио од хрђачих последица такога суђења, и клечећи је молно Милошу да се умири и једва је успео. Тада књаз позове к себи председника Совета Тенку Стефановића и запита га: шта ћемо да радимо с Јефремом и Вучићем? Он одговори, да их треба задовољити и звањем и платом као што приличи таквим људма; једноме као рођеном брату књажевом, а другоме као многозаслужном човеку према Србији и према књазу. После таког одговора, Милош је пробао да задобије Вучића преко књагиње Љубице и Алексе Симића, који су имали да га склоне да моли књаза за службу. Најзад је шта виш Милош предлагао Вучићу да иде у Фет-Ислам, где ће

бити главни надзорник Ћумручки у непосредној зависности од самога књаза, и осим тога обећа му 200 кеса гроша да купује волове у Влашку. Али Вучић је све то одбацио и остао у Београду. (***)

У вече 10 Фебруара преко Панчева и Вишњице иреће у Београд па простим таљгама руски конзул. Заустави се на средини полицајске пијаце, и распитав где је кућа Јефрема Обреновића, пође к њему, а таљге с момком пошли у полицију да их отуда спроведу до његовог стана. У то доба били су код Јефрема његови свакидашњи гости: Вучић и аустријски конзул. Вашченко се поразговори с њим, и у сред веселог жагора затрпе крај горње халбине на Вучићу, потапши га по појасу за којим су били пистоли, и рекле: „ви сте се добро спремили и онасали.“ Међу тим у кући која је определена за његово станововање и која је била преко пута од митрополитове цркве, књагиња Љубица, Алекса Симић и Вуле Глигоријевић, трудали се да што боље заместе собе где ће се уселити. Милош је био отшетао у Топчидер, и кад се вратио кући запита Алексу и Вулу: је су ли звали столара да оправи врата на кући? они му одговоре да пису имали кад, јер су имали послса усирејајући стан Вашченку. Милош се ва то опсује, као што се само Словени умеју да исују. Други дат ујутру Вашченко оде у књажев двор где се сабрало много чиновника. Он се обрати књазу који му па сусрет изишаша, кратким и ладним поздравом: „по заповести господара и цара а по налогу министарства, ја имам дужност да се нађем код ваше личности за време, докле то моја дужност изискује.“ За тим преда Милошу два писма једно што се тиче његовог доласка у Београд, а у другоме је био садржај дозвољења руског императора, по коме су се синови српског књаза могли послати у Петроград на васпитање. Вашченко је био од чести већ и познат са породицом Милошевом пријатељем бављења на минералним водама у Мехадији. Но то познанство било је слу чајно и у толико у колико обично богати људи поклањају пажње болесним самцима кад их нађу на минералним водама. Вашченко није још позиравао ни карактер, ни одношаје Милошеве. Непријатељи по следњега научили га мислити, да Милош није популаран. Осим тога он је очекивао да се укоби са владаром који је наликовао на турску пашу окруженог гомилом подлаца, самовољног и самовласног који нема никаквог појма о свему ономе што се око њега забива. Кад су чиновници изшли из сале у којој су били примљени и Вашченко остао на само с Милошем, он пође говорити тоном, којим је потсетио књаза на гордог барона Рикмана са његовим чудноватим заношењем. Милош плане и одговори да је он скакад био готов да прими добре

савете руске владе, но да не може да трипи ни чије мешање у унутрашњу управу кнежевине. Вашченко њути, а Милош окрене разговор на друге свари, распитивајући свога госта о његовом путовању у Београд. Тај дочек био је најлепши доказ Вашченку, да није могао ништа очекивати од преговараша с Милошем.

Од књаза руски се конзуљ часком сврати и код књагиње Љубице, и посетив аустријског и инглеског конзула врати се својој кући, где га је већ Вучић очекивао. Непријатељ Милошев говорио је па чисто и отворено: „Срби се ослањају и уздају у Бога и у Русију, да ће их они ослободити од овога зла. Но ако Русија то нехтедне, онда ће Срби који су умели да се ослободе од 50.000 Турака кад је још од десеторице један имао оружја, — ослободити себе од насиља и тираније једнога човека. Ја ћу први да жртвујем мој живот за народ и отаџбину. Каква је ваша намера?“ Вашченко одговори: „Ја ћу му се попети на леђа, и видићу да ли је што учинјено по обећању што је дато Долгоруком.“ Вучић дода: „јест, али он ће вас у договору с инглеским конзулом отерати одавде“; па што му Вашченко примети: „ја мислим да Инглеска нема права да говори, јар је Русија углавила уговоре с Турцима и запечатила их крвљу својом. Вучић га подржавао говорећи: „ако они то покушају, ми им нећемо дозволити, ја ћу мој живот да уложим ако се ма што год догоди — за 24 сата скупићу 5.000 људи.“ Вашченко га умиривао да до тога неће доћи*, ја ћу остати при своме. Пође ли књаз у Крагујевац и ја ћу за њим, пође ли он у Пожаревац и ја сам тамо. За тим преда Вучићу једно парче хартије на коме је било описано, каква је дата о Србији желео имати. Ове су приметбе биле следеће: 1) Подожење Србије т. ј. стање њезиних становника по варошима и окрузима. 2) Потребе и потраживање народно. 3) Стање администрације и судова. 4) Број становника и поделење Србије. 5) У опште све што се клони на полазу и олакшицу народну. Ову је записку Вучић предао Лазару Тодоровићу и Алекси Симићу и казао им да се постарају да учине рускоме конзулу по жељи. Вашченко отиде у град к паши, где га дочекају с војепом парадом и са девет метака из топова. Овакав дочек пашини, био је куд и камо сјајнији од дочека које је на неко време пред овим учинио инглеском конзулу, који се је после због тога и жалио своме посланству у Цариграду. Хочес није ни сад дремао. Он позове Вучића код Хацића и напово се пусти с њим у преговоре о зближењу с књазом. Преговори се отезали. Хацић је био вишив тумач, али у његовом дневнику нема ни словца о овим преговорима. Другога дана Вашченко се опет састаје с књазом, да

га запита у колико су испуњена обећања, што их је дао Долгорукову. Милош је опет терао по своме обичају говорећи како је немогуће написати устав, а да у ње не уђе чланак о грбу и застави Србије, и о наследству књажеве власти. Вашченко му прекинуо реч, и запитао га: Хоће ли он руског покровитељства или неће? Милош је остао при своме. Тада је Вашченко три пута повторио своје питање и тражио је да категорички одговори. Милош је морао да каже: „хоћу.“ После одласка Вашченка, Милош одма заповеди да му се прочитају пројекти устава и устројство совета, које је Хацић саставио. Овога пута он их у свему потпуно одобри, и другога дана заповеди да се одма тзве у посао и састав самога устава. Пре него ће се почети овај посао, аустријски јуристи (правници) били су код Вашченка, који је хвалио миње Хацића, уверавао да руски цар ништа друго не жели, него само мир, поредак и задовољство у српском народу.

Приближавао се и дан рођења Милошеве, и он држећи да је све учинио што је тражио Руски конзуљ, спремао се за Крагујевац где је и отишао 14. Фебруара. Пред свој полазак давао је официјални (званичан) ручак у част Вашченку, а Хацићу и Лазаревићу пошље писмени налог да што пре спреме устав заједно са Радичевићем, Живановићем и другима. Пре него ће поћи у Крагујевац Милошу је пошло за руком да се помири с Вучићем. Кунибер прича да је то помирење учинио Хочес и шта више уверава, да је инглески конзуљ обећао Вучићу да ће му после тога израдити у Цариграду орден Нишана-Ифтихара. Милош је звао и Вучића да с њим у Крагујевац иде, и говорио, како он не може равнодушно да гледа да се Вучић клони од њега, и да га неповерљиво гледа, кад су се они заједно толико мучили и толике невоље поднели за своју рођену отаџбину, а данас да мора да скупља око себе странце, који су тако ређи јуче дошли. Милош се па своме убичају разнежно кад је видео свога старог друга и неколико га пута загрлио, и терао је друге људе који су били онде у кући да се њиме пољубе. „Та Вучић је наш“, говорио је он. Али Вучић је држао, да га се Милош боји па зато је тако љубазан према њему, и да књаз не жели да он остане у Београду где се већ и Вашченко налазио. Зато се он захвали Милошу, и извињавао се да не може с њим ићи у Крагујевац с тога, што нема свога ковља, и што му се здравље почело да руши. Милош није појмio свога непријатеља и рекао му: „са онда иди и ти у седницу комисије која има да саставља устав и устројство, тамо ће бити и Јефрем и Лазар Тодоровић и Цветко Рајовић.*“

Одлазак књажев одрешио је руке његовим противницима. Кућа

Јефрема Обреновића на ново је постала уточиште и оних који су веровали да сретна будућност Србије зависи од новог устава, и оних који се нису обманывали таком надом, него тражили само своје личне интересе у ограничењу Милошевом. Партија противника књажевих организује се тврдо и начин њезиног рада био је опредељен. Увучено је било и неколико богатих београдских трговаца којима је била дужност да под именом трговачких послова путују по разним окрузима Србије и тамо да потињају нездовољство противу књаза. Њима је било заповеђено, да разгласе, како је Милош прекинуо све пређашње одношаје с Русијом, како је указом 16 Октобра прошле године обнародована четири основа државног живота Србије само голо обећање, и како је књаз подлегао уплаиву инглескога конзула, Живановића и Кунебера и својих сејида, и да у оштете неће да чује никаква законска парећења, ни да признаје заслуге народним људма. Такве клевете на Милоша и убеђење у маси народа имале су успеха још и зато, што су се непријатељи Милошеви позивали да је и Русија на њиховој страни, да је и сам брат Милошев с њима шта више и сама књагиња Љубица и старији син Милан. Народ који је чуо за име књагиње и који је познавао њезину верност према њему, било му је доста па да мисли да овде није само ствар о изгнанству Милошевом из Србије, нити о уништењу његовом, шта више ни о граничењу власти његове, него само да пристане на неке уступке које одговарају интересима народним и вољи Порте и Русије. У самој ствари кнегиња Љубица није терада онолико у колико Милош није хтео да попушта од своје власти. Зато се она уздала на сближење с противницима њезиног мужа, само да деци сачува наследство па макар било и с ограничењем. Она такође није знала, као што то није знао ни народ, ни руски конзул, докле се простиру намере Јефремове, Вучићеве и Симића и других. Чак доцније кад је дошло време да она сама брани власт и књажево достојанство њезиног другог сина од насртја тих истих људи — онда је тек видела да је била обманута, и уморена непрестаном борбом, платила је за своју погрешку, јер је умрла пре обичног земана. Наследник Милошев, старији син његов Милан одрастао је под утицајем здоумишљеног мажења и угађања његовим младињским жељама, и он је већ носио у својим прсима кличу неизлечиме болести, од шеразборитог начина живота. И тако без потпоре у породици, и лишен сваке могућности да може чути истинску а не ропску реч, од људи који су били пријатељи његовој кући, у сваји с пређашњим друговима своје младости, с неповеренjem према људима које је сам познао да начине устав, несагласивши са ру-

ским ни са аустријским конзулом, Милош је морао или да се баци у наруџје инглеском конзулу, или да се правце окрене народу па да он пресуди његову распиру са великишима као што је то он ради у пређашња времена, кад још није добио књажевско звање. Али Милош се колебао и није без основа опажао, да веће после народ да криве ако се овај спор реши у његову корист, него ће казати да је он обећањима поткупни већину чланова скупштинских. У самој ствари Милош није веровао да би ова ствар дошла до такве крајности и да би његови непријатељи великаши имали толiku надежду на успех. Осим тога он је мислио, да ће устав и закони који су се спремали умирити нездовољнике и задовољници Руспију.

Међутим комисија састављена из мложнине чланова одма по одласку Милошевом из Београда прегла је да изради устав. Прва седница била је 15 Фебруара. Живановић је говорио о пређашњим уставима и рекао је, да је у њима свагда политички део био одвојен од административног, и да ће сви нужни материјали за овај посао одма бити послати из Крагујевца и што пре доћи на расматрање пред комисију. Хаџић је говорио, да су му од чести познати пређашњи пројекти устава, и да он особито жели да се обрати на устав 1835 године, који је Сретенском скупштином утврђен, и који је у своје време био обнародован, и шта више био ступио и у живот. Предлагао је да се има на уму, као да устав од 1835 године није ушишен, и њега треба узети за основу почев је свечано објављен и књажевом заклетвом потврђен, јер у њему има чланак који доносиша измену тога устава. Сви су се сагласили с предлогом Хаџића тим више, што су сви доцнији устави прављени по оном првом. Затим комисија пређе на определење сукре и извршне власти. Пре свега почели су говорити о кметовима којих је било у сваком селу и о њиховој власти. Онда су прешли на среске старешине или капетане који су тада управљали економским и полицајским делима и шиљали своја извешћа окружним магистратима и војеним командантима, али нису били подчињени магистрату, још шта више били су с њим у борби. Даље су прешли на окружне магистрате. После кратког дебатовања, комисија је дошла на ове резултате: 1). Кметови у селима морају остати као примиритељи и полицајна власт никега реда. Њих бирају сељаци под надгледањем среског старешине коме је остављено право да предлаже кандидате; од времена на време они могу бити изменеши по треба назначити рок за који они неморају остављати службу, треба им определити сразмерну награду од села, и морају им се дати два помоћника. 2). Капетани или среске старешине остају за економску и полицајску управу

и за примирителиу радњу, он у свему да се држе с окружним магистратима као да би били чланови његови, од њих да примају и заповести за извршивање, и да им достављају и сва извештаја а не војеним командантима. 3). Војени команданти неће се више мешати у административне послове, него ће остати само на границама, као начелници кордона, који ће чувати сигурност земље. 4). За земаљску безбедност треба да се установи народна војска: која ће се морати изучавати. А да би се у народу будио војени дух, то је нужно да се никоме не забрањује посити оружје. 5). У свакоме од 17 округа мора бити установљен по један магистрат. Чланови магистратата бирају се на предлог Совета и потврђују књазом. Они морају бити стаљи и без доказане кривице њихове не могу бити премештени с једнога места на друго, нити отпуштени из службе. Магистратским секретарима додаје се и по један писар. 6). Морају бити установљене општине и определјене њихове границе. Оне морају саме да одређују општинске приходе. Морају имати своју касу одвојену од правитељствене, и морају плаћати својим чиновницима из те касе — и у опште свуда мора бити правитељствена каса одвојена од поједињих.

Од времена на време руски конзулат световао се са Хаџићем и размишљавао је о току радње законодатне комисије. Он је неизостано говорио Хаџићу да похита са целим радом, који треба да се сврши најдаље за пет недеља, јер се бојао да Хаџес на ново не одврати Милоша те после да сав рад пропадне. Изучавајући тадашњу управу у Србији, Вишченко је говорио, да је Милош као управљач Србије рачунао себе јединим господаром и старешином не само над свима имањима него и на саме појединачне личности, тако да је самовласно располагао и људима и имањем њиховим. Као старешина војске хтeo је све да држи под војном власти неизузимајући ни судове, и по томе кад се судовима даје нека независност он је то сматрао као да се то одузимање од његове власти. Па тако и према Совету. Из ових узрока он је установљено војене комаданте и капетане, на које је гледао кад на извршиоце његове воље, и нацуптао их је и на судове. А код оваких услова не може ни бити правосуђа у земљи. 21. Фебруара послат је из Крагујевца и прочитан пред комисијом устав Сртенике сконцентриран од 1835 године, устав који је био израђен у Априлу те исте године, устав који је те исте године писат у Пожаревцу на захтевање барона Рикмана, базис за устав који је послат од руског правитељства у 1836 години.

Пошто су ови устави прочитани у комисији изроди се неслога; заподену се жестока и различита питања, јер су и сами устави бил

основани на разним начелима, један је био потпуно концептуацијонални, а у другоме се више огледаје абсолютизам. Мишлења су била различита. Лазаревић, Живановић и Радичевић паштили се да у свему сачувају прећашњу власт књажеву. Они је брашили ватрено; противници њихови ишчу им уступали и у тему. Кад је била најжешћа препирка председник комисије Јефрем Обреновић устао је са свога места и сео иза Хаџића. Овај се окрене и запита га: За што је прешао? Јефрем одговори: не питајте ме, ја већ видим како ствар иде, и како ко мисли. Буди те ми други и говорите за ме, ја ћу пристати на све ваше речи. Резултат ове препирке био је тај, да су једни поручили да израде устав Живановић, Радичевић и Лазаревић а други Хаџићу. Кад буду обадва устава готова онда су мислили да ће бити сагласија међу обема редакцијама. Таквим су се начином поделили аустријски јуристе које је Милош позвао да напишу законе Србији. Лазаревић је остао веран књазу који га је и дозвао. Хаџић као више самосталнији и поноснији жељео је да ограничи власт кнезеву. Од то доба сви су сматрали Хаџића као човека који је припадао партери опозиције. У самој ствари он је био најближи руском конзулу с ким је био једнога мишлења. Сутра дан посље бурне седнице долазили су књему у јутру: Вучић, а посље ручка Јефрем да питају — је ли спремљен устав. Ето како су у то време најзначајнији представници народа српског држали да је лако израдити устав! Но и сам Хаџић увеличавао је овај посао. Његови противници предали су свој устав 26. Фебр., а он радећи неизостано на том послу тек 9. марта. У осталом устав Живановића, Радичевића и Лазаревића више је налично на статистичке бележке тадашње српске администрације, него ли на кодекс који обухвата права и обvezанosti централне, обласне и местне власти. Хаџић наводи у своме дневнику два члanka из тог устава и говори, да се по њима може ценити и цео устав. Тако и у првом чланку у првој глави о финансији било је казнато: „финансија је каса у коју улазе сви земаљски приходи и из које се чине сви расходи по одредби књажевој“ а у последњој глави говорило се: „чиновник који је дуго време без порока служио, има право да добије сразмерну пензију по милости кнезевој.“ Кад је тај устав био прочитан у комисији, онда Лазаревић који је седео с десне стране иза Јефрема Обреновића подигао се и објавио, да другог устава и не треба, да је у саслушаном пројекту ушло све, што је необходно нужно за управу Србијом, и пошто је тако исказао своју мисао пошће одати по соби из једнога краја у други. Хаџић је с своје стране протестовао противу таквога устава, говорећи, да ће с њим бити горе него и без никаког

устава. „Па како ми не водимо протоколе наших седница говорио је он — и даље не можемо ни да покажемо ни да објаснимо, ко се чега и зашто држи, зато ђу ја да напишем свав устав, који сам већ и почeo и који ђу изнети пред комисију као моје мињење или мој пројекат. Ако и мене буду осуђивали то ће ме осуђивати за моје мињење а не за туђе. За туђе измињотине ја нећу да одговарам.“ Устав што га је Хаџић написао био је саслушат једанаест дана доцније. Код свакога чланка изнесени су били и основи по којима се редакција управљала. Тај пројекат био је послат књазу с потписом самога Хаџића. Доцније га сам доставио аустријском и руском конзулу. У број харктеристичних прта овога устава може се узети и то, да је по њему законодатну власт имала народна скупштина, и Совет је био подаљен на два одељења, административно и судско. На тај начин комисија вије могла доћи до сагласија и не мотрећи на своја два пројекта ипак није решила ствар о уставу. Милош је још мање био кадар да измири различна мишљења која се појавише у комисији. (¹⁸⁸)

Осим тога Милоша је задржавао у упорству инглески конзул. У то време не беше руског посланика у Цариграду: Био је на осуству. Његово је место привремено заузeo барон Рикман као замењеник у конзуловим пословима, и инглески конзул надао се да ће сад имати већи уплаш на Порту него пре. Лорд Понсби радио је у то време да са што позвољијим условима за велику Британију закључи трговачки уговор с Портом. У тој цели послао је агенте да проуче стање разних провинција у Турској, и у Србију су долазили браћа Ваде, комисионари трговачке куће Шау и комп. Они су направили преглед спољашње и унутрашње трговине у Србији, и нудили Милошу да ступи у непосредне трговачке одношаје са Лондоном. По своме положају Милош је могao бити главни учесник у компанији, и Хоџес се свима силама трудио да подржи у њему мисао да чува његову неограничену власт. Маље после Хоџес је нудио Милошу шта више и расширењем граница српских са стране Бугарске и Босне, од чега је пре зазирао да не учини Русија. То је значило сплати маст у ватру, и Милош је и даље остао при своме, и држао да је свако пробаје организовања унутрашње управе у Србији покушај противу његове власти, која му је на прећашњим скупштинама призната. Али да би се дошло до ма каквих важнијих резултата мало је било дејствовати само на Милоша. Требало се побринути и о том да се годинама развијена власт књажева утврди ма каквим актом, који би имао државни и међународни значај. После сигурних извештаја које

је Хоџес доставио у Цариграду, Лорд Понсби почeo је радити да Порта сама поручи Милошу да поиље у престоницу специјалну (нарочиту) депутацију за израду државног устава Србије. Инглеске се дипломате надале, да ће у осуству рускога преставника убедити Порту, да су њезини интереси тесно везани са неограниченом влашћу књажевом у унутрашњој управи његове земље, јер само код таквих услова може се рачунати на његову постојану верност. Они су мислили да склоне султана на то, да по новом уставу власт књажева не стоји упоредо са српским саветом него да се кругу његове радње одреде границе, те да тако 3-и и 19-ти чланак хатишерифа од 1830 године не буде више изговор ни за српске великаше ни за руско правительство који су се старали да установу совета уравнају с књажевом власти. Порта је изјавила своје пристајање на предлог великобританског посланства и позвала је српску депутацију у Цариград. Она је знала, да јој овакав корак даје право да се на ново меша у унутрашње послове српске. Но позивајући депутацију давац је очет откривену поручио Милошу, да међу депутатима буде и Аврам Петроијевић који зна турски језик и који је познавао ред у турским канцеларијама. Сама цел за коју су позвати депутати, била је увијена под изговором преговарања о минулом петогодишњем року, кад су се Турци из неких пароша из Србије требали да иселе, премда су за така преговарања довољна била пуномоћија српског посланика у Цариграду. Султански ферман о позиву српске депутације добио је Милош 20 марта баш онда, кад је па ново из Крагујевца дошао у Топчидер. Кад је дознао садржај фермана, Милош је рекао Лазару Тодоровићу који се код њега десио: „е мој Лазо, устав не може да се изради овде него у Цариграду, тим боље тамо су кошеви тамо је и ветар, па нека се тамо и млати и веје.“ (¹⁸⁹)

Партаја Милошева и инглеског конзула рачунала је пре времена на успех. Готово у то исто време и само је руско правительство дошло на мисао да устав за Србију треба начинити у Цариграду. Ваљенков је већ био извештен, како се по Београду разнео глас о шиљању депутације. Напименовање Петроијевића, који је био из партаје незадовољника, такође је било у корист великаша. Најзад чудним догађајем некако баш у то време и султан је увео установу савета. У осталом Милош се није варао на рачун оних тешкоћа које је морао да савлађује у Цариграду, те да добије устав по његовој жељи. Он одреди у депутацију заједно с Петроијевићем и своје приврженнике Јакова Живановића и Јованчу Спасића. Првоме поручи да нази на Петроијевића, а другоме да води преговоре с инглеским посла-

ником. И тако су обадве парте имале своје преставнике међу депутатима; обе су се парте држale својих крајних намера, и ни једна другој није хтела да попусти. Живановић више него никада бранио је власт књажеву. Он је по препоруци Милошевој поправљао онај устав што га је написао, да би га после са собом узео да се по њему управља. Тако поправљен пројект устава он прочита Лазаревићу који се упронасти кад саслуша да је виша судска власт остављена књазу. Лазаревић је говорио Живановићу да је то не могуће; секретар је Милошев одговорио: „да то хоће сам књаз.“ Лазаревић одговори: „ми треба да говоримо оно што држимо за најбоље, а хоће ли он то да прими или неће, то се нас не тиче.“ Лазаревић који је давао књазу највеће место у законодатној и извршиој власти, није то исто мога допустити и у судској, и говорио је Хаџићу: „овај Живановић сасвим је сашао с пута говори без свезе као да је памет изгубио, и види се да се решио да своју судбу веже са судбом књажевом.“ Поништо је прекинуо комисију која је радила на уставу Милош заповеди Хаџићу и Лазаревићу да напишу грађански и кривични закон, и даде им у помоћ још Лазара Тодоровића, Ђорђа Протића, Стевана Радичевића и старога проту Матију Непадовића; али после је сам некима од њих дао друге дужности. Тако исто распушти совет, и чланове његове пошли у разне вароши. Милош је без сумње много подлагао на подржавање Инглеске, јер је по који пут чинио таква дела, која сеничим ишчумогла оправдати. Он већ одавна није пуштао преда се аустријског конзула, и бечка влада пошиље у Београд са привременим порукама генерал мајора, квартирмајстора главнога штаба Никоду Филиповића Фон Филипсберга који дође у Београд 24. марта. Милош се према њему веома немарљиво понашао. Рускога конзула који му је непрестано напомињао о устројству совета, такође није више примао, шта више и самој кнегињи Љубици запретио је да га не прима, а чиновницима је говорио да непосећују руски конзулат. Кнегиња је сама о томе јавила Вашченку, и молила га да к њој не долази. Шта више на сам дани Вактерса 3. Априла, кад се Вашченко пријавио да књазу честита празник није био примљен под изговором да књаз нема обичај да прима „званичне визите“ на тај дан. А Ходес и Хаџић били су пуштени и код књаза и код кнегиње; напослетку и сам Милош посетио је митрополита тог истог дана. А на вечерњи тог истог дана Милош је јавно изјавио иржију, према свему што га је могло подсећати на Русију. У митрополитовој цркви где је било пуно народа Милош спаси Цветка Рајовића који је 1830. године био депутат у Петрограду, и његовог слугу који је

стојао иза његовог леђа и држао шинел (огртач) Рајовића, који је испечен у Русији, испеча га из руке слугине, баци на под и почне га газити ногама говорећи да овака халаница прилиги само грофу Ланжерону, Ланжерону, Ланжерону. У среду по вактерсу Милош већ није био у Београду, он је отишao у Крагујевац. Пред полазак поручи Вучићу да премести војену школу из Пожаревца у Београд, и позвао га да дође у Крагујевац кад сврши тај посао. Са Ђорђем Протићем био је необично љубазан, љубио га и грли говорећи му: „Ти си мој Ђока, ја те полем само ме чувај па ћеш бити највећи код мене.“ Јеврем Обреновић који је тражио одиуст за Германију да заједно с децом иде у то планице, добије одговор на то већ из Крагујевца. Милош му обећао одиуст, али га најпре звао к себи у Крагујевац, куда Јеврем и оде 12. Априла. Од Петроњијевића Милош је узео заклетву, да у Цариграду неће пишта друго говорити, него што говоре Живановић и Спасић. Кад је Петроњијевић свима прича о томе, аустријски генерал Филиповић примети: „то ништа не значи: ја знам да ће се они порти пријављивати по јединице а не заједно“. ^{190.}

По одласку Милошевом руски конзул писао је извешћа за Петроград и Цариград, као што тврди Хаџић у своме дневнику. Главно је било у тим извешћима радња комисије, која је радила устав. Заједно с тим јавио је и о положају партита у Србији, причао је о владању Милошевом у последње време и шиљао дата о прећашњем његовом животу, што му је све достављо Вучић. „По хатишерију 1830. године — говорио се у тим датима — књаз је морао да управља земљом заједно у договору са старешинама. Али Милош је непрестано збацивао чиновнике без суда и постављао је па њихова места људе без заслуга и способности. Самовласно је располагао с народном касом без знања и одobreња савета, ограничавајући га да само врши његову вољу. Повећавао је плату војеним чиновницима које је сам постављао. Завадио саветнике са сеоским кметовима којима је повећавао издржавање и паводно их противу советника. Једном се председник совета одлучи да поднесе књазу списак чиновника, који би по мишљењу совета били достојни да заузму упражњена места, па што му књаз одговори: ја најбоље знам кога ћу да именујем; а вама дајем 10 дана па размишљање, јер хоћу да вас назијем за министра војеног“. А кад су му представљали како је земљи потребан устав, одговорао је: „ја мало имам потребе за устав; ја сам издао 16 таки указа и ја ћу их 16 пута да уништим!“ После како хоће да се куртадише руске заштите уздајући се на помоћ Енглеске и Француске; а енглески конзул говори да ће Русија у многоме изгубити свој утиш са Турском

и Србију. Сам кнез свакад потврђује да га заштита Русије тираниште* Уз ово пошљу противници Милошеви и сведочбу о стању земаљске касе за последње време, и о томе како Милош из ње растура новце саопштавајући и различите анегдоте из његовог домаћег живота и т. д.¹⁹¹.

Милош као за потврду тужба његових противника, сваки дан је давао поводе к жалбама противу себе. Кад је руски конзул од њега тражио устав који ће се послати у Цариград, Милош је одbio то захтевање стим, да ће целу ствар решити Порта. Но после се предомислио и послao устав, али у запечаћеном пакету који је био адресован па име руског министарства спољних послова. Конзул је захтевао да Милош распечати пакет. И после неколико дана Милош учини по захтевању његовом; но покаже се да устав није био истоветан са оним што је послат у Цариград. Одма затим Милош се свади с преставником Аустрије. Он пошље из Крагујевца београдском магистрату указ, да ниједан Србин не сме да држи код себе аустријске поданике ни у службу, нити за помоћнике у трговачким пословима. Но ако би се код кога налазили, сваки је дужан да их одпусти иначе ће бити строго казњен. Тако је исто запретио да се еспани не дају на веросјај аустријским поданицима. Тај је указ учинио силен узбуђење у вароши, јер су њени становници имали одавна не прекидне трговачке свезе са аустријским Србима, па зато је и изазвао енергичан протест од стране аустријског конзулатата. Милош попусти, и писмено се извинљавао Метернику баџајући сву кривицу на београдски магистрат који није разумео његов претпис који се односио само на бегунце и на аустријско поданнике без пасоша. А београдском магистрату пошље укор. У осталом тако престављају ову ствар противници Милошеви. И Кунибер уверава да је ту била магистратска погрешка, која није учинјена без извесне намере.

На крају Априла мрзња Милошева на конзула дошла је већ да највеће мере. Он се није више с њима дописивао, него је шиљао у Београд своје људе, којима је била дужност да у име кназа питају конзула: зашто се он меша у књажева послу? шта он има да каже противу кназа? и шта је он, прост агент или губернатор? По речима Хаџића који се често виђао с конзулом; овај је одговарао тим посланицима: „пека ми кназ напиши, па ћу му на писмено одговарати; а ко сам ја, то је кназ могао видити из инструкције коју сам му предао. Зашто је није прочитао.“ Кад се Јефрем Обреновић вратио у Београд дужан је био да пита руског конзула: до кназа су допрели гласови, да он погрди говори о њему, је ли то истина?*

Вашченко је на то одговорио: „ја сам такође много слушао о томе, да кназ погрди говори о мени и о моме господару. Ја би о томе давно писао у Русију, ама не могу да верујем, док сам кназ не да писмене доказе за то“. ¹⁹²).

Депутати су пошли за Цариград 11. Априла. Али пре него су они и прешли границу Србије, Јефрем и Вучић дознају преко Петровијевића, да је с њима послата и мита Султану 10.000 дуката, Хозрев паша 1000, Рејиз-ефендији 1000, Мехмед Алији који је у султановом двору 500, а по толико и за друге чиновнике: свега 18.000. Сви ти новци узети су из народне касе без знања Совета. Јефрем и Вучић јаве о томе руском конзулу и београдском паши. И они су о томе обожијаца писали у Цариград. Први руском посланику а други Порти. Извешће пашиније које је пошло три дана доцније него ли српски депутати, дошло је у Цариград један дан раније од њих, т. јест 25. Априла. Суме што су их депутати донели примљене су, и остављене у државну касу, а сам Рејиз ефендија писао је Милошу да су прошла временена за поклоне, и да чиновници пису могли примити послате новце. Чланови дивана одрицали су се од користољубивих начинака, јер су знали да руско посланство има сведочбе о поклонима Милошевим. Ето тако је одма у почетку незгодно пошло споразумљење с Портом. Али енглеско посланство није очајавало. У првој депеши што је послата Хаџасу, и у којој се говори о раду који предстоји депутатима, било је речено, да пре свега треба решити главно питање о одношавању кназа к Совету, а после се већ могу водити преговори о исељавању Турака из Београда.

Лорд Понсонби изјављивао је надање да ће Порта одбацити чланак о непроменљивости советника, и да ће Султан свечано да изјави своје поверење кназу, и молио је Милоша да се искрено обраћа у енглеску посаобину у случају ма каквих потраживања од Порте. „Ствар српска, речено је било у депеши, има велики значај у источном питању и сврће на се особиту пажњу Енглеске владе. Енглеска влада не може да са своје стране не препоручи кназу да се с већим уважењем понаша према аустријским властима с којима је он у не посредном додиру, да не би иначе имао противу себе кназа Метерниха. Стави ствари у Босни поспешно је за кназа. Али кназ не треба да занемари уређење војне снаге. Премда се непредвиђа њена потреба опет свакојако боље је бити отрезан и свајда готов. И нарочито треба се чувати како не би да повода подозрењима и сумњичену на рачун потоњег његовог владања а), у приправљању које могу да проиграју

а) Речи напечатане курзивом биле су подвучене у редовима депеше.

памеру напредније радње, или да буду повод потраживању објаснења од њега.* Добив ту депешу Хоџес се крене 3 Маја у Крагујевац заједно с Кунибером, који је већ имао звање драгомана француског језика. Депеша је била прочитана Милошу, и овај је замолио Хоџеса да у име његово захвали лорду Понсонби за добре савете. Кад се Хоџес вратио у Београд није престајао извештавати Милоша о току преговарања српске депутације с Портом, и непрестано га уверавао о расположењу енглеске владе према њему. Али он није умео од своје околине да сачува ни мисли ни осећаје своје, те тако су у Београду све знали што је Милош мислио.

Преговори с Портом ишли су споро и држани се савета енглеског посланика, депутати нису могли а да најпре не поведу преговоре о иселењу Турака из Београда и о новом пределу југозападних и југосточних граница Србије. То је значило протегнути читање о уставу за неодређено време. Петронијевић је био највише крив што се ово одувлачило. Решид паша је задржавао претресање читања о Београду док не добије потанка извештаја о насељењу те вароши, и захтевао да депутати изнесу пројект устава. Петронијевић одговори да се депутација мора да споразуме с књазом. Тако споро преговарање дало је повода лорду Понсонби да посумња на Петронијевића коме је била намера да изигра своје време у чекању до доласка Бутенева у Цариград. Његова се сумња оправдала. Петронијевић како је дошао у Цариград одма је почeo да ради на своју руку. Начин његовог рада најбоље се види из писма што га је писао Вучићу 11 Маја: „Ја сам био неколико пута код Решид паше и код Богороде, а с руским послаништвом имам преко других непрестано тајне сношаје. Решид паша све је моје особене представке поднео Султану. На захтевање Решид паше ја сам начинио особене приметбе у интересу народа, и саопштио сам их Руској мисији. Ове су прицетбе изазвале административним састанак Живановића у коме има много књажевих тачака које нису корисне за народ. Јованче је сасвим прешао на моју страну и каже: ради како знаш! и Живановић се не сумња у мене. Енглески посланик извештавајући полковника Хоџеса о своме подозрењу, молио га да што пре пошиље сва нужна дата о читању Београда и граница, а у случај потребе да и сам дође у Цариград. Хоџес се одлучи на ово последње, и на путу српе се у Крагујевац да се види с Милошем. Милош је био тако задовољан расположењем Хоџеса према њему да му је дао пуномоћије да оп руководи српску депутацију у преговорима с Портом а нарочито у читању о уставу, и пошиље по њему писмо лорду Понсонби у коме је говорио, како Хо-

чес познаје све жеље књажеве и потребе земаљске. После одласка Хоџесовог из Крагујевца, Милош објави официрима регуларне војске која се налазила у тој вароши, да је он примио покровитељство Енглеске с надањем да ће преко ње добити нове уступке од Порте, веће од оних у прећашњим хатишеријима, и између остalogа иселење београдских Турака, али онда зато он чува заштиту Русије над Србијом која је једанпут за свагда изјавила, да има за цел једино интересе српског народа, пајзад неће се противити новим привилегијама његовим. „Код овако опасног положаја говорио је Милош, у каквом је сада отоманска царевина, зар не би било боље да се политички положај Србије призна и осигура што већим бројем великих држава? Дај Боже да све европске државе приме Србију под своју заштиту.* Овако одкрита изјава давала је противницима Милошевим тврђе земљиште за њихове интриге противу њега, и за подстrekавање масе да се одазове њиховој ствари. Кад је Хоџес дошао у Цариград писао је Милошу да ствари иду добро, него да му је нужно да има у рукама више подробнијих дата о насељењу Београда него она, којима се служи. О томе је писао и Живановић. Да се дата саберу поручено је било Куниберу који је помоћу добри поклона успео да за најкраће време пошиље Кунибергу најужније сведоцбе. Осим тога Милош је дозидао да би Турци с драге воље продали Србима своје куће и иселили се из Србије, да им само није сметао Јусуф паша који се користио њиховим данком; који је задржавао у своје руке један део плате што је припадала спахијама. А Куниберг је шта више послао целу депешу Кодесу у којој је читање о иселењу Турака из Београда, расматрао са сваке стране: политички, финансијски и стратегијски.¹⁹³).

Милош је такође од своје стране послао инструкцију српској депутацији, у којој је повторно спе, што је било депутатима исказато усмено кад су полазили из Крагујевца. Та је инструкција потписана 15 Јуна. Њен је садржај био овај. „Придржавајте се порте и само с њоме сршавајте послове ваше. Ви можете преко пријатеља да будете у тајном споразумљењу са посланицима енглеским и француским али шак, да не би права наша имала какву штету од њиховог мешања. Жеља је наша да они неприкосновеност ових права утврде, а не да се мешају у управу нашу; мешати се у њу може само једина порта, као над на ма владајући двор док је свемогућем Богу воља да остане у поданству њезином, — други нико. Господине Петронијевићу! добро запамтите и онда прочитајте са Живановићем

еванђеље од Матије главу VI, зачало 24 а). И ми не можемо служити двојици господара, а шта би било да их је још више? Утвите то добро у памети, и тога се придржавајте као светиње. Што се тиче руске заштите, томе се ми клањамо до земље, но при свем том не ћемо да се Русија меша у нашу управу. Закони се већ израђују и биће издати, а ви ће те устав тамо свршити и овамо донети: па онда за шта они ту више да се мешају? Ако би ствар дошла до фермана као што је ту скоро послат из Цариград у Влашку, а који је и пама био назмењен, и ако би вас нудили да га примите то да га ни пошто не примите. Напротив дајте порти у име наше протестацију, и отворено јој објавите, да ми таквог фермана не ћемо примити. Ми смо се решили да се опет пре уклонимо у Рудничке горе, него ли да подносимо стид што би нам га тај ферман донео. А ако ви писте чули какво је дејство имао у Влашкој тај пре неког времена послати ферман, то онда знајте, да су због тога сви чланови влашкога дивана, међу којима је и сам брат кнезев, Михаил Гика, и више њих главнијих бојара пошто нису могли да поднесе срамни укор оставили су службу и отаџбину своју и отишали у стране земље, да тамо проведу остале дане живота. Ми нећemo ни на који начин да се то и код нас деси. Ми ћемо се противити докле год имали будемо под својом влашку народ, који је крвију кушио слободу, права и по-властице своје. Ми смо вам све ово казали усмено, сад то потврђујемо и писмено.* Ма да се Енглеска умешала — ствар опет зато није пошта брже. Порта је била толико занета преговорима с нашом египетским, да није могла ни да хита са српским питањем. Петроњијенић је известио књаза 27 Јуна, да је Порта истина одредила парочиту комисију за преговоре с њима, али „због својих турских послова“ продужен је рад о српском питању па не извесно време. Милош је 8 Јула одговорио, да то питања не чини ако се та ствар за неко време и продужи само да би се сретно свршила, али уз то их опет опомене: „добро пазите, да се у наш устав султанским хатишеријом не увуче параграф као што је ту скоро у влашки регламент, т. ј. да се никаква нова установа или закон не може оживотворити пре него га најпре Русија и Порта претресу и одобре.“ Све наше послове са страним државама ми вољно вршимо преко Порте, али нека се нико не меша у нашу унутрашњу управу. На ово писмо Петроњијенић је одговорио 27 Јула: „ваша светлост може бити уверена да је сва наша брига управљена на то, да задобијемо

* „Нико может даље господином работати.“

нашој отаџбини оно, што немамо, а по имене: стадан и праведан поредак у унутрашњој управи нашој, надајући се, да ће само тако нестati свако нездовољство и неповерење у отаџбини; а завладати и утврдiti се опита слога и спокојство ваше светlosti.* Кунибер је такођe добио писмо од Хопеса и Живановића, у којима га уверавају да ће ствар поћи на боље. Том приликом Живановић је писао и ово: једно само може да смете потпуном успеху наше депутације — а то је што се онде пропоше гласови о новим нездовољствима у Србији, која је изазвао сам књаз гонењем неких чиновника. Премда се ја сумњам у истинитост тих гласова, јер сам савешено уверен, да књаз разуме како је за њега у садашњим приликама нужно да буде што више умеренији, опет зато молим вас да свом снагом настанете да буде на мир и да се уздржи од свега што може изазвати нездовољство у народу. То је једини услов, о коме га молим, а онда ја одговарам за успех нашега рада.* Кунибер отиде с овим писмом књазу и нађе га на киселој води у Буковици у кругу његове породице, митрополита, неких старешина, кметова и сељака. Кад му је Кунибер прочитао садржај писма Живановића, Милош је рекао, показујући на народ: „сто мог одговора на цариградске сплетке.“ У народу који је чуо разговор, подиже се вика: „ко је нездовољан с тобом књаже? Да те Бог сачува и нека је проклет хљеб онome, ко се па те жалио! Ко каже да те народ не воле?“ На писмо с којим је Кунибер питао Хопеса и Живановића: ко је разнео такве гласове по Цариграду, Хопес одговара, да је за све те гласове крив Петроњијенић, а они су му из Београда послати. Петроњијенић је Милошу писао и изјављивао, како и он сам није веровао тајим гласовима, Живановић је казивао да их он може опровери. Међу тим тај исти Петроњијенић био је непрестанце у прешеци са својим друговима, а парочито с Вучићем, који је као пенисмен диктирал своја писма Раји Дамјановићу, писару Јефрему Обреповићу. (14)

Али ту није био крив Милош, што турско правительство није усвојило устав, што га је књаз с депутацијом послало. У след свакојаких изтрига у самоме дивану, Решид-паша буде наименован за посливника у Лондон, а његово место заузме Нури-ефендија, човек слабог карактера. Решид-паша оде не оставивши својим пријатељима никакве наде да ће се сретно свршити посао, који је он заступао. И сам лорд Понсонби уморен радећи о српском уставу, напусти то питање за други пут и похита да закључи трговачки уговор између Инглеске и Турске (16 Августа), а после неколико дана пошље Милошу дугачко писмо, у коме је по највише била пажљиво али от-

кривено исказата лекција, о књаженим обvezама према султану, в оваљаној управи земаљској. Да је Милош био мало вештији у дипломатским финотама, он био пазио, да је узалудно свако надање на инглеског конзула. Али он им се опет повериавао, нарочито кад га је Ходес по повратку у Србију почeo уверавати, да је султан разумео у каквој се цели Русија труди да се у Србији установи неизменљиви Совет; да је француски посланик добио званични налог од свога првитељства да ради у договору са инглеским, и да су само египетске ствари на путу што Порта не може већу пажњу да поклони српском питању. Него Милош је већ почeo да показује своје нестрилење. На крају Августа писао је депутацији: „толико бављење ваше по нашим пословима доводи нас у нестрилење. Ево већ четири месеца како сте отпали одавде, па још нема никаквог повољног одговора за нашу ствар. Ви сте собом понели акта, у којима су јасно очитоване жеље народа нашег. Порта не треба да гледа на два или три человека, него на цео народ, јербо двојица или тројица (Милош је овде разумевао нездовољнике) не чине цео народ. Нека она реши ову ствар на основу акта сагласно народским жељама. Ми нећемо овде републику, ипак ћемо је допустити у Србији, па зато нека се ти људи не баве брбљањем и размишљањем како би је згодише код нас уредили. Где је монархија и где влада цар (т. ј. султан) тамо никада не може бити република, него само монархијска управа, коју и ми хоћемо. Кад сте видили да вам не одговарају за што писте предали поту и тражили да се што пре сврши наша ствар, по гајдате како вас врајају и задржавају, због чега и ми овде не можемо да вршимо наше важније послове. И тако препоручујем вам, да што пре свршите посао; а ако је идуло да предате и поту.“⁽¹⁸⁵⁾

У почетку Септембра врати се у Цариград руски посланик Бутењев. Кад су му се чланови српске депутације представили он их је укоравао што су посебавали инглеске и француске дипломате, а takoђe се изјаснио да у пројект устава никако не може да уђе чланак о грбу и застави српској и о наследствености књажеве власти. Живаповић је у очи рекао: „пре ће нестати и тебе и књаза него ће се уништити Совет.“ Депутација је јавила о томе Милошу у своме извешању од 16 Септембра. 24 истог месеца већ је дошао одговор од књаза писат у Крагујевцу: давас на ручку добили смо писмо наше депутације у коме нам јавља: а) кратки садржај пројекта устава, б) дочек, којим је г. Бутењев предустроје нашу депутацију, кад га је први пут посетила, и в) како му је депутација предала свој устав. Што се тиче прве тачке, она нам је била већ позната из пређаш-

њих писама Депутације, и ми смо послали своје приметбе о њему, овде додајемо: да треба правосуђе и просвету одвојити једно од друго, те да не буде под надзором једне управе, јер је код нас тешко наћи человека, ко би могао управљати и с једним и другим, а после кад би се ово обое смешало, онда ће једно или друго или обое заједно рамати. Што се тиче пребаџивања г. Бутењева, то наши депутати, ако се она повторе кад га и други пут посете нека одговоре, да они сваку претњу за слободна посећивања својих познаника сматрају као ограничење личне слободе, које их чини робовима а не слободним људима, а још мање депутатима ма каквог било књаза или народа. Па зато се ми надамо да ће депутација слободно да корача по путу, који смо јој при поласку показали, не бојећи се ничије претње. Особито поручујемо пешем Петроњевићу да буде постојан у вршењу наших ствари, ако хоће, да се зове нашим, а нас да зове својим. Он врло добро зна какве смо тешкоће имали до сад. Нека добро пази да се ма чијим му драго туђим навођењем не поруши то, што смо ми толико година зидали с тешком муком. Ако ко нападне на њу, нека све слободно одбије.“ Три дана после тога дође у Крагујевац руски конзул, да саопшти Милошу миљење Бутењева о уставу, што га је депутација поднела. Милош је већ знао то мишљење па није хтео да га по ново чује од Вашченка. Њихов састанак свршио се готово свађом између њега и конзула. А после три дана Милош је писао својим депутатима: „ако земаљски устав кога је Порта по нашим назорима већ примила буде ма ким преиначен, то ми опомињемо депутацију да такав устав не прима ма какав био његов садржај, док нам се не пошље на преглед кошија, и докле га ми не одобримо. Нека изванредна комисија буде пажљива и нека не чини друкче, преко наших порука. Депутација без сумње зна, да је г. Бутуњев и пре постојао да се грб, наследственост власти и остали знаци нашег државног бића, што су означени у првом одељку устава укину. Он ће и сад да ради то исто. Али депутати наши треба да виде ту опасност, која грози опстанку Србије кад се тај део у уставу укине, и нека се својски уклањају свију претња, свију укора, и свију уверавања, па ма с које стране она долазила, а наша ће брига бити да одговоримо на све и за све. Тренутак у коме — и узроци због којих ми тако пишемо нашој депутацији — имају велики значај, и зато још један пут напомињемо, да она ради само тако а не другаче, отказујући се пристајања на устав дотле, докле га ми не добијемо у кошији и не одобримо. Сад је дошло време кад можемо добити све што желимо, али за то је нужно постојањство наших депутата. Нека они

само буду тачни извршиоци наших порука, па ће све добро бити. Нема руже без трња. Нарочито члану депутације Авраму Петронијевићу, као тамо најчувенијем нашем чиновнику, поручујемо да не уступа ни једну линију од оног настављења које му је дато при по-ласку, од пређашњег пројекта устава и од садање заповест, јер су њему добро познати узроци, за што морамо да бранимо први део устава на коме се оснива сва срећа наше отаџбине. При већању о свему томе, држите се садржине берата и хатишерија, тумачите садржину њихову у нашу корист, и гледајте да српшите посао што пре. (196)

Докле је кнез слao своја настављења у Цариграду, противници су његови уверавали београдског Јусуф-пашу и руског конзула, да се у народу опажају јако узбуђење због дугог чекања на устав, да Вучића с млоги страна позивају, а млоги га почињу звати и неверни Тома. Јусуф паша послao је извештај о народном нестрилењу које је већ дошло до крајне мере и сваког часа може да произведе буну. Ваšченко је писао у Петробург и у Цариград о своме последњем састанку с Милошем, и потврђивао је извештаје, које је Јусуф паша саопштио. Из Петробурга дође заповест Ваšченку, да не улази у даље одношаје с Милошем. А Бутенев је писао, да ће српско питање скоро бити решено у Цариграду, да се Порта у свему слаже с Русијом, и да су сва бушења Хаџесова прошлила. У овоме послу млого је помогао руском посланству Петронијевић. Он се споразумевао с портом непосредно јер му није требало тумача, и обилазећи своје другове, он јој је чинио таке предлоге који су јавно били противни интересима Милошевим, а корисни само за партују нездовољника; враћајући се друговима износио је сопствене уступке као да то порта захтева, и заједно са Живановићем и Спасићем потписивао је извештаја Милошу, у којима је истина кривена до последњег часа.

Само порта ишла је још даље: користећи се случајем гледала је да сузи права Србије. Пошто је саопштила Бутеневу пројект устава она сагласно његовим приметбама препиначи га и преда српској депутацији. Ево како су сами депутати извештавали Милоша, о тој промени: „тек што смо вам послали наше последње извештење, кад сутра дан у јутру дође к нама кнез Богорида и каже да је у царском савету наша ствар била на претресу, и да он има поруку да нас о свему извести. Затим је почeo читати акт како су га Турци написали. Кад смо чули да се акт почиње паредбом о градовима и варошима у Србији где се спомињу шта више и неке окoline њихове, и да све то Турцима принадлежи, ми смо га запитали: Зашто то? а он нам одговори да треба најпре Турцима учинити кондиктманат. Кад се повела реч о цркви и „богослужењу“ то смо га питали: Зашто он толико ту-

мачи о хришћанству и патријару и говори Бог зна шта о слободи Хришћана која као да је постојала од кад су Турци освојили царство, о некаким привременим добрима (никупа) и т. д. кад ми имамо за слободу богослужења хатишериј и конкордат с црквом и т. п. Он је говорио: знate, треба све то по танко да растумачимо јер је питање о цркви замашно и т. д. Кад смо видели да нам не одговара на све оно што смо га питали, то га онда запитамо: где је чланак о смешњивању чланова Совета, за који смо овде дошли и толико време и новаца потрошили, јер све остало могли би уредити да смо у отаџбини остали, кад имамо унутрашњу управу? На то он рече: „знate, тај се чланак већ налази у једном хатишерију, који је издат у договору с Русијом. Овде и онако има млого чланак за које ћемо морати имати договора с Русијом. А султан ако је што један пут поткрепио својим хатишеријом, не може већ после изменявати, па зато смо ми то решили на — други начин. Видите, — на крају смо казали: да су сви чиновници и чланови Совета дужни покоравати се заповестима кнежевим, а тим је казато све.“ Ми смо му казали, да хоћемо јасно опредељену организацију, а не софијзме, тако да се горе говори једно, а доле друго. Па онда смо га питали: Зашто неће да приме наш пројект? а он одговори, да је примијен. Па то ми изненадио наш пројект и сравнимо га с турским. И најемо да порта хоће — осим онога што смо мало пре рекли — да Србију преставља у Цариграду капућехаја који би све чинио по султановој вољи, и још млогих којекаквих отступања и извртања готово у сваком реду. Кад смо све то видели онда се сетимо, да нам је још летос Богорида као тајну казао, како је Решид паша — кад је видио да ми свакојако хоћемо да тражимо устав од порте — да своје мишљење да председника у Совету поставља сам султан; како је Решид паша два или три пута забиро Петронијевићу, да престане наша стална депутација која овде настава и на њезину место да се постави капућехаја, а по именце пеки Јанко Мусури (овај је Јанко ондашићи Грк. Порта га је често слала час једном час другом паши, а Волгориди хтео је да уда своју кћер за његовог млађег брата); како је порта хтела да султан њега постави за капућехају, него Лорд Понсонби стао је томе на пут. Затим напомену смо му, како се они шест месеца вортају с нама, а после нам дају акт на две на три израђен, који руши наша народна права. Да не би данигубили да дамо наше искрене и одлучне приметбе на овај акт, који вам саопштавамо. Ви ћете видити како ми одбијамо свако нападање на наша права и све изговоре који само помрачују и замршавају ствари. Осим тога дого-

ворили смо се да не идемо код Богороди, по код министра спољних послова Нури ефендије, и кад му предамо наше приметбе да му кажемо ово: како је народ срчки од оног доба кад га је књаз Милош умирио, вазда и свакад био веран султану, и у оно време кад су буне у Влашкој и Грчкој утишане, и у време кад је Русија војевала с Турцима јер су Срби тада из Дунава шиљали Турцима велике количине помоћи у рани, због чега су Руси са обала влашких толике наше људе из пушака на лађама поубијали; како је Милош указивао помоћ Решид паши, и толико пута радио да се умири Босна, Албанија и Румунија; како је тачно вршио све обvezанosti, плаћао данак, и указивао љубав и гостопримство сваком Турчину који је прошао кроз Србију, и тако се слагда попалао према порти као веран и сталан њен призврженик. Даље, одлучили смо да говоримо о томе како је дошло време да се унутрашња управа Србије организира (уреди); како је књаз с народом и то скоро свршио, како му је од високе порте дошла заповест да пошље депутатију за ту исту ствар, коју је он одма и послао у лицу нас троице; како смо ми верујући њиховим речима пробавили на празно шест месеца. Како нам је у истини чудно да се наш пројекат ни у што не верма, него нам се намеће акт нејасан и збркан, и што је најгоре који потире наша права, говорећи о некаквим варошима и њиховим околинама; кад ми знамо да се за два месеца сви Турци из вароши морају иселити у градове, осим Београда, и то све противу хатишерифа. Даље како се у томе акту говори о некаквом капућехаји који мора да ради по султановој вољи, а овамо у хатишериfu стоји, да у Цариграду мора настававати наша депутатија. Тамо се говори да књаз и чланови Светог савета морају давати заклетву на то, да не ће ништа радити противу „височајне“ воље, — кад ми знамо да смо дужни давати султанану данак. Даље, ставља се наша слобода вероисповести у зависност од патријара и милости султанове, а ми знамо да смо по хатишерију добили слободу богослужења, која је била гоњена од како су Турци освојили царство па до последњих година, а ми знамо, да имамо већу слободу вероисповеди него ли сам патријар, као: право имати звона, вршити литије јавно итн. Ми оваква захтевања не можемо послати кнезу и господару нашем, јер би га они разјарили. У осталом Порта треба да позна срчки карактер. Треба да зна да су Срби кадри да трле, по само до неког степена, а више не. Ако смо ми овде и чекали скоро шест недеља, и оставили наше службене и домаће послове, то смо ми опет спремни да идемо одавде нашим кућама најдаље за две недеље, и намерни смо да молимо књаза да нас позове

натраг, ако Елистателна порта не мисли да се с нама ради милостиво, праведно и откровено. Мисмо људи прости и искрено радимо, па зато молимо министра да он ове наше речи, и имене приметбе представи милостивом султану који је тако царски примио нашега књаза, и који је вазда био пажљоен Србима, и да се постара да нам што је пре могуће даде решитељни одговор, да би се и ми према томе равнали. У овом договарању решили смо ини г. Бутепеву и лорду Понсонби да обојици представимо у којији потоњи пројект Портин као и наше приметбе на њу, и да том приликом искажемо целу истину која нам на срцу лежи. Таким одлучним кораком надали смо се постићи једно или друго: или да Турци пошто виде да се ми не шалимо учине по нашој вољи или да ми у противном случају не упадамо у туђе мреже, но да сачувамо своје интересе не гледајући ни на какву опасност, па да се вратимо у нашу драгу отаџбину, нашем љубазном господару, нашој браћи Србима, те да тамо спримо ово најважније дело за нас, не убијајући славу имена вашег, и да прекинемо један пут пребацивања, као да смо ми дошли да од Турака тражимо законе и ред, који и сами немају ни закона ни реда, и да смо готови признати да Срби имају слободну унутрашњу управу у којој се нико не може мешати. Није тешко учинити по нашим захтевима после толико усремљеног посла тим више, што ми у само ствари не иштемо ништа друго, него само признање наших грађанских права у народу, и ред у пословању. Код оваких двојаких околности дошло нам је да се опет обратимо Русији и да је замолимо за заштиту према Портин, али то би противуречило самом нашем положају. Нама фала богу није пужда ни кога да молимо ни заштита, јер сва ствар стоји до нас самих, само да је добре и сталне воље! наврavno — никога док траје љубав народна према вама, која ће се још већима ојачати, кад ваша светлост установи правду и поредак. После оваког договарања одемо код Нури-ефендији, коме смо предали горе казате приметбе и поновимо ове жалосне речи. Тада човек доброга срца, премда незнаница био је гапут нашим речима и зачудио се нарочито кад смо му казали да неможемо да газимо наше обvezанosti и да ћемо да молимо вашу светлост, да би нас натраг позвали, где би имајући унутрашњу слободну управу могли сами увести ред. Он нам одговори да ће прочитати наше приметбе и сравнити их с пројектом портним који смо му поднели ако буде пужно да се сравни с хатишеријом, да ће и њих прегледати а после на основу свега тога, по нашој жељи, предати и султану. Међу тим био је разговор и о Богориди, који је био спреман за капућехају, говорећи,

како му је Решид наша казивао, да је та ствар спрена с вашом светлости. Ми смо одговорили да ништа неизнамо о томе и не можемо помислити да би ваша светлост допустила да се потре макар и један труп народних права, која су толиким невољама искушљена. Другог дана 6 Октобра одемо г. Бутеневу и покажемо јављајући му да ћемо се вратити кући да направимо устав. На то нам он примети: „идите напривите ваш устав с Хочесом“. Ми му одговоримо, „не с њим него сами“. Тада нам он рече: ни најмање се ве чудим што ваша ствар иде хрђаво, јер ви нисте пошли оним путем којим би требало ићи. Од њега одемо лорду Понсонби. Између осталога, ми смо му казали, како не можемо да оиштемо нашу тешку жалост о нашем књазу, који је себе компромитовао (осрамотио) што нас је слушајући туђе совете послao овамо. Он је био ганут нашим речима и рече: то су све интриге руске, који су мора бити казали Порти: ево вам Срба, одкидајте од њих што можете исто онако као што смо ми узели Београд и предали вам, а ми их бранити нећемо — надајући се да тако учини забуну и поплаше књаза Милоша, те да га привуку у своја наручја што с нестрилењем очекују. После тога штато нас је: јесмо ли задовољни оним пројектом који смо пређе предали Порти, и ако смо задовољни, то нека га књаз и народ потпишу и на мене оставе целу ствар, а ја сам у стању да га браним не само од Русије него и од целог света. Больје је да учините тако, него да се вратите с пражним шакама, народу па чудо а вама па срамоту, и непријатељима и интригашима на радост“.

Приметбе на Портни пројект, које је депутација учинила и које су саопштене Нури-ефендији, Бутеневу, Понсонби и Милошу показају, у чему је одступао турски пројект устава, од онога што је предлагао Милош. У тим приметбама говорило се између осталога и ово: 1) политички положај српског народа и права његова до- вољно су објасњена у „височајшим“ хатишеријима 1829 1830, и 1833 године; па зато у хатишерију који треба да садржи само организацију унутрашње управе земаљске, није нужно напомињати: а) о царским градовима у Србији и варошима које су у Србији, б) о српској депутатацији која је дужна да постојано настава у Цариграду, в) о уништењу тимара, зијамета ит.л. г) о бирању српских архијереја и д) па што по неколико пута повторавати о српском поданству према Порти, кад је деста да се један пут умете или у почетку или на крају. 2) Није нужно да се књаз и чланови совета заклињу да неће ништа радити противу „височајше“ воље, јер и књаз и народ

дали су један пут за свагда реч верности премилостивом султану и његовом правительству што су и делом осведочили за толико година; а познато је, да свака часна реч и верност само онда имају вредности кад не почивају само на језику и у клетви, но кад се доказује очевидним делом, као што је то показао књаз и народ српски. Осим тога шта може да значи клетва 10 или 15 људи према осталом народу, који не даје заклетве, него један пут призна испуњење својих обvezаности према Порти издајући се на њезину милост, сагласно са датим му привилегијама. Најпосле то је први случај, да мусломани траже хришћанску заклетву, коју обично држе иницијативе. 3) Није нужно уметати у тај акт годину плату књажеву, јер се књаз о томе договора са својим народом и са знањем Совета. 4) Не треба да стоји у почетку тога акта, да се књазу дају неке повластице, које се после у чланку о Совету ограничавају. Није нужно да се на крају стави оно: да сви они чиновници, директори канцеларија и централне управе, чланови Совета итп. морају се покоравати свима заповестима књажевима, кад у чланку о Совету стоји: да књаз не може да учини никакву паредбу, док најпре не добије одобрење од Совета. Да би се избегло такво противурсчење, може се казати у кратко: „Књазу се предаје цела управа земљом и народом, коју ће водити преко својега Сената, тако исто свагда ће се саветовати са Советом о установама које се тичу земље и народа, а нарочито о финансији, и таква наређења не треба издавати све дотле, докле се књаз и Совет не сагласе међу собом, и у том случају та наређења потписује књаз, председник Совета и директор дотичне канцеларије и таком указу или наређењу књажевом морају се покоравати сви чиновници и сви народ.“ 5) Издашно је опредељавати године старости чланова совета и судија јер а) често се дешава да човек од 30, 29 и 28 и мање година може имати веће способности и заслуге за отаџбину, него они који су много старији, б) може се десити да таквог заслужног и способног човека сви захтевају да га виде у овом или оном звању а њему нема више но 33 или 34 год., а овамо се тражи да има 35; в) у Србији се најлакше може да мишље то правило, јер су се сад тек започеле водити књиге „крештајених“, па сваки може казати да има 35 година, и нико није у стању да му то противно докаже. Како се та мисао иницијативе не доказује, и како се она не може у Србији потпуно да врши, то треба сасвим да изостане, јер се може поверовати, да ће књаз и српско правительство, који се више него нико брине о добру своје отаџбине, умети да учите избор за важнија звања међу зрелјим људима, као што су то

чинили и до сад, а не децу. Тако исто и она мисао, да члан Совета може бити само онај који има не покретног имања треба да изостане као без разлога, јер ако је ствар баш у томе, то књаз може свакога кога хоће да именује за саветника да му купи непокретно имање и да узме од њега облигацију, а онда кад хоће може да прода то имање за дуг, и онај што буде лишен тога имања мора ће да изађе из реда членова саветских. Тако исто може да се случи с члапом совета, да он сагоре, или другим каким несретним начином изгуби своје непокретно имање, и онда због случајне несрће, мора бити лишен саветништва, и ако је у свему достојан тога звања. Место свију тих услова доста је казати: „члан Совета мора бити урођени или прирођени Србин, човек способан и такав, који се због познати заслуга отачеству, користи поверењем народнији.“ 6) Како директори (начелници) канцеларија централне управе у исто доба бивају и чланови Совета, то је ошет сувинишно повторавати у чланцима за њих, да морају бити изабирати само од Срба. 7) Не треба казати да само једини чланови суда не могу бити лишени свога звања без кривице и суда, но и о свима другим чиновницима, јер тако гласи указ виљаза Милоша од 16 Октобра 1837 године, којим су објављена народна права. 8) На шта говорити, да чланови суда не могу бити премештени у другу службу, јер може се догодити да књаз изабере кога између њих за члана Совета. Доста је показати пут, којим се може доћи до чланства у суду, на пример: чланови суда могу бити заслужни и способни писари судски, јер ће такве судије бити упознати са законом и решавањем дела. 9) Исправа је јасно казато, да никакав чиновник, и у опште нико се не може мешати у судске ствари, а после се говори, да срески старешина има надзор над општинским судовима. Осим овога овде противуречија, мора се применити, да су последњи услови неизвршили, јер сваки старешина има под својом влашћу по 50 и више општина; у свакој општини сваки дан ради општински суд и то усмено. На какав ће начин срески начелник да одржава надзор на тим судовима? 10) Казато је да буде 17 чланова совета, и још 4 директора канцеларије (т. ј. начелника) и још председник совета, свега даље да буде 22 члана. Такав је број одвише велики. Пашће на терет народној каси, и осим тога то је излишно. За оваку малу земљу као што је Србија, доста је један председник и 12 чланова совета, свега 13 људи, међу којима да се урачунају и директори централне управе. Каса не би могла и правителство не би хтело да издржава толико сувинишни људи. Оно шиљење да буде онолико советника, колико је округа није добро, јер

а) у неком округу не може се изабрати ни један члан совета нарочито у присаједињеним окрузима, а у другима може се изабрати три или четири, б) ако се може узети број чланова по окрузима, то се тако исто може узети или из војводства или из срезова премда од свију тих бројева ни у колико не записи добра управа Србије. Војводства има 6, срезова 60, округа 17 и спло ти бројеви ипаку тако удесни, као 12 чланова и 1 председник. 11) Није јасно казато на који ће се начин одређивати плата члановима совета, јер је само казато: „плата њихова одређује се према томе и сагласно“ а позна се како то „према томе“ и с чиме „сагласно“. Зар не би било боље казати у опште у одељку где се говори о чиновницима, да правитељство т. ј. књаз са Советом одређује самосталну, справедљиву и систематичну плату свима чиновницима и правитељственим служитељима, а такође архијерејима, члановима духовних судова, и служитељима школа. 12) Зар не би било боље казати један пут за свакда, да се под именом правитељства разуме књаз и с њиме сагласан совет, и по томе вазда употребљавати реч правитељство, а не непрестано говорити „књаз у согласију са Советом“ в) У Србији нема црквених добара (вакуна) и зато реч о њима, како не долазе у ред организације правитељства, треба да буде сасвим избачена тим више, што у томе акту има један чланак, који свакоме ујемчује његову сопственост. 14) Нама се чини да је незгодно ово, да директори различних канцеларија централне управе морају сваке године у Марту или Априлу давати совету годишњи рачун о своме раду, јер су они сами чланови Совета. Боље би било, ако би кнез и Совет кад год хтели, да прегледају радњу у канцеларијама правосуђа, унутрашњих дела и финансије, нарочито право стање касе. А што се тиче дворске канцеларије, то ће њезин рад прегледати сам књаз. 15) Није потребе да се непрестанце повторава како се Србија дели на 6 војводства и 17 округа. 16) Веома је мали период од 3 месеца на врају кога директор канцеларије правосуђа дужан је да тражи од свију судова рачун о процесима, које је расматрао за то време; боље је одредити период од 6 месеца. 17) Не треба народна настава да је подчињена канцеларија правосуђа, јер су то две различне струке. Књаз је одавно установио у Србији, канцеларију просвете, који се марљиво брине о школама. Његова је највећа жеља, да у уставу уђе и пета канцеларија народне наставе. 18) Није добро речено, да је у Србији четврти степена судова, јер је то противно свима теоријама које уче, да је довољно три инстанција суда: суд окружни, суд велики или апелација и врховни суд; четврти је суд у Србији суд друштва, примиритељи

или мунципални; и зато треба казати, да су судови у Србији двојаког рода: друштвени и правитељствени, и последњи трећег степена. 19) Акт који ће бити регламент, треба да буде јасан и тачан, те по томе питања која су слична по своме садржају, треба да буду размештана у најочите одељке, на пример: о централној управи, о судовима, о администрацији о духовним властима, о народним правима и. т. п. 20) Ванредна депутација преставила је један пројекат блистательној Порти у коме је сва организација унутрашње управе поређана у свези и у реду, и на коју се не могу применити ове приметбе. Она покорно моли блистательну порту да је извести зашто ни мало не уважава њен пројекат који је пачињен по плану што га је књаз дао, при том депутација мисли, да су њој више познате земаљске потребе, и да она има право молити за одговор шта има у њеном пројекту и због чега се не допада? Уз ово она држи за своју дужност да дода, како је књаз Милош са својим народом уредио организацију унутрашње управе пре него је Порта захтевала од њега ову депутацију. Остало је неуређена само централна управа и то због једног члапка који је стављен у хатишерију 1830 год, а по коме члапови совета не могу бити сбачени са свога звања. О овоме члапку било је доста тумачења, јер он чини велику сметњу, давајући члановима Совета општу силу и снагу која смањује власт књажеву. Књаз и народ надали се да ће се Порта ограничiti протумачењем овога члапка у интересу Србије а на славу премилостивог султана и да им неће намењати замршеној организацији у којој се од чести парушавају и права српског народа.

Милош је био узбуђен радњом порте а тако исто и својих депутата. Извешће је њихово добио оног дана, кад се спремао да пође у Крагујевац, у Бурију и Параћин. Само је недељу дана размишљавао шта ће да одговори депутатима. Ево што им је писао 24. Октобра: „Из извешћа наше најочите депутације ми смо видили и уверили се, да је све време свога бављења у Цариграду провела без успеха преко све радње и трудбе да се ствар сврши. Колико нас је то узнемирило и забринуло, наша депутација може лако себи представити кад помисли, како наш народ сваки дан очекује што год из Царигрида. По дужем размишљавању о томе, ми смо се решили да сада несазивамо скупштину за уређење устава, него да се још један пут и ми и депутација наша обратимо с молбом порти, па ако то не помогне онда ћемо сазвати скупштину и огледати, како ће мо се уредити како је за наш народ најкорисније, и осигурати правду међу нама. Не мотрећи на савете наше комисије, ми се нисмо могли са-

гласити на сазивање скупштине, јер се сазивала неколико пута зарад устава, па би сад искрло питање: докле ћемо потписивати устав на коме смо се потписали, а могу се чути и друге непријатне речи: зашто не мамо никаквог акта од Порте, с којим би лако могли оправдати сазивање скупштине, јер је свима познато да је ствар о уставу предата Порти. Осим тога ми незнамо поуздано, да ли би Порта потврдила устав потписат скупштином; у противном случају ми би утврдили сумњу народу о нашим добрим намерама. Па зато и поручујемо нашој депутацији, да преведе овде приложено српско писмо на турски, и да га преда Порти у обадва вида.“ Осим тога Милош је послао депутација своје приметбе на пројекат Портин; похваљивао је депутацију за њезине приметбе, и заповедио јој да запита Нури-ефендију и председника султановог совета Хозрев-пашу, је ли Порти по вољи да потврди српски пројекат устава без измена, и ако јој није по вољи, то нека пошље фирманс, по коме ће књаз сазвати скупштину за потпријење устава, а у једно нека Порта отпусти депутацију да се у отаџбину врати. Заједно с тиме Милош је послао „Настављеније“ депутацији о томе како треба да се влада у напред. У том упуству, које је допуњавало приметбе што их је депутација учинила на пројекат устава портилог, било је речено: 1) изложив узроке зашто сад не можемо сазвати скупштину, препоручујемо изваниредној депутацији да још један пут поднесе своју просбу Порти, да би или одобрila наш устав који смо јој поднели без никаквих измена, или да нам каже узроке његог несагласавања. 2) Кад наша депутација буде предавала такву просбу, нека осим других преставака које смерају постижењу наших жеља, примете и то, да све што је написато у нашем пројекту јесте воља књаза и народа српског, да се мир и поредак може у Србији одржати само одобрењем нашега устава, и само тим путем може се постићи оно, за што ће се народ српски молити Богу за здравље султаново, у противном случају међу нама не може бити добра. 3) Нека наша депутација обавести Порту, да ми желимо водити преговоре за нашу ствар само с њом једном, јер ми не признајемо, и у напред нећемо признавати над собом никаквог другог господара осим султана Махмуда. 4) Ми немамо никакака посланца са Русијом, ни с Аустријом, ни с Француском, ни с Енглеском, и с никаквом другом државом. Ми се бринемо само о томе, да очувамо према њима пријатељски одношај, докле оне стоје у пријатељству са султаном, и користова ћемо се њиховим користним саветима за нас и за Порту, не допуштајући онет, да нам проширеју законе. Нека и Порта постојао брани своју самосталност и нека се не издаје ни-

каквим другим интригама. Она треба да зна, да је Русија незадовољна с нама и виче за нас зато, што смо се ми одлучили признати султана за јединог нашег господара, одбацијући свако њихово мешиче у нашу унутрашњу управу, и зато се свакојако стара да нам науди. Али ми се надамо да Порта неће дозволити то, ако појми своје истинске интересе. Нека се овде наша депутација постара да докаже Порти, да би ми кад би се обратили Русији, оног часа добили би све што желимо. Али ми не само да се надамо да нас султан неће напустити, него још држимо за своју дужност да останемо у истинитом одношају према Порти, клонећи се ма чијег му драго било туђинског улива, који ни нама ни Порти не може вајдити. И по томе ми не можемо другаче тумачити руско покровитељство, него као бригу да не би Србији било учињено какво зло са стране, а што се тиче њених унутрашњих послова и поретка, то припада књазу и народу, којима је на то дао право сам султан. И тако ако је Порта готова да уклони од Србије уливи ма које стране државе, и ако она жели да ми останемо самостални, и да не допуштамо ником туђину, осим ње, мешати се у наше ствари, то нека не верује и непријатељским интригама, него нека потврди наш устав онако, каквог смо га поднели; и тада ћемо га и ми и народ благосиљати и молити Бога за здравље царево. Нека још наша депутација свом снагом настане, да би доказала каква велика корист може бити по њу само зато, што Србија више не жели да има икаква посла с каквом страном државом, и од каквог ће интереса бити за њу, што ће се одобрењем устава утврдити у Србији мир и поредак. 5) Ако Порта почне стављати ма какве сметње изменама онога чланка хатишерифа, који говори о не повредимости чланова Совета, то нека наша депутација употреби све своје красноречије, да би је уверила, како је тај чланак противан части и достојанству књажевом, свима чиновницима и народу. А осим тога отваре путеве уливу сваке стране силе и свакојаким интригама, који лако могу пореметити мир у Србији, а да је поремећење мира у Србији штетно и за Порту, то је њој познато. Даље нека депутатација изјави, како ишгде нема такве установе, да старешина не може премештати млађе од себе с једног места на друго према потребама опште народне службе, и да они у таком случају знајући да их старешина не може покренути с места, обично постају непослушни због чега се после рађају свака зла. 6) Нека депутатација увери Порту, да у Србији не може иштва бити добро, ако се тај чланак хатишерифа не измени. Мислимо да неће бити сувише, ако нашој депутатацији јавимо, да смо ових дана запитани од неколине

старешина Ђупријског округа о току наше ствари у Цариграду, па кад су чули да је све запрло због измене тога члanka у хатишериfu, одговорили су нам са незадовољством, да то никако не могу одобрiti ни они ни чиновници, јер неће да служе вечно у овим званицима, него жеље да временом дођу у Совет, говорећи: „хрђав је онај солдат који не мисли да ће бити генерал.“ и да им је не могуће да то буду, ако узморају чекати док умре ко год од чланова Совета. „Ако, говорили су они, сви остали чиновници могу бити премештани према потреби, онда зашто да советници морају бити изузети од тога. Зар ми нисмо деца једнога оца, и за што да не будемо равни и пред законом? С каквом ћемо вољом служити кад дознамо да је законодавство једним чиновницима дало једно право, а другима друго? Каква се корист може очекивати кад не буде подстицања ни за частолубље, ни за прилежање? Сваки чиновник с већом вољом служи кад зна, да његов старешина може бити премештен с једнога места на друго, него кад зна да то не може бити. Какво прилежање и каква се воља у вршењу своје дужности може очекивати од советника кад су тако „непокретни“, да их нико померити не може? Од њих се не може иштва друго очекивати него јогујлук, а шта из тога може изаћи, зна само један Бог!“ Кад сам то чуо побојао сам се, да се старешине не врате у своја места са незадовољством, и да не би таким извешћем дали повода народном незадовољству, то смо били дужни да их уверимо да ћуте, жељећи да дознамо шта ће они казати на то, и само смо их тако умирили запретив им да никоме неказују о нашем разговору. По свему томе депутатација може показати Порту, да у Србији влада опште незадовољство због реченог члanka, и да треба похитати да даде задовољење нашим жељама, ако хоће да буде сачуван мир у нашем народу који је свагда њој био веран. Установа да се чланови Совета не мењају значи управо понижавање власти кнезеве за то, да би стране државе могле лакше интригирати, као што то чине по Влашкој и Молдавији где је такође страна држава правила устав, па би јој се хтедо то исто и у Србији. Нека висока Порта, проучи пример о казатим двема кнежевинама, које малаксавају под теретом страних интрига, и нека се постара да са Српским питањем реши и њено, да би добила право за захвалу. 7) Ако све то не помогне, то онда нека наша депутатација запита Порту: за што је она без икаког затезања потписала устав Влашке и Молдавије, који је написат по вољи туђинске државе; а наш који је начињен без ичијег странског улива у духу народњем и у опште према свему стању нашем,

не ће да потврди? Из овога се види да њу подстичу туђе државе и зашто би Србија морала њима да благодари за то, што би јој могла дати само Порт. Ако она озбиља мисли, да то без Русије или друге какве стране државе не може да учини, онда нека радише каже, да на томе више не радимо, и да се сами постарамо за своје послове. 8) Али ако Порт изјави, да је готова да потврди наш устав, ако га снабдемо потписима народне скупштине, онда депутација треба одма да ступи с њом у преговоре о издању фермана којим одобрава устав, ако га народна скупштина прими. 9) Чим депутација добије такав ферман, то нека га одма пошаље амо а ми ћемо тада сазвати скупштину и снабдити акт потписима, и послати га нашој депутацији за даља преговарања. 10) Но ако после свију горе наведених разлога и прозаба наше депутације, Порт не пристане на потврду устава, нити на издавање фермана који би обећао одобрити устав по нашем пројекту, то нека нас депутација извести о томе, а ми ћемо јој послати заповест да се врати у отаџбину, где ће ме нашу ствар сами с народом уредити како се најбоље пожелети може. Гледаћемо да Порт уверимо, да ми не ћемо ништа да радишмо што би било противу њенога права, а рушење наших права која нам је поклонило цар — не можемо никоме допустити, и ако би ма ко год насртао на слободу наше унутрашње управе, то ћемо се жалити целоме свету, и бранити наша права свима срећвима која нам буду у власти.⁴

Сутра дан Милош потврди депутатима своја упуства и тражио је, да се депутација држи независно од свију ма какви му драго страних утица, и да ради у свему по налогу својега књаза. Али ко је могао знати сигурно рад депутације а особито њеног главног члана Петроњевића? У његовим су рукама били непосредни преговори с Портом. Он јој је морао достављати преводе примедаба Милошевих, и саме депутације. *Извештавајући књаза заједно са својим друговима о једноме, он је Порти казивао друго.* Приврженци Вучића и његове партеје, зар је могао да ради у корист Милошеву? Првога Новембра депутати су већ имали у рукама писма Милошева, и одговорили му што може бити околиније:⁵ радујем се и срцем и душом што из ваших писама видим не само постојану вољу, но и добро расположење ваше, и ништа тако не жедим, као да слушам о народном благостању и вашој отачаској бризи о њему.⁶ (¹⁸⁷)

Међу тим онога задовољства и слоге, о којима је Милош тврдио у својим писмима на депутате, никако није ни било у Србији. Великаши стојећи на челу нездовољника, пажљivo су пратили сваку

радњу књажеву, добављали су у кошијама сва његова писма, продуžавали су распостирати своје агенте по Србији, и о свему су јављали рускоме конзулу и Авраму Петроњевићу. Таким се начином у Цариграду с две стране стицали гласови, противу Милоша. Противници његови пису се ограничавали једино само порицањем рада Милошевог, него су му мало по мало спремали и пад његов. У писмима Вучићевим што је писао Петроњевићу до повратка Хаџесовог из Цариграда, исказује се велики страх, да ће Милош одржати победу, да је у унутрашњости књежевине успео да се противу устава подигне јака опозиција. С једне стране Вучић је побуђивао Петроњевића да ради с Портом преко руског посланика, а с друге стране стајао је у сношају са противницима књажевим, који су живели у унутрашњости Србије позивајући их да буде у народу мржњу према књазу. Прилике у унутрашњости саме Србије сложиле се противу Милоша. Болест његовог старијег сина Милана погоршавала се, и било је решено, да се дете књажево заједно с мајком спреми на пут у туђе земље. Чланови Совета спремајући већ Милана за наследника Милошевог, пошли љубици и њезиним споменима депутацију од Совета и велико суда с адресама, у којима су им желели сретног пута, а тако исто и сретног повратка у отаџбину. 14-ог Септембра свршила се свечана служба у београдској митрополитској цркви, и митрополит Петар Јовановић говорио је том приликом беседу путницима. Сутра дан била је путницима поднесена свечана „Ода“, и у пратњи пајзнатијих Срба, самога Јефрема Обреновића, књагиња са споменима пређе у Земун. Одатле породица Милошева оде у Панчево, и Милош је тамо посетио. Једна тајна побуда што је Милош учинио ту посету, била је његова жеља да доведе тамошњег командујућег ќенерала на то, да ниште у Беч како је нужно да се Хаџић и Лазаревић позову натраг у Аустрију. Милошу је највише био непријатан Хаџић, кога су свезе с противном партајом биле доказате, а јуридички појекти његови били су управо сасвим противни жељама Милошевим. Уклонив њега из Србије, Милош се надао да ослаби своје противнике. Али кнез Метерних у место да учини по жељи Милошевој, он учини питање Филиповићу: докле се дошло са радњом законика у Србији, и је ли још нужно да остану у Србији Хаџић и Лазаревић? Филиповић који је још 2 Маја послao у Беч три извештаја, од којих се у једном описивала сваћа Милошева с Ваљенком, у другом се казивало непријатељско расположење књажево према Аустрији, о чемо већ сведочи познати указ Милошев београдском магистрату, а у трећем саопштава устав Хаџићев. Тада исти Филиповић

који је доказивао, да Милош не жељи никаквих закона за своју земљу и народ одговорно је и сада, да је станововање оба правника (јуриста) у Београду још нужно. Кад је Милош видио да не може Хаџића да уклони, то је чешће преко својих људи захтевао, да се он не меша ни у какве политичке ствари. Али како су мало били верни Молошу, и овакви људи, преко којих је шиљао ове поруке, види се из тога, што је Цветко Рајовић пошто је посетио Хаџића 21. Октобра и казао му поруку Милошеву, почео је говорити од своје стране, тако је устав већ предат Бутуњеву да би га удесно према хатишерифу, како инглеска партија још непрестано ради противу устава, и предлагала последње сретство да књаз купи потписе великаша који ће да осведоче то, како они неће никаквог Совета, али су сва та бушења — додао је Рајовић — сад доцкан. 30. Октобра Хаџић се састао с Јефремом Обреновићем, и приповеди му порад шта је Милош шиљао Рајовића и Јову Бермана, који је био зет Јефремов. Јефрем је одговорио, да су му они већ све то казали, „Књаз је и мени шиљао — говорио је Јефрем — једнога свога човека, уверавајући ме да ће ми много учинити ако урадим по његовим жељама. Ја сам му одговорио, да ћу да радим све што иде у прилог његовој части и народној користи, а што иде да га обесчести то штићу штићу могу да радим. А што се тиче награде, ја сам задовољан и овим што ми је народ дао и више не жељим; само жељим, да ми књаз не отима оно што ми је дато, и поврати што је отето. Милош је пробао да суделовањем другога брата Јована Обреновића, која је у Чачку живео, привуче на своју страну великаше и народне кметове тога округа, и у почетку Новембра посети Чачак, где је провео скоро четири дана. Дочек је био величанствен. Свуда па путу гомилама излазио му је народ на сустрет, а у вароши придружи им се и народна војска. У цркви га предсудретије епископ ужиčke епархије Нићифор Максимовић који га поздрави беседом. Сутра дан гомилама народа, готово 4—500 људи скupили се на широком пољу и Милош их поздрави беседом, у којој је говорио о својим заслугама према отаџбини и исказивао радовање видећи како је народ разположен према њему. У химни коју су му отпевали ученици тамошње школе, говорило се између остalog: „сва Јевропа знаде, да у Србији под твојом руком цвета правда и љубав.“ На вратима куће у којој је седио Јован Обреновић блистао се транспорт, који је представљао битку Срба с Турцима на Чачку. На магистратском здању била је слика богиње правосуђа; на школи музе с поздравом Милошу. По речима официјалних (званичних) новина бе-

седа Милошева била је примљена једногласним усљицима народ: Бог „да те чува господару! да живи племе Обреновића!“ Стари људи који су познавали Милоша кад је чувао овце, па кад су га сад видели у средини гомиле народа и накићеног руским и аустријским орденима и сликом султановом, плакали су од радости. Но то је већ био посљедњи блесак пређашње славе Милошеве.

Великаше који су у Београду станововали, јако је плашио односај Милошев према народу, и 4. Новембра Вучић је руком Раје Дамјановића писао у Цариград Авраму Шетронијевићу: „почитајеми брате Авраме, ја сам вам прошле недеље писао како се књаз измучио и нападио због своје одлуке на устав који му је отуда послат. И како он никако не пристаје на то, што предлаже Порта и наша покровитељица, и како је звао Баћу (Паунија Јанковића) и смерао да пошље протестацију Порти. Пе знам јесте ли ви што год добили од њега у том смислу. И ја морам да вам кажем, да се он још и сад налази у таком стању. Ја сам вам већ писао да је хтео да иде у Чачак, сад вам јављам да је тамо отишао у уторак. За што он тумара час тамо час овамо, то и сами можете знати. Свуда се разноси глас да је прешао на страну Инглеза, а Русију оставио, шта више и саму Порту не слуша. Јуче су се два кмета из београдског округа чудили томе, и долазили к мени да ме питају о томе. Ви не знate у каквом смо опасном положају сад. Так што не плане ватра потпиривана са обадве стране. Сваког часа и свакога минуута ми овде очекујемо, да чујемо за побуну у Крагујевцу. Ако то не буде за дан за два, то ће се за цело по повратку његовом из Чачка десити каква несрета. Слушајући о томе ми смо се сви великаши овде спремили. Имамо на руци 4—500 људи који су готови да пођу тамо. Ако Бога запаш брате! што хоћете и што можете сад похитате и свршавајте, па хајдете овамо. Само једини Бог да зна шта још може бити за који дан. Ви не знate да се овде све узнемирило, и само тек што није планула буна са свију страна. Он то не зна, зато бесни и трчи с једнога места на друго, да се покаже љубазан према народу. Овде вам прилажем писмо што ми га је један познаник послao. Из њега ћете видити како сви пламте немирним духом због данаšnje политike. Кунибер га саветовао да измени све садање официре и да на њихово место намести друге просте капладре; и да узме из народа 300 људи за гарду, да се не биничега бојао. Опет вам повторавам: тек што није планула ватра, и готови смо да изађемо на сусрет сваког часа и сваког минуута, и готови смо да изађемо на сусрет свакој судбини.“ Великаши су држали да Милош спрема народ за борбу, и зато одлуче

да му откравено кажу своје назоре за његово владање. Они пошљу к њему старога Мијутини Гарашанина кога је Милош особито поштовао, и који се вазда одлуковао смелошћу — с поруком да му изјави у име Јефрема Обреновића, Томе Вучића и осталих великаша, да они знају где он смешта његовим радом, него да се остави тога што је памислио и нека се окрене Русији и к њима, да сви заједно раде; а смутье по народу неће никакве користи донети, него може још он сам страдати, што они никако не би желили. Такав одлучан корак великаша, који су пре крипном од Милоша радили, показује с једне стране, да се внесу бојали свога господара, а с друге стране — да су се јако поплашили народне побуне. Милош одговори Гарашанину да он никад није ни помислио да се свађа с великашима и да с Русијом прекида. А Хаџић је испевао полазак Гарашанина у Крагујевац у својој песми: „Вој силе са законом“, у којој се Вучић представља као бранац слободе што је Србија добила од султана и цара, а Милош као непријатељ слободе. Војећи се Милоша, великаши су радили противу њега и у Србији и у Цариграду. Из унутрашњости Србије почела су Вучићу долазити писма која јасно сведоче, да је противу књаза била спремана завера. Тако су му из Крагујевца 21 Новембра писали: „време је згодно, план је добар, народ пристајо, и сви смо се радовали да ћемо угледати светлост јер смо доста живели у помрчници; али то што се у последње доба та ствар почела развлачити, задејује нам срца, и многи неће да се играју главом, јер виде да писмо способни потпомоћи ствар.“ Мало доцније писали су му из Ваљева: „мени је веома пријатио било, кад ми је М. Б. предао ваше извеште, као што сам га очекивао и надао се према приликама. А још ми је више пријатије чути, како је двор нашег покровитеља осветљен био, и како сте ви у њему код високороднога господина Вашченка свечано празновали дан св. Николаја. Дај Боже, да би Србо-Руси или још боље рећи Русо-Срби хиљадама година празновали у заједници и неразделно. Него хоћу да вам се новалим како сам по повратку из Крагујевца славио мого свештеника, и како сам међу гостима имао доста чиновника, свештеника и кметова и како смо се сви заједно веселили. Свакога сам частно мојим пићем онолико, колико је ко могао издржати, и сваки је одлазио благодарећи и вичући: ура! ура! мелећи ме да кад ви позовете мене па нашу славу незaborавите и на њих. Кад се сврши фантазија мамурности онда ћемо чути пове и веселе српске песме. Сви које сам горе именовао и које писам именовао молили су ме нарочито да их преко вас препоручим милост г. Вашченка и господара“

Јефрема. „Уверите их — говорили су они — кад би се у Европи сви пси, волови и друге животиње претворили у Енглезе, и онда би не могуће било отргнути и одвојити Србију од Русије. Нека нам ти нови пријатељи изађу јавно и ми ћемо се онда разговарати с њима и т. п.“ С друге стране јављено је у Цариграду, да сви великаши не деле мишљење Милошево. Петроњевићу који је једини између депутата знао турски био је дат савет да задржи и не предаје одма Порти на турски преведену поту Милошеву. Да што пре сврши сву радњу о уставу. Депутација је још 1 Новембра добила писма Милошева, а тек 21 Новембра известила га је, да је превод његове поте предат Порти, а уз то додала: „Нури-ефендија јављо нам је, да они имају извешћа како се наша ствар не ради у сагласију с пародом, да неки великаши и народ хоће друго, а бег Милош тера по своме . . . Види се да су интригантски успели да збуне Порту, уверавајући да књаз тражи једно, а народ друго. Нама се чини, да се не може обнади и да Порта не пошље свога комесара у Србију, и ако до тога дође, онда ми писмо овде више потребни.“ После недељу дана депутација је известила Милоша, како се њихова ствар изненадно преокренула. „На велико наше чудо, писали су депутати 22 Новембра, ми дознамо од Богорида да је наша ствар у дивану свршена и то после великог навалнивања Русије. На питање наше: како је ствар свршена? одговори нам: по хатишетифу. Пита ли смо га је ли ушао чланак о војводству? рече да је то одбачено. На питање спомињели се о застали и т. п.? рече да нема ни словца о томе. Упитамо га говорили се шта о скуншини? писта, одговори. Тада га запитамо: је ли читан наш устав кад је тако утврђено? рече да је читан али се слабо па њу освртали, јер је г. Бутенев руководио целу ствар. На питање зашто су нас овде звали, кад се наши предаози не уважавају? рече звали су вас зато, да чују ваше мишљење, а после ће већ Порта и Русија да реше. На нашу приметбу зашто у хатишетифу стоји да Србија има слободну унутрашњу управу а не каже се да Србија мора пристајати на све одлуке Порте и Русије? он одговори, да се слобода унутрашње управе свакда разумева условно т. ј. како реши цар и покровитељ, и пошто сврши разговор наше је се и рече: „кад силиши пишу и тумаче, шта ћемо радити ми нејаки? јер сили свакад имају право у самој својој сили.“ Кад смо то чули ми одма одма Нури-ефендији, да га замодимо за одговор на нашу поту. Он нам одговори да је за нашу ствар донесена одлука по договору између Порте и руског посланства: да је ствар близу краја, и скоро ће бити поднесена султану па подпис и да ће све то бити готово за два три дана. Кад смо га питали: је ли ствар свр-

шена по нашем захтевању. На то нам одговори: да је у свему учињено по нашем захтевању осим чланка о члановима Совета. Нама није остало ништа друго него да молимо за помоћ кога можемо, и одма одemo Хозрев-наши да га замолимо за помоћ, а тако исто и Лорда Понсонба да не оклеви. О лорду сад можемо право да вам кажемо, да је почeo да подозрева на нас, од кад је видео да његово меšање у нашу ствар нема успеха. Из овога извешћа може видити ваша светлост, да се речи Богорида не слажу са одговором Нури-ефендије, и ми незнамо коме да верујемо, него гледајући на умну способност обонице, морамо да верујемо ономе што је говорио Богориди. Свакојако види се, да смо ми у тешком положају и незнамо шта да радимо и држимо да нам треба најпре известити вашу светлост, да ми ако Порта објави да се вратимо кући јер је ствар свршена, нећемо иоћи доле докле нас ви не позовете и настојаваћемо да буде признат наш акт.* Првог Децембра депутација је писала Милошу: „Лорд Понсеби писао нам је јуче, да не може да се начуди, како се све то могло догодити, и ми му па ново покажемо саопштени одговор Нури-ефендија, чудећи се и сами шта се десило...“ Ми смо говорили и Богориди о одговору Нури-ефендије. Он се чудио његовим речима приметив, да су у устав ушли још неке измене као: да Србија неће више имати у Цариграду своју депутацију, него капућехају, да судови немају три степена него два, да војводства нису одобрена зато што имају неки изглед губерније.“ Дванаестог Децембра депутати су писали књазу ово: „Пошто се Лорд Понсонби увери да су наша извешћа истинита, тражио је да се ми јавимо Нури-ефендији и да му кажемо, како ми из упутства књаза Милоша знамо, да књаз не може извршити хатишериј у коме је речено о совету као што је говорио Нури-ефендија Понсонбију, а још мање такав хатишериј као што га је Нури саопштио депутацији. Така изјава депутације, говорио је Понсонби — пужна му је за његово сопствено делање. Ми одемо код Нури-ефендије пред барјам и све му кажемо као што је Лорд желио, али он је тврдио све једно те једно, да је тако нађено за најбоље и за Бега Милоша и за народ. Ми смо га молили да нам даде одговор на писмо ваше Светлости, и он нам обећао дати, али примети да се у писму и у поти спомиње само о Совету, а све остало учињено је по нашем захтевању. Ми га и по други запитамо: је ли истина да је све остало учињено по нашем захтевању, он одговори; јест, а ако нешто мало и није, то је лако исправити, само би чланак о совету остао као и пре. А ако који члан совета ма што било скриви према царевини или према земаљ-

ским законима то нека бег пиши едевлету, а девлет љубећи Бога — послаће ферман да се такав члан Совета промени. Ми смо му казали да се на тај начин потире наша слобода унутрашње управе, а он одговори да се не потире јер ће и сам бег бити изабрат, и он ће се мењати портиним ферманима. Ми смо му говорили, да Порта хоће да се начини као судија између књаза и чланова Совета, јер једанпут може послати књазу ферман против советника, а други пут може објавити члана Совета као невиног, и тако ће час угађати једноме а час другоме, а свакад удешавајући према њезином сопственом интересу. После кратког ћутања, ми изјавијмо, да већи део чланака у уставу односи се на унутрашњу управу, која треба да буде независна, и коју сами можемо уредити. Нури нам одговори: „Порта има уговоре о Србији с Русијом, које мора да чува, и неможе дати ново устројство Србије без Русије, али из љубави према Србији она је за 25 дана написала устав с руским послаником, који идије хтео да књаз избира советнике него народ. Русија постојано хоће да се одржи хатишериј 1830.“ „Зашто сте нас позивали овде, кад ништа не можемо да урадимо; ми би то сами код своје куће удесили“ говорили смо ми. А он одговори: „Србија је султанова земља, и султан мисли да ви сами неумете да уредите ваше ствари, у које су се почеле мешати Руси и Енглези. Он је позвао депутацију да само сачува ствар од интрига.“ На то му писмо писата одговорили. Кад смо изјавили да нам не треба хатишериј, који руши наша права, него чекамо само одговор на поту и писмо књажево па да идемо кући, он нам одговори: да ће онда хатишериј бити послат београдском паши. После смо ишли код Лорда Понсонби и испричали наш разговор с Нури-ефендијом. Лорд бада сву кривицу на Нурија, да је хрђаво представљао султану, али сад и да дозна султан за све, он је јако болан и цела ствар свршена је у слози између његовог министра и руског посланика. Нури-ефендија, говорио је он, мора бити смењен као савршено не способан човек. Српска ствар не зависи од решења Нури-ефендије. Европа не може бити задовољна таким решењем. Сад ће се изродити велика зда и за мдоге и за ваше отаџство, коме је била намењена велика улога. Затим нам рече да треба да идемо кући.“ Међутим Милош још пре него што је добио последња три извешћа од депутације, имајући у рукама само писмо од 21 Новембра послао је депутатима поклоне у новцу, повиско им њихову плату, а Петрошијевићу јапио о његовој породици и сину Љубомиру похваљујући га за његово васпитање. Добив те поклоне Петрошијевић је одгорио Милошу у два писма у којима је говорио: „како се сувишном

милости књажевом обасиње лице његово пламеном стида, јер није успео да сврши посао по жељи Милошевој, како се он моли Богу да опет дарује свако добро светломе књазу који је учинио да наша драга отаџбина тако напредује, да се прославе дела књажева пред светом, да се одржи, уреди и утврди дивно племе ваше (Обреновића) племе српско, за пример свима милостивим и добрим владаоцима светским^{*} љубећи светлу десницу књажеву са истинитим „страхопочитанијем“ Петроњевић је говорио да он неће бити никада у стању да одужи свој дуг Милошу. У то време кад је Петроњевић расипао пред књазом своја уверавања како му је благодаран и одан, Милош добивши потоње извештеје депутације, пишао јој, да се врати у отаџбину не чекајући ни хатишериф ни одлазак турског комесара у Београд. Али при поласку из Цариграда нека се наша депутатација пријави блестателној порти и нека јој каже, да предложи нису били само наши, него и народни, јер што је народ то је и књаз, а што је књаз то је и народ. Портић ће комесар видити да наши депутати нису дошли из Америке, него из средине српског народа. Нека нам порта опрости што ћемо се држати пређашњег хатишерифа који она потире донацијима хатишеријима, и именује за нас кацућехају, а што се тиче чланика о члановима Светог Савета говори да га не може изменити. После нека наша депутатација оде Лорду Поисонба да му изјави захвалу за његову трудбу старајући се да помогне нашој ствари. Што се тиче рада наше комисије, то признајемо да је чинила све што је могла, а што је сила и превртљивост портина учинила другче, не можемо за то да кривимо депутате. Ми ћемо се користити овим случајем, да уверимо нашу депутатацију како се нема зашта стидети што није извршила своју поруку. Ми је уверавамо да никада нећемо заборавити позицију брзгу за учињене нам услуге у Цариграду, и ми ћемо вазда жетети да с њоме док смо живи делимо последњи залогај хљеба. При поласку нека наша депутатација посети светог патријарха, и друге наше познаннике и нека их увери о нашем високом поштовању... Ми се уздамо у Бога да неће бити све онако како желе наши непријатељи. Ако пајносле видимо да другче неможе бити, то ћемо ми остати као прости гледаоци и гледа ћемо шта ће постићи оне који се надају из тога Бог да зна каквоме благу... Овде су нас свакојако пањкали и распростирали по народу различне гласове: да смо ми намерени да продамо Србију и у тој цели послали у Беч 20.000 дуката; да нам је Енглеска дала 1000 ока злата (у оки има скоро $2\frac{1}{2}$ фунте); да смо у тој цели послали наше синове из Србије у Влашку, и да ћемо

да пошкочимо (обратити у католичку веру) Србе. Какав је сад Савет, и какви су чланови остали у њему после вас то вам је добро познато, а да нису ли зашта способнији, о томе потреба сумњати.*

Али Милош се жестоко превариро држајући своје противнике неспособне ви за шта. А још се више превариро одвајајући Петроњевића од партaje позадовољника. Кад је Петроњевић писао Милошу о томе, да се порта несаглашава да призна устав, који је депутатација предлагала у име књаза и народа, тог истог дана већ је писао и Вучићу, да је ствар свршенана, и да ће устав у свему бити сагласан са жељама њихове партaje. У одговору на то писмо Вучић пошиље у Цариград занимљиво писмо од 29 Јануара: почитајеми брате Авраме! примио сам ваше љубезно писмо од 21 овог месеца и увидио сам радостан садржај његов, што сам одма овде и јавио коме треба, а после сам га послao и нашим друговима у Крагујевац. Ако милостиви Бог да и величодушни цареви буду настојавали, да сва наша права буду призната онда је још нужно тачније определити ствар о члановима Савета, т. ј. да се они не могу мењати без кри-вице као што и у хатишерију гласи: али да ће Бог и царска милост да се и та ствар лепо сврши. Тада колико ћу се радовати и уми-рти кад чујем да сте ви већ у отаџству. О Боже дај, да и то што пре буде, — то је једина наша жеља и молитва с којом се свеши-њему Богу молимо. Ви пишете да ће заједно с вами доћи и коме-сари од једног и од другог двора, па зато треба да знамо, ко ће доћи од стране покровитељице наше. Знам, да ће то бити добар чо-век, но опет држим да би ту ствар могао извршити г. Вашченко, који је то и заслужио. А од Портине стране, добро би било кад би нам дошао тимочки сусед (видински паша); а још боље би било кад би се и Јусуп паша послao ферман, тај би нам човек малога помогао у овој ствари! Ми би му за то и суштине били благодарни! Но најзад макар ко дошао, ми смо уверени да ће све извршити по порукама и обvezапостима које буде имао. Ове људе напомињем зато, што их ми рачунамо за наше и народне пријатеље, и што желимо да им при-ликом њиховог доласка овамо изјавимо нашу захвалност. Ми смо пош-тованог тимочког суседа молили преко Јанићија Германа, — који је јуче одавде отишао у видин заједно са Мула Мехмедом да по поруди књажевој преговора о соли која му је прodata — да се постара да добије на своје име поруку да нам дође као пријатељ овога народа. Него макар нам ко дошао по милости и одредби царевој биће нам или гости.*¹⁹⁵⁾

При крају Децембра султан потпише устав па ворму хатиш-

рифа, а на име београдског Јусуф паше, а не на српскога књаза као што је то било са последњим хатишерифом. У томе се очито огледало понижење српскога књаза и његовог достојанства. Ванредна дебнатација била је задржата у Цариграду за време док се хатишериф преводио на српски и француски језик. Петронијевић у кога је Милош вазда имао поверења, нехтеде оставити столицу султанову док није добио те преводе, и у пркос захтевању књажевом да се врате из Цариграда пошто поднесу порти протест противу устава. У самој Србији противници Милошеви потпомогнути нашом и руским конзулом, придобију на своју страну већи део чиновника. И већ су имали толику моћ да стану на пут сваком покушају Милошевом да изазове ма какав покрет противу устава. Они пусте глас да је Русија предложила а Порта потврдила устав који је написан по пројекту Хаџића, и да се у њему говори и о народној скупштини.

18-ог Јануара дође Милош из Крагујевца у Београд где не беше равни десет месеца. Њега очекивање величанствен дочек. Сутра дан дођу да га поздраве сви страни конзули, а за тим и Јусуф паша. Пошто је књаз свима вратио посету, онда предузме свој обичан посао. 21 Јануара званичне новине јављају се да ће устав скоро бити објављен, да је Вашченко послао у Петроград ошире денеше о српским стварима, да је ово задржавање било само због упоређења разних превода устава.

У самој ствари Милош добивши српски и француски превод устава позове Хаџића преко Тенке Стевановића да му протумачи смисао устава док се још не обнародује. Али Хаџић је захтевао да га књаз писмено позове, јербо се бојао да његово тумачење не изазове нездовољство ма са чије стране. Тада се Милош обрати Јусуф паши с питањем: како треба разумети онај чланак устава у коме се говорило о одлуштању чланова Совета. За то преговарање он пошиле Вучића, Стојана Симића и Радичевића. Овом приликом он се позивао на различност у преводима које му је послао Јусуф паша и Петронијевић. Превод добијен од првога гласио је: „Советници не могу бити лишени свога звања док се недокаже њихова кривица противу закона земаљских или високе порте.“ У преводу што га је из Царграда послао Петронијевић положај советника још је више осигурат, јер се у њему говорило: „Ти великаши не могу бити лишени свога звања док се код високе порте не докаже да су криви.“ На питање Симића који је од та два превода правилији, паша по турском обичној одговори двојично: „ако хоћете да зависите од порте тада је правилије преведено у Цариграду, а ако не ћете тада нека буде

овако као што сам ја првео.“ Вучић и Симић изјаве да они пријестају на цариградски превод, и предаду Милошу своју одлуку као пашин одговор. Тако је зависнос Србије према порти била јаче изражена настојавањем самих српских великаша. Милош је морао да прими такав устав, јер од депутатата његових у Цариграду протестовао је једини Живановић. А лорд Понсби добије од порте на своје питање одговор, да између ње и Енглеске нема никакних уговора што се тиче Србије, и Милошу је писао и препоручио да се покори и да мирује. Уз то је енглески посланик додао: „Ја не мислим да би српски депутати радили противу жеље кнезеве, него ми долази чудно, што су порти чинили још и таке предлоге којих па срећу нема у хатишерифу.“ У оште цео ток преговора о уставу вођен српском дебнатацијом у Цариграду не може се објаснити у свој његовој оширености сако овим материјалом који је довде јавности предат. Шта више и сам Живановић који много оширенје говори у својим писмима о другим случајевима, веома мало говори о бављењу у Цариграду: „кад смо се преставили министру спољних послова Републике, он нам објави, да смо позвати да се савеујујемо с портом о српском уставу, и тражио је од нас пројект који ће се подударati са хатишерифом, а о границама и исељавању Турака не спомену ни речице. Ми смо се договорили да се пре свега треба споразумети с књазом, и најпре саставити пројект сагласно са његовим назорима, и послати га њему на одобрење, па кад добијемо одговор од књаза, онда да га преставимо порти. Да се пројект нашине падо је мени у део. Моји другови одobre мој пројект који се срећом донао и књазу, јер га је вратио из Крагујевца без никакве приметбе, и ми га онда предамо високој порти. С њом смо се за све чланке лако сложили, али за чланак о саветницима писмо се никако могли сложити. Ми смо тражили да советници одговарају земаљском суду по чијој би одлуци могли бити сбачени, а осим тога оставити књазу право стављања у пензију, или ако нађе за добро да им другу дужност даде, несмањујући им ни чин ни плату. Порта доказиваше да советници морају бити на сав живот, и да не могу бити сбачени докле их порта не осуди. Ту је било дуго и много препирања! Имали смо одвише послана. Али Нури ефендија као советник министарства и министар спољних послова који је с пашом радио ову ствар, имао је тако много бриге око тога, да често није знао шта ће да нам одговори. Држим да наши разговори и наше хоте служе на част Србима, јер смо разумно и слободно бранили независност унутрашње управе у Србији, као и њене призвате повластице, и доказивали смо каква је опасност

за српску управу, ако се советници узвисе над земаљском управом, и како се због тога може често машина државне управе да заустави на шта више и да оштети, што се доцније у практици и показало. Ми смо често шиљали наша извешћа књазу, и он је својим писмима великом везиру подупирао наше ноте. Напослетку кад смо видили да нема ни од куд помоћи, то се сва тројица потпишемо па протесту који смо предали и у коме смо рекли: да не можемо примити такав устав по коме српски советници зависе од високопорте, и који потире српска права, и да не можемо одговарати за последице. То је исто писао и књаз, Но све је било узалуд. Порта је остала при својој одлуци и кад је писмо хтели усвојити, она га пошаље мимо депутата београдском паши, који га је и обнародовао.* Казивање Живановићево ма да се не слаже од чести с другим сведочбама и начину састављања тога устава који је био предложен порти у име књаза, а с уверењем, да сви депутати нису хтели примити турски устав, никак показују, као и сва друга извешћа да је главно питање било чланак о советницима.¹⁹⁹

Очекивајући дан, који је био одређен за обнародовање устава, обе партије у Београду провођаху време у празновању. Милош је посетио пашу, који га је дочекао пальбом из пушака. Јован Обреновић давао је бал, на коме је био и Милош. После су се спремали за долазак франчуског конзула Ђукла; а најзад светковали извешће што је султан поклонио Србији нов грб без месецда с круном. У то време разбацивале се пашквиле о томе, да се народ закуне уставу 1835 године. Сазивање народне скупштине објављено је 10 Фебруара на дан рођења Милошевог. Напоследку је устав обнародован 13 Фебруара 1839 године или ни у Београду, ни у Топчићеру ни у Крагујевцу, него на отвореном пољу што одваја београдску тврђаву од вароши, које се зове Калимејдан. На овом обнародовању били су пристуни: Милош с његовим приврженицима, готово сви приврженци противне партије, сви страни конзули, сви турски чиновници, официри и гомила народа. Устав се почивао овим речима: „мојему везиру Јусуф паши (да буде прослављен!) и књазу народа српског Милошу Обреновићу (да буде сретан до гроба!) На основу повластица и привилегија поклоњених мојој провинцији Србији за њену верност и оданост, и по садржају прећашњих хатишерија издатих у разно доба, с моје стране учинило ми се да треба поклонити тој провинцији једну унутрашњу управу и утврђени устав нарочити и повластичан под условом, да Срби тачио врше своје обавезе верности и покорности, и да уредио плаћају данак мојој високој порти у од-

ређено време, коме је количина определена. Овај се хатишериј за вршила речима управљеним на Милоша: „да се мојом вољом потврди овај горе казати хатишериј, нарочито је начињен овај царски ферман украшен мојим царским хатишеријом да се теби пошаље и саопшти. И тако ти стављам у дужност да се бринеш, како би и унутра и споља чувао ту нашу провинцију, над којом сам ти дао старешинство тебе и твојој породици једино под тим условом да пазиш и да се покораваш наложима које ти будем ја слао, и да ти је дужност употребити све твоје сile како би пронашао срества којима ћеш чувати њено благостање, а тако исто и спокојство и мир њених становника. Осим тога стављам ти у дужност да поштујеш стање, част, чин и службу свакога, и да се нарочито бринеш о томе да се чланци и претписи што су изложени у уставу извршију свагда и потпуно, и да се постараши како би се удвојиле молитве и благослови свију стања становника те земље о мени, те тако да докажеш и оправдаш моје поверење и наклоност према теби. Тако исто пека је дужност свију Срба у опште, да се покоравају свима парећењима књажевим сагласно са уставом и земаљским установама, и брижљиво према прилакама. Ја заповедам да се овај хатишериј обнародује да га и остали народ позна, како би после све више и више проникнут признањем за овака благодејања која су свима подједнако поклоњена мојом „височајшом“ изданишћу — радио у свима прилакама тако, како би заслужили моје одобрење и напоследку да би сви чланци устава били извршивати од речи до речи и свагда, без најмањег противљења, и ма у које време то било.“ Тако и ти мој везире! — речено је било баш на крају фермана — имаћеш га у виду и саједиши њеш своје сile са сидама кнезевим, те да се тачно и строго изврше чланци овога царског фермана. Код ове редакције, каква је била примињена за чланак о промени советника, и код ове форме у каквој је био изложен почетак и крај фермана — слобода унутрашње управе у Србији, сачувана за толико година, била је потрвена, и у томе се слажу сви српски писци, који су се бавили расматрањем устава са стране политичке и правне.

Устав је у главноме измену положај књаза и Совета. Књазу су била остављена само права изврше власти. Он је могао: а) постављати разне обласне чиновнике; б) да извршије постојеће законе; в) да буде највиши заповедник над стајаћом војском, која је потребита за одржање поретка и спокојства у земљи од сваког узнемиривања; да мотри како се разређују и купе опште народни даници; д) да даје службеницима и чиновницима законите наредбе и заповести

које су потребне; и е) да казни осуђене преступнике по законима земље, али да може смањити или увећати казан. Чланак 3)*. Делокруг чланова советских опредељење је највише у законодавству, где је долазило: а) претресање и решавање питања и ствари које се тичу закона и установа земаљских, правосуђа, данка и других пореза; одређивање плате и награде сними чиновницима у земљи а тако исто и установљење нових дужности ако буде потребно; б) рачун годишњих трошкова за управу земаљску и изналазење најлакших срестава за распоређење и кушење даника који ће покривати расходе; в) најзад, састав једнога закона, који ће морати да определи број, плату и службене дужности земаљске војске за чување поредка и спокојства (Чл. 12)*. Што се тиче начина израђивања и издавања закона то је било опредељено у чл. 13 и 14-ом, Совет има право да израђује пројекте закона ако нађе да је који од потребе, и подноси ће их књазу са потписом секретара Совета, али једино с тим условом, да тај закон не потире законите права владајуће високе Порте, под чијом власти стоји држава. Питања која долазе Совету на претрес решавање се већином гласова. Веома важан чланак који се односи на права чиновника био је у чл. 43. у коме се говорило: „попут су чиновници војени, грађански и свештеници изузети од телесне казни, то ће у оним случајевима када се свечано докаже њихова кривица и у след законог решења буду осуђени на казни, биће кажњени строгим укором, задржавањем плате, оставком и пајасоме заточењем*. Такве су биле суштествене промене, које су унесене у патријархалију управу Србије, као што је дотле била у рукама Милошевим. Све остало што се тицало народних права, и сам Милош после издатог закона 16 Октобра 1837 године није могао наћи ништа противно својим жељама. Устав је објавио једнакост свију Срба пред законом, неприкосновеност личности и сопствености, слободу трговине и данак у натури и кулачеље. Овоме треба додати да је у уставу била славнија и тачнија опредељења административна и судска јерархија. Код оваких услова Милош се вије могао надати да ће моћи јединим или другим путем изменити чланке устава и да их учини необveznim за се. Устав дакле кога је тако потврдила Порта и Русија нанео је последњи удар оној власти, коју је Милош научио да држи у својим рукама толико година.²⁰⁰⁾.

Устав који је савету давао земаљште за правитељствену радњу и чувајући његову неприкосновеност од спаких покушаја са стране књажеве, у исто време није стављао никакве препреке намерама са стране совета, осим потребе доказати њихову кривицу код саме Порте.

У оште устав је предвидио све случајеве по којима је кнез могао да наруши права народна и других власти, па зато је и важно као докуменат који је осигуравао та права; али он није предвиђао да та народна права, па шта више и политичка права земаљска, могу нарушити српски великаши. Не признавајући народну скунштину, устав је сметао књазу да апелира на народ, а с тим заједно одузео је земљи њену старијску установу која је контрисала рад местних и земаљских власти... Важност овога што је пропуштено познавали су и сами великаши који су добили ограничење власти књажеве, јер су се пра-ведно бојали народног нездовољства због тога. Још први дана они су се жалили Вашченку за изостављени чланак у уставу о скунштини. Жалбе су биле толико основане, да је руски конзула морао да пише о томе у Цариград Бутеневу, који је одговорио, да Срби могу по обичају називати скунштине, јер што није забрањено уставом, то треба чувати као што је народним обичајима установљено. И сам Хаџић говори, да је такав одговор био само слаба утеша за забринуте великаши. У самој ствари ћутање устава о скунштини била је главна и суштествена погрешка у њему: опредељујући најтачније права, обвезаности и круг радње свију власти, устав није ни једне речи прозборио о народној скунштини одузимајући јој тиме звалично признавање. То је била погрешка и противу целе историје српскога народа, и важна политичка погрешка за његово даље развијање. По чл. 8. устава Милош је морао да поставља за чланове Совета људе који су признати као заслужни, али одма после тога наименовања већ их није могао кренути с места, јер су добијали власт законодавцу а преко својих другова министара и пзвршиу, посталали су тако рећи већи и од књаза и могли су да нечувају у своју средину људе који им се нису допадали. Осланјајући се на устав, они су свакда могли непризнавати народној скунштини њена права, јер та права нису утврђена уставом него су се само оснивала у обичају народном. Противу радње советника могло се апеловати само код Порте, а не на народну скунштину и њене преставнике. Такав положај советника још је напред определено њихов односај према књазу, и њихов уплыв на судбу земље и народа, и њихове свезе с Портом, и борбу с Милошем. Заједно с тим будућност је имала да покаже да ли је паметно радила руска дипломација верујући толико неколицини великаши, и да ли је она могла наћи у унутрашњости Србије ма какву тачку ослонца или какву год установу с чијом би помоћу могла имати уплыв на чланове Совета у случају ако би они хтели да наруше права Русије заштитнице. И освојивши Милоша, да се не окрену његови противници и

противу Руске заштите која им се могла учинити тако исто ииспосна, као што се учинила и Милошу. Поншто је уклонио од себе књаза и немајући законитих основа да се обрати народној скупштини руски конзул морао је да се уплете у игру местних партаја, и да пристапе уз интересе ма које од њих, и таким начином испустити из вида интересе целога народа. Но док је Милош био књаз, међу советом и руским конзулом није могло бити никаквог судара.

Определив основе унутрашњој управи Србије устав, није прекратио кавгу узмеђу Милоша и његових противника. Одма после обнародовања устава, били су постављени попечитељи (министри) и чланови совета. Министри су били: Аврам Петроњевић председник књажев у спољним пословима, Ђорђе Протић министар унутрашњих дела, Алекса Симић министар финансије, Тенка Стевановић министар правде и народне просвете. Чланови совета били су ови: Јефрем Обреновић првостепени, Стојан Симић вице првостепени, Тома Вучић Першић, прота Матија Ненадовић, Мијутин Гарашанић, Милосав Здравковић Ресавац, Лазар Тодоровић, Милета Радојковић, Ранко Мајсторовић, Цветко Рајовић, Анта Протић, Станко Јуришић, Стеван Стојановић, Вуле Глигоријевић, Петар Туџаковић, Илија Поповић, Ђорђе Парезан. Секретар совета био је Стеван Марковић. Таквим су начином пајважнија места заузели одавнашњи непријатељи Милошеви.

На дан 15-г Фебруара нови советници, министри и сам књаз положили су заклетву верности, на устав у саборној цркви пред митрополитом. А 19 Фебруара посетили су Јусуп-пашу и руског конзула да им у место султана и цара захвале на добivenом уставу за Србију. А после неколико дана врати се депутација из Цариграда, која донесе Милошу од грчког краља Отоне орден спаситеља првога реда, и Петровићеви одмах предузме посао у својој новој дужности. Нови министри и советници у брзо предузму у посао тако названо „устројеније Совјета књажевства српскога“, „устројеније књажевске канцеларије“ и „устројеније централног управљенија књажевства српског“ т. ј. министарства, а такође и устројство гарнизоне војске. Сав тај посао израђен је био у Крагујевцу, где су одмах после обнародовања устава отишли Милош, нове српске власти и руски конзул. Овај је посао ишао полако. Књаз није хтео да приими предлоге што му је чинио Совет. Совет је опет непрестано одбацивао све мере, што их је књаз предлагао. По гдеkad је Совет пре-
лазио границе своје власти улазећи у круг радње означен и по уставу намењен самоме књазу. Често се опет књаз мешао у круг закопо-

давни, што је припадао само Совету. Чланак 3 остављао је књазу, да он поставља чиновнике у свима гранама администрације; али советници су изјављивали да они имају право представљати књазу оне, који би по њиховом мњењу могли заузети ово или оно место. Ово настојававање којим су чланови Совета предлагали Милошу да њихове сроднике и другове понамешта у службу, најбоље сведочи како они ипак водили рачуна о интересима земље, него само о својим личним интересима. Милош је за време од месец дана поставио више од 400 чиновника, и није могао да даде задовољења оним многобројним потраживањима с којима су му се обраћали са свију страна, и тако раздражујући своје противнике, још више се сам дражио. Советници су похитали да се освете књазу тиме, што су непрестано чинили да осети њихову надмоћност над њим, у законодавним делима. Прва радња Совета била је управљена непосредно противу књаза, а то је било у томе, што су укинули годишњу плату браћи Милошевој коју су они још од 1835 год. непрестано добијали, и о којој није било ни слова у новом уставу. Јефрем Обреновић као председник Совета, од један пут устале да брани своју личну ствар. Вучићу је опет пошло за руком да већину гласова добије на своју страну. И тако Јован и Јефрем Обреновић изгубе сваки по 5000 талера годишње и од тог доба Јефрем и Вучић, који су били другови докле је ишла борба противу Милоша, постану непомирљиви непријатељи. Милош се опет није заузимао за брата који му је и онако био крив. Само је с Јованом Обреновићем остао и даље у добром одношају. Па знајући да Совет тешко може почети своју радњу без неких свеза са прећашњим радом, који се чувао у књажевској канцеларији, Милош је забрањио својим секретарима Зубалу, Марковићу и Исајловићу да не дају советницима никаква дата, ипти да им помажу својим услугама. Советници дознају о томе наређењу Милошевом, и тако се потпуно заподене раздор између књажевог дворца и Совета. У овако запетом положају прошло је више од месец дана, и сви покушаји советски да израде свој реглмент, остао је без успеха. Продужавајући непријатељство с књазом, Совет је дошао на ту мисао, да од Милоша потражи рачуна о руководи са народном касом још од 1835 године. Али Милош се успротиви томе потраживању, и у томе га је помагао Живановић. Онда је Совет тражио да Живановић даде оставку као аустријски поданик. Милош је морао да изврши то захтевање јер се оснивало на уставу, и на место Живановића дође Паун Јанковић приврженник противне партаје. На скоро за тим почну Совету долазити гласови о народном нездовољству са

управом нових старешина. Буду уашена два човека што су у гомили, говорили противу неких советника. Од њих дознаду, да Јован Обреновић, Живаповић и инглески конзуљ раде да побуне народ — сретством оданих људи — противу устава. Али приврженици Милошеви нису остали на томе. Неки су му предлагали да остави унутрашње питање за донације време, него да се почне мешати у ствари суседних турских области, од куда су у последње доба почеле долазити многобројне жалбе на тамошње власти. Те су жалбе долазиле из никаког пашалука од Бугара из Босне и Херцеговине од Срба. Милош је мислио да се заузме код Порте за угњетене хришћане, и шта више хтео је да набави из Аустрије војне потребе за Бошњаке и Бугаре. Тако су бар уверавали рускога конзула противници Милошеви. Ти исти његови противници нису се задовољавали само тиме што су пажљиво пратили сваки корак Милошев. Они су подстичали незадовољнике да се жале Совету противу његове пређашње управе, и са свију страна полете просбе у којима су тражили да им се врате воденице, њиве, ливаде куће и друга непокретна добра, које је бајаги Милош постимао од многи људи. Советници са своје стране израчунају све поклоне које је Милош које кад шиљао у Цариград (201).

Међу тим приближавао се дан пасхе. Милош под изговором да походи своју породицу, која се у то време бавила у Земуну где се његов старији син лечијо, изненадио остави Крагујевац и дође у Београд. Советници се у тај мах престраве, јер су били убеђени, да је Милош покушавао да побуни народ противу њих и да поврати управу земље као и пре. Они пођу узастопце за њим разглашујући путем како се књаз противи новом уставу. Таким начином цело правитељство дошло је у Београд. Бучић оде рускоме конзулу, и овако му карактерише радњу Милошеву у последње време: „књаз је отишao из Крагујевца, а није учинио никаква наређења за управу без њега (као да је Милош мислио да за дugo остане ван Србије?) ако му не испадне онако како је паумио, продужио је Бучић, одмах изјављује бригу о народном благостању, а у исто време мисли о новим сретствима како ће да продужи посао свога частолубља и са-мовољства. Како је непостојајлог карактера он све обећава, а ништа не може да изврши.“ С друге стране Јефрем Обреновић и Бучић молили су Хаџића да напише устројство Совета и других надлеж-таваја јер с њиховим секретарима и писарима ништа не могу да изврше. Хаџић је одговорио, да он не може предузети тај посао без нарочите заповести књажеве, јер би зато морао оставити на страну израђивање грађанских законова. Советницима пође за руком те склоне

Милоша који пору и Хаџићу, да остави грађанске законе, и да узме у посао уређење земље а пре свега уређење Совета. У помоћ Ха-џићу буде одређена нарочита комисија. Милошу је непрестано била противна мисао о власти советској, и он није одустао од намере да не оде у Земун, да отуда види како ће се окренути ствари у Србији без њега. 7. Априла пошље београдског управитеља вароши код ин-глеског конзула да тражи савета: треба ли он да изврши или да се остави своје намере о одласку у Аустрију с том цели, да га српски народ који му је толико одан потражи натраг и да о томе преда просбу Совету који је ограничавао власт књажеву? а тако исто мислили конзуул, да ли се Милош може користити оним немирима што су се ту скоро појавили у Паризу и који могу потпалити јевропску војну? Хаџес је одговорио управитељу полиције:“ што се тиче прелазка у Аустрију не могу му дати савета: а што се тиче привржености на-рода да ли је књаз има у маси народа а не само у појединачним лич-ностима, то он сам зна шта може учинити у таком случају. Француски догађаји не могу му донети ни пајмање вајде. А што је положај његов ограничен то је његова сопствена слабост, он није морао да уступа пред Советом, и треба да протестира код султана.“ Милош се страхота љутно на одговор Хаџесов и почeo се жалити управитељу полиције на енглеског конзула, како га је он осрамотио пред целом Европом, преварно с његовим обећањима и обмањивао заштитом др-жаве која није у стању да га заштитију. Тог истог дана јави аустријској власти да ће да пређе у Земун, али после се предомисли, а заборави да отоме извести и земунско управитељство. Петроварадински губер-натор који је дошао у Земун да спечено дочека Милоша, тамошња власт и војска под оружјем престајали су цео дан на обали чекајући Милоша. У то време дошао је у Београд Јован Обреновић и слободно је брата уверавањима, да му је народ у округу Чачанском одан. Ми-лошу на ново дође на ум да оде у Аустрију и неколико дала после преговарања с Хаџесом пређе у Панчево с Јованчом Спасићем и Кунибером. Пошто је тамо издржао мали карантин пређе у Земун, и отуда 18. Априла пошље поруку паши београђаком, да неће више да се врати у Србију него ће да иде у Цариград да се жали султану, на ограничење од Совета. Кад су чланови Совета дознади о намерама Милошевим хтели су целој Србији да огласе о бегству књажевом и како треба очекивати заповести из Цариграда, али по савету паше и рускога конзула застану с таком објавом. Онда руски конзуул пређе у Земун да преговара с Милошем; тамо је прешао и Живановић са породицом. Упреговорима с Вашиченком Милош је тражио да иступе

из Совета Јеврем, Вучић и Симић. Руски конзул није се могао да сагласи на то. Енглески конзул такође је посетио Милоша и саветовао му да се врати у Србију. Милош се непрестано затезао, После саветовања са београчким пашом и руским конзулом, пређе 20 Априла у Земун депутација од шест советника међу којима су били: Стојан Симић, Мијутин Гарашанин, Тенка Стевановић, Борђе Протић, Прота Матија Непадовић заједно са митрополитом, Аврамом Петровићем и једним чиновником од пашине стране. Депутација је дужна била да шта Милоша: имали он одиста намеру да се врати на своје место, и ако је тако, то да се одма поврати и да без даљег околишћа предузме посао те да се сврши уређење земље, и да се један пут за свада остави Енглеза у којима народ нити има нити жели да има нужде, и да један пут за свада удали од себе Живановића који је учинио толика зла Србији и самоме књазу. Одговори Милошеви били су завијени и не опредељени. Тада стари Мијутин Гарашанин и Стојан Симић почну жестоко да коре Милоша за целу његову радњу од 1835 године и објаве му, да ће свакојако бити лишен свога знања, ако се одма не врати у Србију. Као што свакад бива у оваквим случајевима, кавга међу књазем и Советом сврши се тиме, што други за њу плате. Живановић и Кунибер морали су за свада оставити Србију. Књаз је наградио првога са 1000 дуката, а другога са 200. Другог дана Милош пређе у Београд, а за њим књагиња Љубица са синовима. Милош је морао обећати да ће извршити сва захтевања својих противника. Он је на све пристао, јер је очекивао да се у његову корист побуни војска, о чијем је устројству последњих година велику бригу водио. Шта више, он 27 Априла потпише устројство Совета, што га је написао Хаџић. У томе реглменту било је 59 чланака. Опредељавајући устројство Совета и његово пословање, реглмент у два своја чланка додирнује и наименовање саветника, и утурно је у њих и то, што није било шта више ни у уставу. У чл. 8 било је речено: „Како председника савета тако и чланове избира ћеш ти, но под тим условом, да они буду познати међу суграђанима, својим способностима и поштовањем и да су учинили ма какве услуге отаџбини и заслуживали ошите уважење.“ Противници Милошеви који су се сами називали „уставобранитељима“ додали су чланку 3 устројства српског Совета ове речи: „тога ради, у случају таквога избора нужно је најпре предлог и мњење Совета.“ На чак начин чланови савета могли су бити људи само из једне партије, за све друге он је био затворен. А међутим Совет је био законодавац за сву кнежевину, и ова суштствена особина у пародном животу морала је бити

остављена у руке 17 људи једне партије. Оваквим је начином постала у Србији одлгархија. У 16-том чл. устава било је речено о министрима и представнику:⁴ Ова три висока званичника, министри унутрашњих дела, финансије и правосуђа, као и министар твоје канцеларије заседавање у Совету, пошто се најпре закуи; а у 8 чл. „устројенија“ било је казато, да та четири лица, кад оставе своја звања постоју члановима Совета, а њихово место бираће се когод од Советника Овим је постала утицајена свеза међу Советом, представником који је управљао књажевом канцеларијом и иностраним делима и министрима три министарства; тиме су и сами министри као прве извршујућа власт, везани били с интересима владајуће партије, и морали радити заједно с њом. А давајући књазу да замени оступајуће министре ма којим чланом Совета, устројство је нарушивало 4-ти чланак устава, који говори о књазу: „добивши таку власт, ти ћеш имати пуно право, да управљаш земљом и народом који је теби поверен, да бираш и постављаш три лица која ће под твојим „вједомством“ сачињавати главно управитељство земље, и радиће: једно унутрашњим пословима друго финансијом, а треће судским делима.“ Милош је потпуно појмио, да код оваквих захтева, чланови совета имају већу власт него што им је у уставу намењена и да је за њу остало само сенка власти, па зато није се жалио ни тражио помоћи, ни од београчког паше као представника султаповог, ни од руског конзула као преставника заштићавајуће државе, који су дужни били да чувају устав. Он је непрестано твrdio, да унутрашња управа Србије треба да буде независна и од Порте и од Русије. Зато их није ни могао позивати као судије у расправама његовим са Советом, јер није могао веровати у искреност судија, који су радили да се његова власт ограничи. Најзад није се могао окренuti ни к народу, јер је у уставу није испит стајало ни за какву народну скупштину, а после и само сазијавање скупштине и њезин састав, зависно би у ондашњим приликама, од воље његових противника. Милош се одлучи на корак које више јуначан, али више и опасан, и последњим погрешкама својим додао је још једну нову, која је увећавала невоље што их је имао у последње време а које су га и обориле.⁽²⁰²⁾

10 Маја унтер-официри и редови рогурадног баталјона и артиљерије, смештени у Крагујевцу, кад су видели да нема у њиховој средини књаза, и неизајући у каком се положају налази Милош, начине писмо на његово име, у коме изјаве своју оданост и покорност само њему једноме, а не и Совету, заклињујући се да су готови да пођу на први знак његову противу великаша и без официра својих

који су на страни Совета. То писмо Петронијевић увати 12 Маја. У тај исти дан буде уваћено још једно писмо од 9 Маја с надписом „из познатог места“ и с потписом „каваљерија и артиљерија:“ писмо је то било пуно претња противу 17 чланова Совета, с обећањем да ће доћи у Београд ако књазу буде потреба. И донета у Крагујевцу плане војничка побуна.

11 Маја одма после подне дошли су троица из „пјехоте“ код артиљеријског капетана Марковића и питали га: „где је наш господар? Ми хоћемо да вам предате нашег господара, ми хоћемо да нам кажете, због чега је наш господар бегао у немачку земљу, и од кога му је така невоља да бежи од нас?“ Још они нису ни свршили своја питања, а појаве се још три солдата и почну говорити: „Ми хоћемо да имамо само једног господара и то онога коме смо се заклели, а не ћемо да имамо 17, или другу какву нову светлост.“ Марковић им на то одговори, да он незна за друге господаре осим онога о коме они говоре и који је сад у Београду. Онда га солдати почну запитивати: зашто је он у Београду, а није међу нама? Марковић је одговорио, да се он чуди њиховим питањима, јер господар није први пут отишао из Крагујевца и опет се враћао у њ. Солдати нису били задовољни таким одговором, и натерају га да он иде с њима да траже господара. Марковић им је казао, како је њему познато, да је господар у Београду, и да је он господар и књаз као што је и до сад био; а ако му они не верују и хоће сами да виде господара, онда нека позову своје официре и заједно нека потраже господара. На то му они одговоре, да су њихови официри отишли у лов и да они неће да их чекају, јер не могу да трпе прекоре од дворског буљук-баше Милића, који им говори: „Кога ви чупате, коме служите, камо вашег господара коме сте се заклели нестало га и место њега начинило се 17 господара? Може бити ви чувате крагујевачке бабе и каљаве дворове који без господара шешта не вреде?“ Пошто то изреку сачијају Марковића тражећи да их он води у Београд. Још су се солдати хвалили како ће им у вече доћи кавалеристе из Ђурије и пешаци из Крушевца, и да ће они сви заједно поћи да траже господара и да га моле, да он и у будуће суди сам као што је и пре, а да не изгледа као да је уапшен од новог Совета и нових господара, и да им ти нови господари не суде. Марковићу испадне, те се измакне од солдата. Он пође да тражи чланове апелације: Јанићија Ђурића, Јована Вељковића и Лазу Зубана, и сртне их у штетњи. Пошто им је испричао о побуни солдата, Марковић је говорио, да се не сме вратити у касарне. Члапови суда позову га да се склони у суду. Овде

се почну договарати о начину како би могли утишати побуну. Јован Вељковић, који је пређе био неколико година војени комесар и кога су војници уважавали, узме на се да оде међу војнике и да их одврати од опасне намере. Али другови његови, више пажљиви, желили су да напред дознаду како је народ расположен, и у тој цели позову председника окружног суда, јер начелника није било у вароши. Позвати председник изјави да је у народу и на пијаци све мирно, да је народ здовољан с уставом и благодари султану што нам га је дао. Тада чланови суда пошиљу Јована Вељковића у касарне, с условом, ако он не успе са својим намерама то да сви пођу к војсци. Они су два сата чекали, али Вељковић се није враћао. Тада капетан Марковић изађе на пијаци пред дворцем, да види шта се ради у касарнама, а председник окружног суда оде на пијаци да нази па њега Међутим дође у суд члан Совета Петар Туцаковић, који је остао у Крагујевцу због болести. Судије, који се ту скучили бејаху, испричaju му све што се догодило. Но у исти мах зачу се вика код касарне и лула добоша. За тим дотрче у суд надзорник магацина, Коста Матић и капетан Марковић, вичући: „бежите! ево их већ на пијани и иду овамо са оружјем!“ чиповници се сви разбегну. Но солдати прођу мирно покрај Совета и суда и заузму конак, оружницу, магазе с раном, барутану и друге зграде где се чуvala каса. Туцаковић узјаше на коња и изађе пред војску; но солдати не само што га нису хтели послушати, него су још хтели да га вежу, да није брзо умакао на коњу. Бунтовници поставе око његове куће стражу и захтевали су од главног казначеја Живана Петровића, да им каже где је каса; он им је одговорио да се она налази на своме месту, али солдати нису веровали и говорили су да је она однешена у Београд. Казначеј показаје им место, где се чуvala каса, али их почне одвраћати од намере, и уверавати да је господар жив и да продужава управљати земљом по жељи народа и султана. Солдати наместе стражу код касе, на вратима Совета и суда, па онда обколе куће свију оних чиновника који су се сакрили. Неколико пута кушили су да упадну у кућу Туцаковића, али им није дала жена Туцаковића, која је стајала на вратима са малим детенџетом. Сутра дан рано ухвате Туцаковића и одведу га у касарну, куда је још раније био одведен Вељковић. Међу тим трговци, који су имали дућане на пијаци, наоружали се да чувају своје дућане.

Побуна крагујевачке војске имала је утицаја и на војску других места. Зором тога истог дана отрче два каваљериста у Ђурију и

предаду тамошњој војсци писмо без потписа, у ком се позивају Крагујевац. Сви војници Ћупријског гарнizonа одмах се скуне, узму коње и оружје и неслушају заповести својих старешина, крену се пут Крагујевцу, и стигну тамо после по ноћи. При улазку у вароши они огласе свој долазак трумбетама и добошом, што јако поплаши варошце. И она војска која је становала у Пожаревцу почне се бунати, а из Крушевца крене се 160 пешака и пође у Крагујевац да се сједини са осталом војском, али тамо стигне доцкан. 12. Маја у зору почну солдати по вароши прикупљати коње и волове да возе у Београд топове и осталу војничку прашрему. На шијацу почну долазити оближњи сељани, а војници силом испрегну им коње из кола и упрегну да вуку у Београд војени материјал. Све је било спремљено и патоварепо, топови, ћулад, пушке, сабље и барут. Вођ тога покрета био је артиљерски подофицир Милисав Кудашевић, из Шабца; њега су сами војници избрали за старешину. Са свирком и пущњавом крене се та војска из Крагујевца у Београд и поведе са собом советника Туџаковића, војеног комесара Танасија Милојевића, Јована Вељковића и све оне официре, који нису пристали уз њих. Њих свега било је: 200 пешака, 120 коњаника и 100 артиљериста. Кад то до знају у Београду советници и попечитељи одмах оду руском конзулу и јаве му о томе; но конзул их пошље да о свему томе јаве самом књазу. После узајамног пребацања и прекора између књаза и советника, први реши се да пошље на сусрет војсци два официра с писмом, у коме је позивао војнике да се врате натраг и претио им је да ће их све казнити ако не послушају. Но те послате официре војници повежу као и оне из Крагујевца. Кад то чују у Београду, онда советници почну паваљивати да Милош пошље пред војнике митрополита Петра, епископа ужиčког Никифора и свога ађутанта Ареу Андрејевића. Но ни с тим нису били сигурни, да буна, која је против њих подигнута, неће отети мах, па позову Милоша паши, да се пред нашом договоре па који ће начини утишати буну. Стојан Симић у присуству паши, рекне у очи Милошу: „Ми смо уверени, господару, да сте ту буну начинили ви против нас и против устава, па за то треба, или ви сами да идете или и да је стишате, а ми да останемо овде у граду, или да ми идемо да је утишамо, а ви останите овде у граду и не мешајте се ни у што“^{a)}, па што му Милош одговори: „зар тако треба да оставите свога господара у Турском граду?“ „Па шта се може друго и чинити,“ одговори Симић. На то Милош примети: „нека иде он,“ и пружи руку на Вучића, „нека

иде он да стиша војнике, ја ћу му дати пуномоћство, да може у моје име радити.“ На то сви пристану, и Вучић почне скупљати људе из оближњих села.

Ево шта је између остalog било у оном цуномоћству што је добио Вучић: „Крагујевачка војска, која се побунила и оружаном руком пошла противу народних права, датих нам посредством *устава* премилостивим царевима, и пошла на Београд дала нам је повод да скупимо другу народну војску, која стоји под вишом заповешћу, и да је пошљемо противу бунтовника који иду против устава, против народних права и постојећега реда и спокојства у земљи“. А у распису на окружне старешине објасњавало се, да је стојећа војска у Крагујевцу, пешадија, каваљерија и артиљерија, по глупим предрасудама и погрешним појмовима о садашњем положају нашем, подигла буну и пошла противу права, која је дао народу наш премилостиви цар у договору са нашом покровитељком Русијом; да је крагујевачва војска незадовољна са данашњим уставом, поансила неке чиновнике учинила и друге неупутности и пошла у Београд.“ Према томе књаз је био принуђен послати против тих бунтовника другу народну војску под врховном управом Вучића. И доиста брзо се скуни гомила наоружаних сељака око Вучића и пође на сусрет крагујевачкој војсци. Уз Вучића придржује се још Мијутин и Илија Гарашанин са београдским гарнизоном под командом Гаје Јеремића, одмах затим врате се у Београд пређашњи изасланици са митрополитом, па јаве, да су сусрели војску у селу Раљи и ту су је склонили да ослободи официре и старешине и не иду даље у Београд. Међутим она војска што је с Вучићем ишла непрестано добијала је уз пут нову помоћ из београдског, шабачког и ваљевског округа. Из јутра рано 15. Маја сртне Вучић на Трешњи крагујевачке војнике, сасвим спремне за бој. Но Вучић нехтене се упуштати у бој с њима, већ пусти се у преговоре, у којима прође читав дан. Так сутра дан устаници попусте: једни су слушали савете митрополита, други очет видећи на страни противника београдски гарнизон, трећи неуздајући се па помоћ из Крагујевца, четврти међу собом невидећи Јована Обреновића с којим су били у свези, — еле сви склоне се да одустану од своје намере *а).*

a) Примедба: Они су послали били из своје средине једну делегацију у Београд књазу Милошу, али противници књаза похватају ге делегаторе и држали су их под стражом, да не могу ни пред књаза изаша ни натраг се вратити. Војска није знала, па је то највише поколебало што од књаза нема никаква одговора.

Вучић одузме од војника оружје, хадине и коње и пошаље у Београд, а коловође устанка свега 22 човека задржи код себе. Но у то исто време он дозна, да је војска из Крушевца стигла у Крагујевац да је председник са једним чланом рудничког суда скупио око 400 људи, уапсио начелника и његова помоћника и пошао такође у Крагујевац, и да је на том путу придржано се и Јован Обреновић, који је сад постао вођа народног устанка и спрема се да пошаље неку депутацију у Београд. Кад добије таке вести, Вучић упути се и сам Крагујевцу. Међутим и у смедеревском округу један од српских ста-решина покушао је да подигне буну у народу, али он одмах буде позван у Београд и ту буде уапшен. 17 Маја Вучић већ стигне у Крагујевац. Гомиле оружаних људи непрестано долазиле су у ту варош. Оно војника што је из Крушевца дошло било је тако мало да су се морали предати Вучићу. Он уапси и ту још 24 човека.²⁰³.

Међутим Милош се налазио у врло незгодном положају. Оног јутра, кад је Вучић спремао се да пође из Београда против усташа, један од Милошевих телохранитеља потегне пиштољем на Вучића, но пиштољ му буде истргнут из руку у след тога сви телохранитељи буду одузети од Милоша и распуштени истог дана. При Милошу остане само доктор Мушички. Незнајући шта у такој прилици да ради, он отрчи Хаџићу и јави му, да је књаз у опасности, да су уклоњени од њега сви његови људи и Бог зна шта се може шњима дрогодити. Одмах за тим дотрчи Хаџићу и Лазаревићу књажев слуга и каже им, да их је књаз поздравио да дођу к њему. Лазаревић није хтео ићи; Хаџић рекне: ја морам ићи кад ме књаз зове, па још у опасности; ајдо, па тамо шта нам Бог да. Тада пристапе и Лазаревић и они оба оду у конак. У Београду је била мртва тишина, вели Хаџић у своме дневнику, никде чисте могли видети једне живе душе; ни око конака, ни у конаку небејаше никога. Са страхом и ми смо дошли до кнезевих врата. Чим ћојсмо у собу, одмах Милош усплајирен скочи са свога места и дочека нас, са свим се умири кад нас виде и проговори: „за Бога шта се то ради и шта ће из тога да буде? ми смо му одговорили, да се сад не треба ничега бојати, кад је војска отишла против бунтовника, сигурно свеће се на мир усршти. Но књаз би водео чути да солдати нису умирени, то је за њега било важније. Пошто нас почасти са сладком и кафом, књаз опрости се с нама мало успокојен. Београђани, који су од стра пријатили се у својим кућама, видећи да нас двојица идемо из конака, ослободе се и почну излазити из својих кућа*.

Становници Крагујевца као и Београда брзо се успокоје. Јован

Обреновић, дознав чиме се свршио први поход у Београд и чујући да сам књаз саветује мир, положи оружје и распусти своје војнике. Над коловођама те побуне одноше се истрага. Вучић јави Савету, да је Јован Обреновић признао, да је имао намеру побунити народ против Савета; неки од солдата казивали су, да су њих уверавали, да су бајаги Савет, руски консул и паша држали Милоша у гвожђу. Но саветници нису смели да сами суде Јовану Обреновићу и његовим саучесницима; они су увиђали потребу да се сазове народна скupштина, то је одобрио и руски конзул. Шта више и они који су држали Милоша страну налазили су да је у такм приликом скupштина не опходио. Сазивању скupштине противно се само паша, позивајући се на покрете у Босни и Бугарској и бојећи се да па скupштини небуде о томе говора. Но и њега најпосле склони руски конзул. Из сваког округа позвано буде по 10 људи, са пуномоћјем потврђеним судом; ти депутирици буду изабрани под утицајем Вучића. Заједно са тим депутицима и војском врати се у Београд врховни заповедник, као што су званично називали тада Вучића, и доведе са собом 42 човека окована, који су примали учешће у побуни, и осим њих, Јована Обреновића, начелника јагодинског Живка Шокорца, председника суда округа рудничког Марка Ракића, члана истог суда Атанасија Михаиловића, начелника среза моравског Радоја Биљичанића, среза качерског Милена Ђорђевића, јасеничког Живана Јоксимовића и писара среза моравског Јована Илића. За њих је састављена нарочита комисија. Савет изда јавну похвалу народној војсци од 29 Маја. Тог истог дана буде отворена и народна скupштина. Вучић и Стојан Симић, почну пред скupштином окривљавати самог Милоша за ту побуну. Присталице саветника викали су: „нека само дође овамо књаз и ми ћemo га затрнати камењем; сад ми видимо запито нас толико година бије град; ми нећemo да нас више једе чомрчина, као до сад.“ Вучић и Симић, по сведочби Хаџића, играли су главну улогу у тој скupштини; само су они могли стишавати раздраженост, која се појављивала код неких скupштинара. „Умирите се браћо! говорили су они, ако не можемо и даље трпети Милоша, ми ћemo, по хатишерију и берату узети његовог старијег сина.* Књаз није могао доћи у скupштину, јер су га Вучић и Симић држали под стражом. Они су питали аустријског конзула Филиповића, били он издао пътица Милоша, ако би овоме испало за руком да умакне у конзулат, који је био према конаку? Филиповић им одговори, да он то никако неби учинио и да би они само преко њега мртвог могли доћи до књаза; па с тога савета и русела.

тује да добро чувају како књаз неби могао ни доћи до конзулата, јер га он одатле неби могао никако издати. Конзулат је такође био обкољен стражом. Но спремајући се да сбаце Милоша, саветници поднели су му 29. Маја па потпис нову организацију књажеве канцеларије, централне управе и стојеће војске. У 2. члану „устројства“ књажеве канцеларије наређује се да начелник те канцеларије буде књажев представник и испечитељ иностраних послова; он је природни заступник књаза, кад прилике то потребују. По члану 5. канцеларија је дужна чувати књаза од сваког поступка противног уставу и другим земаљским законима. У новом „устројству“ стојеће војске између осталога стоји и ово: Сви редовни војници који се данас налазе у служби, остају у истој до Ђурђева-дне 1840., а после тога однудиће се из војене службе (чл. 30.) Поншто та акта добију од Милоша потписана, саветници објаве му у име скупштине, да он мора или доћи на суд скупштине, или дати оставку. Матија Ненадовић (прота), и Лазар Тодоровић послани су били да склоне Милоша на оставку; они му представе стање ствари у најцрњем виду. 1-вог Јунија Милош потпише оставку на књажеско званије у корист свога старијег сина Милана, који је лежао на смртној постели и објави то прокламацијом на име Савете, свију начелника, духовништва и свега народа српског. Сва та акта, у место оца потпине његов млађи син Михајло, он удари и књажев печат. Милош се одказује под изгово-ром слабог здравља изнуреног дуговременим трудом, који је чинио у корист српског народа. „Ја остављам Србију на свагда, вели се у тој оставци, и односим у срцу ту једину утеху, да остављам Србију осигурану у њеним правима и заштићену снажним „покровитељством“, остављам Србију у миру, поредку, слоги и задовољству“. При читању те оставке били су по четири депутати из сваког округа, и праштавијући се с њима Милош је свакога загрмио. Но наша није хтео да пусти Милоша из Београда док недочује одговор из Цариграда. Милош међутим наповари на даљу неке своје ствари и хартије и пошиље низ Дунаво; но близу Смедерева зауставе даљу и одузму хатишерије и друга акта. 3. Јунија Милош и нечекајући одговор из Цариграда, почне се спремати да путује. Митрополит, епископи, Петронијевић, Симић, неки саветници, Хаџић, Лазаревић бејаху се искушили у његовој соби. Милош је одао по соби, из једног краја у други, говорећи: „Ето браћо, каква је судбина!“ и изађе из конака у пратњи свију именованих лица и упути се Сави, где су код ђумрука чекали га три даље. До Саве Милош је уз пут шаљио се са Стојаном Симићем: „Ето Симићу! твоја је жена у Влашкој, а моја остаје онде, дај да

променимо жене“. За Милошем ишао је његов млађи син са мајком. На обали Саве био је Вучић и наређивао све шта треба за одлазак бившег књаза. У предњу и стражњу даљу наместили су паоружану стражу, а у средњу морао је ући Милош са својим сином и Саветником Косом. Кад ступи на даљу, Милош се окреће народу, поклони се и рекне: „с Богом Браћо! и „здраво ми остали“. Књагиња пољуби сина и стане плакати и парицати: „јајо, славо моја!“ А Вучић викне на прву даљу: „дакше!“ баци камен у воду са речма. „Кад се овај камен врати из Саве, онда ћеш се и ти вратити у Србију“. Даље, на којима је пловио Милош, спуштиле су се низ Дунаво Влашкој граници, где он изађе на обалу код Турне Северина. Аустријске пограничне власти, које су спремале Милошу сјајни дочек, и које су виделе у њему средство да могу мутити по Србији, ако он падне у њихове руке, а тако исто и инглески конзула Хоцес, који је тада био у Мехадији, зачуде се кад чују да је Милош већ у Влашкој. Противници Милошеви празновали су победу; његовој оставци радовали су се у Цариграду. Два Француза, који су тада путовали по Србији, познати Роберт Ципријан и Едуард Тувисъ, први је био у Србији у време Милошеве оставке, а други је дошао одмах за тим, објашњавали су под српског књаза дипломатским интригама руског конзула (204).

Тако је морао оставити Србију први њен књаз, који је пре тога 25 година говорио Јакову Ненадовићу, кад га је овај склањао да бежи из отаџбине: „ако ја побегнем, непријатељ ће ухватити моју жену, стару мајку и нејако дете и продати их као робље; нетреба бежати од оштећења“. Сад није било таке невоље од Турака, премда њихово господарство није сасвим престало, а Милош је остављао своју отаџбину, и његова фамилија претрпела је много од унутрашњих непријатеља. Његов предходник, врховни војвода српски, Кађорђе, остављајући отаџбину предузећут је заштитом руске дипломације и нашао је после заклона на југу Русије. Милош се уклонио у Влашку, где је имао велико имање; руској дипломацији предстојало је бити сведоком унутрашње борбе партaja у Србији и бранити свој значај као покровитељке српске пред оним истим људима, које је она подржавала у борби са Милошем.

Потребно је било двадесет година тешких унутрашњих непријатеља за Србију, дипломатских и војених разуверења за Русију у Мађарском и источном рату, па да се учини измирење између Србије и њеног бившег књаза, између њега и Русије. Императора Николе већ није било међу живима, кад је стари Милош на ново заузeo своје место у Београду, и добивши орден Белог орла од императора Александра II, говорио руском конзулу: „Како у срећи тако и у несрећи, у туђинству и у домовини, ја сам увек био одан руском цару; та осећања ни су се до сад ни уколико изменила и ја ћу остати њима веран до моје смрти“.

ПРИМЕДБЕ.

- (1) Der Westen und der Norden im dritten Stadium der orientalischen Frage, von Joh. Wilh. Zinkeisen, 5, 11—92; и у Historisches Taschenbuch — Paymera. — Der Eintritt der Türkei in die europäische Politik des achtzehnten Jahrhunderts, von Her. Abeken, mit einem Vorworte vzn K. Sttve. Berlin 1856. — Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage, von Ch. Fr. Wurm. Leipzig, 1858.
- (2) Geschichte des Bisthums der griechisch — nicht unirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen, von Joh. Hintz, s. 15—29. Geschichte der griechisch-orientalischen Kirchengeschichte des Andreas Freih. Von Schlaguna, wortgetren überetzt von L. Boiu und J. Popescu. Germannstadt, 1862.
- (3) Вид. Серб. Аѣт. за 1830 год. Пешта, кн. IV стр. 62—77; за 1831 год. кн. II, стр. 7—28.
- (4) Вид. Privilegia . . . inclitae nationi Illyrico — Rascianaе, издате стр. 24 године 1743,
- (5) Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen illyrischen nation in Kais. kön. Erblanden. Leipzig, 1802. Ова је књига написана по архивним изворима 1761 год. као књига, из које се чути Јосиф II, и онаје имала велики утицај на расположење Јосифа из спаса Мађарске. Већ по смрти списатеља и његовог ћака, тек 1802 год. везна се то, навечета ову књигу у Лажнику. Аустријска се влада старала да прикупи и да истреби све комаде те књиге, у којој се правице говори о важности српског народа за Хабзбуршки дом у борби с Мађарима. Књига постане највећа редкост, па чак и у већим српским библиотекама налазила се само у греницима. У библиотеци московског музеја има печатани комад. Ова бартенштапова књига дели се на 7 глава: а) историја разселења илирског народа по имперским краљевским наследственим земљама (стр. 1—49). б) знатне окозности, које су пропратиле то преселење (стр. 20—31). Радење илирског народа на Provinciales et militares (31—45). г) најзначајнији догађаји из историје илирског народа у аустријским земљама (стр. 47—67). д) о привилегијама илирског народа и о њихном правом значењу (стр. 68—101). е) устави илирског народа — трајански, религиозни и црквени (стр. 102—140). ж) о користи, коју имају и коју могу имати аустријске земље од илирског народа (стр. 141—148). Књига је Бартенштапова написана с глађишта владе аустријске. Ту је књигу превео из српски језик г. Сандић и издао у Новоме Саду.
- (6) Die freiwillige Teilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen, dargestellt in einer Sammlung gleichzeitiger geschichtlicher Urkunden. Wien 1854. Вид. такође „Кратко и искрено разглагољство Мадьяра списатељу о народу Сербскомъ и његовымиъ заслугама и судбама у Мадьярској,” у „Сербской Пчели” за 1832 год. стр. 67 и д.

тако истог чланак: „Срби, инове заслуге и судбе у Угаріјі отъ 1490—1836 год.” у истоме зборнику за 1823, 1836—1840 год.

(7) Гласн. др. срб. са. кн. II., стр. 230. „и тако Срби поведу Турчина . . .”

(8) О судбини Срба који су се преселили у Аустријске земље, прошлата века ја сам говорио у чланку: „Серби въ Австроії”, у „Рускомъ Вѣстникѣ” за 1865 год. т. LVII. стр. 258—314.

(9) Историја саобраћаја рускога народа с јужним Словенима, мосла би бити предмет особитог истраживања, а материјала за то има доста. Од онога времена, кад су словенска племена, — названа у доцније време „Русима,” — изашла из придунавских земаља, где је данас Угарска земља и Бугарска, те до најновијег преселења Бугара и Срба у Русију могуће је навести много узајамних сведочања о томе, да су јужни Словени и Руски народ не само сазнавали своје племенско сродство, већ су се налазили у честим саобраћајима једни с другима. Крићење Бугара, Срба и Руса утврдило је на дуго време ту слузу: црквено-словенски је језик општи за све ње и досада; старији рукописи редакције, бугарске, српске и руске, налазе се подједнако како у Русији тако и у јужним словенским земаљама, јер је у њима језик готово један исти; неки од јужних Словена заузимали су знатна места у руској црквеној јерархији. Тако је митрополит Кипријан (1376—1406) био Србин; Григориј Цамблак (1415—1419) био Бугарин. Пошто су подвала под Турску владу јужно-словенске земље, ни видимо повратне појаве: руска црква и помаже српској и бугарској. Успљије црквено-словенскога језика, с помоћу руског елемента ширио се чак и на католичке Хрвате у Далмацији, који су одавно примили богослужење на словенском језику, глагољским писменинама. У првој половини XVIII. века, кад се било приступило да се поправе славенске глагољске књиге, на њима је језик имао велики утицај црквени језик преко руских унијата; јер је труд стварања окојоја био свлачење пај Леваковића, па је било препоручено руском енглескому холмскујијатском епархије, Тераецком, да исправи књиге. На сто година доцније, кад су књиге биле исправљане књиге, главни је раденик у томе посулу био свештеник Караман, доцније задарски владика, који је у младости живио у Петрограду. Он је увео у глагољске књиге руски акцент и његозу су радњу одобрили четири свештена лица од руских унијата. На тај начин један и исти језик, употребљаван у црквама: руској, унијатској и православној, био је црквени језик и код јужних Словена, који су служили службу божију на своме језику — језик католика, унијата и православних. Пратиоц митрополита Исидора, кад је путовао у Флоренцију, Симеун Судаљска, у опису свога путовања (1437) назива Хрватски језик — руским, а веру — латинску, разлику између наречија северних и јужних Немаца, уподобљава разлици између руског и српског језика. Барон Синизипид Хербигаја, родом из Краине, бавши двапут у Москви (1517—1525) вели, да му је знање местног словенског наречија, које је изучавао у младости, било од велике користи у Русији. Други знатан Крајнац, Ваљазар говори (1789), да је руски језик веома сродан с крајинским, да их је готово могуће рачунати за један језик. Граматика црквено-словенског језика, коју је написао Синотрики (1609) распрострла се не само од Москве до Кракова и Лавова, већ и код православних Срба, ради који је била напечатана 1735 год. по заповести карловачког митрополита Павла Ненадовића, и у католичкој Хрватској, ради којих је исту граматику превео

- ни латински језик Саваи (умро 1774 г.). Од Руса су примили Срба и Бугари грађанска писмена; уонште руски језик имао је велик утицај на преносрођење књижевности оба ова народа: тако названи славено-србски језик којим су се писале српске књиге, до реформе Вука Каракића, оношће на језик руских прквенах писаца XVIII века. Политичке везе писацу се прекидале између јужних Словена и Русије од краја XVII. века и предходником њиховим био је чувени Бурђе Крижанић, који је позицио пара Алексија Михаиловића да се постара ге да искупи сва славенска племена уједно. Узана Петра величког на јужне Славене био је велики, он се показао скуда: у Приој Гори, Далмацији, а нарочито у Дубровнику, Бугарској, Србији и код аустријских Славена. Ракочића, против кога су Срби из Маџарске уздво вомагали аустријском императору, доцније говорио је (1722), да би они предуслели руску војску као месици, који је дошао да их ослободи. О великој љубави, какву су имали православни становници јужне Маџарске према Русији за владе Екатарине II. чак сведочи Фридрих II. Од Марије Терезије и Јосифа II. Аустрија се почне излашти руског утицаја на Славене.
- (19) Прилично опширани списак и оцену не само путника, но и уонште писаца турске царевине у XVI., XVII. и XVIII. век. могуће је вади у једном од најбољих књига о Турској: *Beschreibung des Türkischen Reiches nach seiner Religions- und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des XVIII Jahrhunderts von Chr. Lüdecke (1—3 theilen, Leipzig 1771—1789)*, нарочито у трећој књизи.
- (20) Ранке Л. Историја Србији из рускомъ перевода П. И. Бартенева (Москва 1857), стр. 27.
- (21) Considerations sur la guerre actuelles des Turcs, par M-r de Volney. Londres, 1788.
- (22) Geschichte des Russischen Staates von E. Herman Gotha, 1860. VI. s. 463. Историја кадења Пољши, соч. Сер. Соловьева, М., 1863, стр. 165. — Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel, heraus von A. V. Arneht. Wien, 1869, s. 153—154.
- (23) Српски историја П. Срећковић, у својој књизи „Синан-паша“ (Београд 1865), навео је неколико љубовитљивих предања и сведочби о необичном опустошћењу Старе Србије и турчану тога српског краја, пошто се преселио у Аустрију народ с патријарром (стр. 86—105). Он држи, да је иселавање Срба за време патријара Арсенија II. и за Арсенија IV., било много горе за српски народ, него-ли и сами пораз на полу Косову.
- (24) Чланак М. Спасића: „Нешто о нашој цркви под турском владомъ, и о томе што се више Срба потурчило у Босни, него-ли у Срби и Херцеговини“, у Гласнику др. Срб. с. књ. I. стр. 140—143.
- (25) Овал сандака београдског из крају прошлата века, печатано у „Даници“ заједнику за 1827. год. вид. Вук Каракић.
- (26) Даница за 1827 год. стр. 96 и даље.
- (27) Напоменавање данија, какве су Срби излашали до 1804 год. може да се види у Гласнику књ. III. стр. 177—180.
- (28) вид. Занимљиво називање проте Мат. Ненадовића, како се види његов отац Алекса са паром аустријским Јосифом II. у Земуну, у књизи: „мемоари проте Матије Ненадовића“ (Београд, 1867) стр. 9—12. Руски превод тих записака

- у осталом само њихов почетак, био је печатан у „Руској Беседи“ за 1869 год. књ. I и II.
- (29) Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten etc. S. 210—340. — Гласник књ. II, стр. 225—227. — Ср. чланак: Войничка Историја Београда. Беогр. 1867. О србском војводству 1791 год. вид. Гласник књ. II. стр. 225.
- (30) в. чл. „Прилог српској историји око год. 1790“ у Гласнику књ. XX (нов. III); у њој је печатано 15 документа, што се тиче саобраћаја Аустрије са Србима преко Дунава, за време последњега рата турског с Аустријом. Најзначајнији су: молба од 24 Авг. 1790 год. коју је подписало иноштво архијандрија, игумена, свештеника, обор-кнезова и кнезова, — да се причека с предајом Србије Турској; посланица српском народу његових депутатара, који су живали у Аустрији; у њој они доказују како је преко потребно молити аустријског ћесара, да буде стављен чланак у уговор мира, да Србија има онаку исту унутрашњу слободу, какву има Влашка, и да се Срби обвежу да само сугтану излађају данак. У овој се посланице, између осталога вели, да они, који желе ишту за свакда преселити се у Аустрију, или се примећује, „обаче боље би нама било у нашој земљи бистру воду пити, него ли овамо кафу са млеком и са шебером“ варити.“ Митрополит пат. Дионисије Поповић у својој приповеди овако објашњава услове новог преселења у Аустрију: „1) сви они Србљаници, који су ради на ону страну прећи, наш најмилостивији ћесар Леополд вториј прима их, као отаџь своју дјечију, даје им ону милост и прашице, кое год је имаду едноверији наши и за то се отје прејде на онуј страни, то исто публицирају дао. 2) За четири године дана отје сваке царске дације хоће бити слободни. 3) Сиротама оних који немаду се с њичима живећи и понажавши женама, дећи, сакатима људима на дану по днеј крајнаре, хоће се давати. 4) Који желе у митарске границе доселати се, хоће добити земљу, кућу и све што му је год, за уживашћ потребно. 5) Такођер је они, који се у коморици мѣста доселе, земљу, кућу и сваку помоћь хоће имати и т. д. На спретку митрополит проклиње оне, који желе да остану на јужној обали Дунава (т. ј. оне Србе проклиње, који неће са свога отиљашта да гумарну у свет) и да их изабарабирује с Турцима и Чавутима и назава их да су лажови пред Богом.
- (31) B. S. Cunibert, essai historique sur les revolutions et, l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'à 1850 (Leipzig, 1855); t. I; p. 20.
- (32) Догађаји који се десије у Србији од последње турске војве, па до почетка борбе са дахијама, пропретани су „у Даници за годину 1828“ у чланку „права година српског војеваша за дахије“. Но осим тога што се у тој причи опажа велика непуноћа, вала да приемимо, да је она написана на основу предања и сведочби очевадаца који су називали само ону страну радње која им је била лично позната. Па зато у домуну томе чланку Вука Стеф. Каракића вала да се користију сведочењем других савременика, тих истих догађаја, напр. првим листовима из меџиара проте Матије Ненадовића, проповедајући Јанићија Ђурића близине секретара Карађорђева, а у доцније време саветника у Србији. (Гласник књ. 4).
- (33) При кораци у историјском раду Матије Ненадовића потпуно обележавају његов карактер. Неуморив у раду, он је се онеста вазда управљао по приликама да види како оне стоје, да би тако определио сам начин своје радње. Пре по што ће се светига Турцима, што му убише оца, он је испитивао рас-

положај народних умова. „Ја и стриц мој Јаков — говори он у својим меморијама — писмо се имали шта дуго промишљати, ми смо од онога часа како смо у шуму побегли, готови били да се с Турцима тучемо, или писмо се могли ослонити, да ће народ с нама пристати на освету због ова два кнеза.“ Затим остави Матија свога стрица Јакова са 700 људи, а он дође у Забрежје, и ту поведе разговор са три човека из тога краја, да види ипакли ли они на устанак. Један од њих гројице Петар Јерић, био је ту скоро убио некакога Турчина, и Ненадовић га узе овако корета: „Зашто Петре замећеш кавгу са Турцима? лако је теби ви сте овде близу Саве, па ће те одмах побесни преко воде, или ми смо далеко, могу нас Турци све исећи и поробити. На то се они на мене изрогаче: „тво ми хоћено да осветимо, нашега кнеза а твога оца“. — Ја им на то кажем: да ја врло жалим нога оца или ако се ми пре подигнемо и завадимо с Турцима, ви ће те онда учећи преко Саве, или помирити се с Турцима. Кад чуше они да ја тако избори а они се син спасаватише и забрињавуше. Ја кад видим да људи искрено говоре, и да хоће да устају, само ако се ми око Ваљева кренемо, поверијим се њима и кажем: „једна тврда вера да вам кажем?“ „Јест!“ „Јест!“ одговоре они. — „А, чујте, ја сам оставио са стрицем Јаковом у Бранковини сва села, од Тавникаве до Ваљева склупђена у гомили, и писао сам Ке, дњу и Гробовићу да и они чете куне да бијемо у Ваљеву Пореч-алију, и ја одох да тражим чебаве у Немачкој“ — Овда сви они ђавле и весело почију: „еј јуваче зашто одавно не кажеш, него нас плашиш.“ Ту се па ново икљубимо и ухватимо веру да ће ми се туби, и одмах се договоримо, да они сву половину преуготове, док се ја вратим. „Приступаући смотрено од судноме поразу, Матија Ненадовић, кад је већ ствар била почетета, следио је да убеди и друге да и немогућим надама. Тако кад је се вратио из Аустрије он је довео са собом турчина Дел-амета, који беше непријатељ дахијама и уз пут га наговори да казије Србима да има документ који разрешава бој на дахије. Сад ти почнем ја предикованти — говори сам Ненадовић — да би народ охрабрио: „Ви сви знате браћо да су Хани-муста-пашу дахије убили, и да је Хани-муста-паша имао сина Дервиш-бега, кога је цар поставио да буде везир на одино место; он је од вако су му дахије оца убили, једнако код цара проско да му изун и ферман даде да покуши војску и па дахијама освету за она да учини; и већ му је сада цар изун и ферман дао, да може слободно некако буде знао свога она показати. Заго је он сада преко Немачке послao свога бинбашу, овога Дел-амета, са царским ферманом да он може подићи Србе и све зулумљаре и субаше у град сатерати, па кад се дosta војске најуни дођи ће и сам Дервиш-бег“ и. т. д. Тако сми ја не престано говорио тој сакупљеној војсци, а мој Дел-амет све је климао главом и потврђивао: „јест вала тујете! — Та моја политика да иверенем дај са Дел-аметом узорак је што ће те у многим историјама наћи: да је султан послao ферман Каџару, да бије јапитаре; или ивије истини, или је цар послao преће, или је после одобравао, но ми смо доцније сми, да би народ лажне подигли, и да би га слободили, говорили: да цар ивије противу нас, него да је цар са нама противу дахија, тако смо и људима са ове стране казивали тако су они и веровали, и отуд се то увукло у историју.“ Опет зато то народно веровање ушло је у предање, и играло је своју улогу у историји српског народа.

- (²⁹) Гласник, књ. 4. стр. 133—136
 (³⁰) Мемоари Ненадовића, стр. 75—80, 286—288.
 (³¹) Опет ту, стр. 85—88; 288—290.
 (³²) Ево тих првих правила, који су руководила ваљевски нахијски суд: 1) Ко убије човека, да се казни сирпу, и тело његово да буде ударено на гочак; 2) Ако ко на силу одведе девојку, то да се младожења, кум и стари сват протера кроз прсту, а они који су на то ишли на руку да се казни штобом; 3) ко украде јагње, прасе, ковја или вола да се казни новцем двадесет више од ствари коју је украдо, а хотмичар да се казни штобом; 4) ко оде из војске без дозвоље да се протера кроз прсту; 5) ко побегне из карауле, да се убије; 6) ко ногази заклетву или ко лажно сведочи од тога да се наплате сми трошкови и сва штета од тога истогог лажног сведочења; да се казни штобом и да се отгласи свуд да је лажа коме нико и никда у напредак да неверује; 7) ко у време свађе или љутње шчепа оружје да се протера кроз прсту (јер је и то у неку руку почетак убиства) итд. свега 14 или 15 тачака. Те уредбе прилике доцније и остале нахије.
 (³³) Војска историја устанка српског под Каџаром дosta верно изложена је у Oesterreichische militärische Zeitschrift, Jahrg. 1821, из које га је преведено све у Српском ћетојцу од 1826—1828. Срп. такође спис Јована Хаџића. Устанак српски под Црним Ђорђем, I. Прве три године. У Новом Саду, 1862. — Војевање српско под Каџаром. У Новом Саду, непознатог писца. Вид. такође В. Ст. Каџића. Друга година српског војеваша на дахије, у Дахији за 1834 књ. У. стр. 25—53—21 опис боеја Каџарових са Турцима и т. д. у Гласнику, књ. III; причања о Каџару и његовим устанцима, ту опет, књ. II. срп. Несмы о забалењу Србије, сачињена у Београду. Излагање руских нареција. Петр. 1806; стр. 1—14. — Журнал ваљевске нахије од године 1807, у календару „Слога“ за 1802 г. из Е. Чакра. У Новом Саду. ур. 34—49.
 (³⁴) Српски ћетојници, за годину 1826, част 2 стр. 48.
 (³⁵) Рускиј архив за 1808 год. стр. 111—120.
 (³⁶) Мемоари Матије Ненадовића, стр. 95.
 (³⁷) Опет туна, стр. 103—128.
 (³⁸) Хаџића, Устанак српски под Црним Ђорђем, стр. 40 календар „Голубића“ књ. V. за 1843 и 44 год., стр. 277.
 (³⁹) Опет туна, стр. 41.
 (⁴⁰) О списку совету за времена Каџара има један специјалан спис Вука Ст. Каџића, под насловом: „Правитељствујући Совјет. Сербскій за времена Каџара или отимање ондашијијех великаша око власти“ У Бечу 1860 г. Но тај је спис Каџићев такав да нас не може да задовољи. У њему је потпавито изложена историја одношаја Каџарових врема неким ондашијим великашима, и мало се дотице сопствене радње совјета. Оно је узбудило противу себе, жестоку полемику у свима списима периодичним издавањима, како оних који излазаху у самој књижевности тако и у Аустрији, противу њега писали су људи свију вартаја. На срећу једак основац совјета, првото Матија Ненадовић, оставио је у својим меморијама велика занападне појединости о радњи те прве правитељствене установе у Србији. Изнајмре те појединости

- бејаху паштампане у часопису „Шумадинче“ који је издавао Љубомир Ненадовић; па онда у самим мемоарима у чланку где се говори: „О правительствујућем Србији, како је Србија постао у Србији 1805. г. Августа 15.^е стр. 177—197.“
- (37) План Србије састављен Божом Грујевићем који је напечатан у мемоарима Ненадовића стр. 291—294.
- (38) Слово Грујевића и његов дневник, пашт. овет ту стр. 294—306.
- (39) Имена првих сопћеника по казивашу Ненадовићеву, не беху никако она, које видимо у књизи Карадићевој.
- (40) Мемоари, Стр. 141: „спреми мене и Божу у Беч љолите императора Франца за пеблану, и друге потребе, одакле помоћемо проширењу цару Александру руском, соптим и у Цариград сујатану.“ — Срав. Годушицу за 1843 и 44. г. в. V. стр. 142.
- (41) Вид. чланак А. В. Дубровника: Сербскиј вопросъ при Александрѣ I, у „Русскомъ Вѣстнике“ за 1863.
- (42) Хаџића: Установа Србскій стр. 53—55.
- (43) Српске лѣтоаписи за 1826 год. ч. IV, стр. 9—14.
- (44) Онамо, стр. 32—34.
- (45) Хаџића, Установа Србскій, стр. 52.
- (46) Русскій Вѣстникъ за 1863 г. т. XLVI, стр. 114—115.
- (47) Прикљученія у Србији године 1807 и 1808, у срб. лѣт. за 1827 год. ч. I. стр. 16—19.
- (48) Онамо стр. 23—27.
- (49) Русскій Вѣстникъ за 1863 год. т. XLVI стр. 117—121.
- (50) Хаџића. Установа Србскій, стр. 56. Особитим чланкомъ примира беше утврђено да „отоманске војске не предузимају никакве пецијателске послове у околини Видина и Фег-Ислана, где је руска војска, сједињена са српском.“
- (51) Карадића, Правитељствуюћи Сокобај Србскій стр. 15—23.
- (52) Овет туна, стр. 25—26. Сербима нахија порађене г. 1813; у разговору матерје са јединим сином својим Lipsk. 1846 год.; стр. 20—26. Војевање српско под Карадићем, стр. 7—11.
- (53) Русскій Вѣстникъ за 1863 г., т. XLVI, стр. 136—137.
- (54) Српске лѣтоаписи за 1827 г., ч. I, стр. 36—37.
- (55) Русскій Вѣстникъ т. XLVI, стр. 140—141.
- (56) Овет туна, стр. 142—149. Карадића Правитељствуюћи Србија Србскій стр. 25—26.
- (57) А) Српске лѣтоаписи за 1827 г., ч. I, стр. 39—43.
- (58) Русскій Вѣстникъ, XLVI, стр. 155—167.
- (59) О дѣјствіяхъ русскихъ войскъ въ 1805—1807 г. и у време примира, в. Богдановића, Историја царствашкихъ императора Александра I, и Россіи въ его времи. Стб. 1869 г. т. II, стр. 456—481.
- (60) Гледај последњи прајлог к чланку Л. П. Доброплана, ч. Руссоваја Вѣстника за 1863 г. т. XLVI, стр. 505—570. Записка Родофиникија о Србији и примедба књаза Прозоровског тако је занимљива, као прве покушај од стране Руса да се мењају у унутарње послове Срба у реду многих који су последовали за њим већ за владе цара Николе I, да ни држко да веће бити излишно ако упознамо са њим наше читаче:

^{е)} Чланак 57 и 58 нема и у тексту, због погрешне преноснине.

О границама Србије.

Родофиникија. Желети је да се границе српске обележе старе; ћуд су те границе ја не могу положко да кажем о овом предмету, јер немам северних маза; но знам опет, да је од стране Босне река Дрима природна граница, дакле тврђава Соко, што лежи на ову страну, треба да је чиста од Турака. Од Албанске стране варом и мали градић Скопље, у којима још живе Турци, треба да буде потрагнична својина Срба, па зато и варош Нови Назар иза ове тврђаве која лежи у Србији треба да су већ Турци испразнили. Од стране Македоније велике стране планинске, које деле овај крај од Србије, јесу старија граница. Варош и тврђава Ниша, у којој дашас до саме Софије владају Турци, била је старија Срба.* **Примедба књ.** *Прозоровског.* По данашњим преликама је држим да ипак никако могуће обновити Србији старе границе, шта ипак то потраживање може удити интересима гospодара императора, у задобивању граница руских по р. Дунаву. Но треба се постарати да дамо Србији пристојну границу и иске тирјаје треба им учинити да добију, само ако се може; друге можемо унашити за обе стране, а остале остати турском правитељству.*

Родоф. Од стране Владина, ако ова варош са целом Бугарском мора остати у турским рукама, желети је да река Тимок буде граница. **Примед. књ.** *Прозоровског.* „Можемо се постарати да река Тимок буде граница, но тврђава Владин мора остати у турским рукама.“

Родоф. Имаошину турску на Дунаву као: Аданале где управља Ресебага и велику аду, било би корисније присаједити Влашкој по Србији, јер тако Срби могу бити разуздани. **Примед. књ.** *Прозоровског.* Саглавашајући се са минијатуром тајнице које је у овоме чланку неказао, ја држим, да ове имаошине турске треба да буду присаједињене Влашкој.*

О трговини.

Родоф. Турци не могу за дugo бити узурни у Србији, дакле да би се избегла сви нраведни узроци и жалбама од стране Турака, ја бих желео да буде овако утврђено, да ни један мухамедовац нема права да пређе границу српску; осталим подавницама турским од хрватијанског племена да пут буде отворен, тако исто жељео бах да Србија изгради ту слободу да воде трговину у турској царевини и да се користи заштитом рускога министра и конзула, плаћање ћумрука на товаре да буде подједнако са руским подавницама. **Примед. књ.** *Прозоров.* Није никако нраведно да Турцима забранимо улазак у Србију по ради трговине, а да Србија дозволимо да могу то вршити у турском границама. У таким преликама установа мора бити једнака за обе стране; што се так тиче обране и заштите од стране послаништва то одобравам.*

Родоф. Осим тога да дозволимо Србији да имају своју властиту монету. **Примед. књ.** *Прозоровског.* Тешко је да изградимо да Срби то добију, али ја и не видам кака би особита корист била Србија баш и да добију захтевање о тој ствари.*

О политичким одношајима Срба са другим државама.

Родоф. До сада Србија и аје имала ни политичког ни трговачког агента других држава; желети је да их за време и непримамо овде. Бар је преко потребно

уклонити дипломатске, са карактером којих скочано је право да буду често у друштву са старешином земље и осталих великанаша, а то право дало би им могућност да заместе пререке узимну руском на ову покрајину. „Примед. књ. Прозоровског. У овој је тачки мисао Родофиникинова темељита и истинита, по с друге стране ако признамо Србију већ за самосталну државу, онда познам како би јој забранили да непријатеље других држава, Чини ми се да можемо утврдити да их не сме примити без одобрења руског царског двора, под заштитом кога она и стоји.“

Родоф. Странским агентима биће овде веома згодно да чине све противно нашим жељама. Неда се ни помислити да Аустрија неће гледати да устанча и умањи овде наш утицај, јер без сваке сумње она види, да ако тај наш утицај овде ухапши кореном, да ћемо и ми добити значајну превагу над њом, и да како се решила овај држава да ради противу Русије, ми јој можемо одгајати унутрашњег непријатеља који је опаснији од спољњег. Такође види аустријско министарство, да овај крај, како се сушчјава са Босном, Албанијом, Мађедонијом и Бугарском, даје нама све могућности, какве се могу само пожелити ако буде за добро нађено, покренути друге Црне Ворђе и радити шта хоћемо у европској турској, не дајући никоне ни најмане узрок да се тужи. (на Рус.) Прим. књ. Прозоровскога. „Није могуће а да се не сагласи човек са дубоким и надалеко-унивеџијским суђењем г. Родофиникина. Да се укорени руски утицај у Србији биће особито важно, нарочито у време ратовања између Русије и Аустрије и свагда ће послуžити да се обузда ова т. ј. аустријска држава, па да се задржи те да чак и не одложи рат. Турска ће бити, тако рећи под управом (располагајем) руског двора.“

Родоф. Да у пријатељству умањимо узрок политичке заваде Аустријанаца, неће бити некорисно пристати да им се издају бегуци, па и да ће се ово учинити теком и овданим и аустријским Србима. „Прим. књ. Прозоровскога. Овај закључак не одговара првоме. Ако стамено издавати аустријске Србе, они ће пренести љубом противу нас, те ће тако бити изгубљена из вида срестма за достижење ове цели, која је у пређашњој тачки описана. Можемо угордити да се издају војнички бегуци само из регуларних војска. Аустријски су Срби војска насељена.“

О врховној власти.

Родоф. У овој покрајини сада неможе никако бити чисто аристократска или демократска управа. Треба да је књаз изборан, истина да ће се тако отворити пут раздорима, и дати се повод да се по често ради о глави књаза, у земљи где се сматра да је веома мали грех убјети човека. Пр. књ. Прозор. „Због познавања у којем је угонуо овај народ, и због његове наклоности ка раздорима и немирима којима је извор глупост, ја се слажем са мишљењем г. Родофиникина, и држим да у Србији, неможе бити никаква друга управа до самовласти, па зато треба назначити књаза или господара са именом како буде.“

Родоф. Но такође ако начинимо управу наследствену у лицу Кара-Ворђа можћемо тако метути камен о који ће се спотидати наша најдальнја изгледи, који се могу родити по приликама. Моје слабе појмови недају ми да о овим предмету имам тачног мишљења. Само го додајем да народу српскоме искљеда поглађивац неће бити мила осим Кара-Ворђа.“ Пр. књ. Прозоровскога. „Нека се по жељи народа утврди Кара-Ворђе, но само треба да је наследствен јер у противном случају при свакој промени владаоца породице се не само унутрашњи раздори

зеб и силетке многих дворова а нарочито од отоманске порте, која ће се употребити из све снаге да ту увуће Грка, па што Срби немогу пристати ни па који начин. Тако ће исто и аустријски двор много сплеткаши са своје стране, дакле двор руски биће тако у већим пререкама и сметњама. Особито ћемо много рећи о васпитању сина Карађорђева у Петрограду. Ако му васпитањем увијемо у крај пријемност ка Русији, он ће моћи бити отаџству нашем од користи, пошто наследић оца. Но при свем том већа установити у Србији Савјет у виду сената, у коме ће преседавати Књаз, а испод њега заседавати руски конзуал или агенат; у том случају, ако буде потребе тај ће наш агенат или конзуал моћи ограничите самовластије књажевог и уздржати га од поступака који су противни Русији. Ова тачка не може бити пријатна Аустрији, с тога би чиниши се, нужно било да француски двор заједно са његовим царским величанством узме на се гарантiju Србије и његовога устаза: Тако би се аустријски двор задржао од сваких даљих сплетака, бојећи се да не расцвети противу себе оба цара. Агент француски може такође бити приступан у сенату заједно са руским агентом. Порти можемо дозволити да има агента или посланика у Видину, и код њега се могу наћи секретари више поменутих агената. Но важним пословима агенти парских дворова могу ићи у Видин и са турским пуномоћником састанути комитет или опште једе, и предлагати на месту све оно што ће ићи на руку у корист Срба, Порте отоманске и општег мира. „Чини ми се да ће се тима срестима и владаоц удржати у надлежним границама власти. Кад би предложили да се у Београду смести руски гарнизон, то ни на који начин не би пристала на ово отоманско порте, па то би завршило и аустријски двор, а мислим да и француски цар не би на то пристао. Но преко је потребно да се склоне српски гарнизони, образовати их у регуларне батаљоне, а руски двор мого би им дати оснипа избрајући их из оних чиновника у броју којих морају бити такође исслажени из лицирских и топчијских корпуса, који су бајаги по свој властитој жељи ступали у српску службу. Све градње у Србији треба да буду својина Срба и да их заузму српски гарнизони, во може бити ће нужно да их Русија снабде артиљеријом за градње, праком и цебаном.“

Закони.

Родоф. Овде сада суде по обичајима. Но овако било би по најбоље да се унесу руски закони, изабравши оне који су за њих нужни. Пр. књ. Прозоровскога. „На овај предлог ја пристајам.“

Данак порти отоманској.

Родоф. Желети је да данак не пређе 100 хиљада гроша; ову је суму Порта и досада имала ако увимемо у рачун трошкове које је чинила под градњом итд. Реч „данак“ изгледа тешко свима Србима. Кад би за то чуо пријатеље он би учинио многи покор непремиљајући дуго, па зато је преко погребно, да он у овом случају буде код вашег сајатељства, и да му се, кад му се ова тачка објави, расуматри, да тај данак неће се плаћати за Србе, па Бугаре и Воишљаке који су се преселили у Србију и који би требали да буду враћени. Порти како нестоје под високојшим заштитом, по Русија указују и ову милост Србима остављајући на миру поменуте преселенике, па зато и Србија треба да престане ради узајамности, па то да на ће поменути данак! Примед. књ. Прозоровског; Срби се неће ни па који

начин приволети да стоје под аустријском државом, није могуће присједити Србију и Русији, због њенога положаја на десној обали Дунава, и тако остаје само цигло једно срећство: установљени особиту управу у Србији, оставити је под заштитом отоманске Порте, јер Срби никако неће хтети да буду њенини поданици. У таком положају они могу пањати Порти новзаки данак онако како је по мишљењу Родо-аниколовом описано, но по моме мишљењу треба ће да се преко тога удари данак у храну, коју је Порта до сада добијала из ових кнежевина које су тако речи биле хранилице и самога Цариграда. И ако ће се трговина на Дунаву обновити; и зко ће се пређашњи трговачки пут установити, тако ће они бити قادر до бијати ове храну по не иначе по новцем што не може заменити само штете њихове, па зато ја мислим да ће ударање данка Орбима на храну, при уговору приволети што скорије Турке да нам уступе те границе на Дунаву.⁶³

О порези.

Родоф. „За време Турака свака је памаљаја плаћала 40 гроша; таких памаљија разунаху на двадесет хиљада; сад је се тај број удвојио. Осим тога мушке главе од 8 година па напаље плаћале су харач по 3 гроша; такође беше узиман десетак од хране која се прибрала са њива и винограда; из мареу беше ударена пореза по две паре на грло; царине, које данас доносе на 80 хиљада гроша, јер су их само старешине узеле на откуп давале, су за време Турака двојином више. Од времене устанка народ је давао сваке године десетак од хране, једанпута само узето је само од њега на опште потребе до по милијуна гроша и двадесет овака и коза за војску. Народу ће бити неизма немило ако харач удари Русија; по моме мишљењу боле било да оставимо њизазу и сенату да види те порезе, па онда измолити износајуши „потруду“ од све аугустијјаштога заштитника Србије да потврди, да ли њизаз ни друго које лице има права да употреби народ на своје радове, тада ће ово дочекати Срб ље изјећу љилост коју им је Русија даровала, а на порезу која буде ударена они ће гледати као на терет који им је наклано њихов љавствти њизаз и правитељство. Само опште радове као: поправљање путова Ћурија итд. да мора радити народ. Ова је покрајина веома плодна: шума и маре има изобиља, дакле, у мирном положају може пањати велике порезе а да несогти јако, јер повчана харата неће требати ни трећи део од онога што су пањати Срби Турцима. У земљи има калаја у изобиљу: око Сокола истопали су десет неколико хиљада ока; сад су опет близу Београда почели да тоне калај, а да истегорим о сребрним рудницима о којима пишта позитивно пезлам, рећи ћу само о тучу који су Турци крили од Порте продајали у великој количини из ове земље. Дакле и ови ће кланици увећати доходе владе. Пр. ињаза Прозоровскога, „Ако буде воља Божија да Русија добије границе по Дунаву и заштиту над Србијом, онда ће најати са великом смотреношћу установити ове управу овданих земаља. Чини ми се да ће их требати поделити на 4 губерније. Једна губернија да буде Бесарабија, друга Молдавска, трећа Влашка а четврта мала Влашка. У овој последњој треба да становује губернатор човек знајан, јер она граничи са Аустријом и Србијом. Нада свима треба да је једна главна власт или ћенерал губернатор, који би у једно исто доба био и начелник војске у земљи. Јер ако буде различних начелника војених и грађанских, то ће сваки бранити своју команду и међу њима ће се распиривати непрестани раздори који бију за собом овашту несрећу. Тако исто и царине у овој покрајини треба да стоје под надзором ћенерал губернатора, јер без тога, како је

одавде далеко и министарство трговине, могу се десети расире са Портом. Ради послова који се титу царина ћенерал губернатор може стајати у сношају са министарством трговине.“⁶⁴ (Арх. Воен. Топ. Дено № 28, 309, шк. 213, волк. 3.).

(63) Рускиј Вѣстник за 1863 год., т. XLVI стр. 544—550.

(64) Прикладеніја у Сербии 1869, у Сербске Лѣтот. за 1827. г. стр. 26—48.

(65) Воензак Србско под Карапорћем, стр. 15—17. — Сербје паки поробошење стр. 38—41. — Србија Рускиј Архив за 1866 г., чланак: „Из дневника и воспоминанији И. П. Ампрација стр. 1254.

(66) „Србје паки поробошење“, стр. 43—49.

(67) Карапорћа, правитељствујуши совет србски, стр. 23—34.

(68) Тамо, стр. 35—36.

(69) Историјска прикладеніја у Сербии 1810 год. у Серб. Летот. за 1828 г. ч. I, стр. 13—17.

(70) Тамо, стр. 18—20.

(71) Богдановић, Историја царевина Александра I. т. II., стр. 456. — Серб. Летот. за 1828 год. т. I, стр. 20—26. Карапорћа правитељствујуши совет србски, стр. 39—51.

(72) С нејзлотским полком вратили су се интроволни Леонтије и Недеља, Сербје паки поробошење, стр. 54. — Карапорћа правитељ. совет србски стр. 52—57.

(73) Карапорћа, стр. 59—60. — Мемоари проте Ненадовића, стр. 320—326.

(74) Протокол песама проте Матије Ненадовића, о ратовању крај Дрине 1811, 1812 и 1813. год. у Београду 1861.

(75) Богдановића Историја Александра I. стр. 511—535. — Толковаш члан. 8 Букурешког уговора, види књ. Д. Матаћа, „Јако право књажевства Србије“, у Београду 1851. стр. 4.

(76) Гласник, књ. 14. стр. 157—159.

(77) Карапорће извештај о Србији, о последњем догађајима срског новијег доба као и о првима за тми следећима, соч. Лазара Тодоровића, у Гласнику, књ. IV, стр. 152—155.

(78) Тамо, стр. 156—116. — Матића, Јако право Срб. стр. 8—11.

(79) Милићевића, ставље Србије за последње доба владе Карапорћа у његовој збирци: „Часови одмора“. Знаће о стању Србије пред њеним новим надом може се добити из: деловодног протокола од 1812. 12 Маја до 1813. 5 априла Карапорћа Петровића, писаног Јанићијем Димитријевићем а паданог српским ученим друштвом у Београду 1840 год. 224 и 126 стр. in-8. — Протоколи Шабачког института од 1808—1812 године. издавата истим друштвом 1868 (223 стр.) и из протокола писама проте Ненадовића.

(80) Чланак Милићевића, у збирци: „Часови одмора“.

(81) Гласник, књ. IV, стр. 160.

(82) Тамо, књ. IV, стр. 160.

(83) Тамо, књ. IV, стр. 165—70. — Вука Стеја Карапорћа, Милош Обреновић књаз Србије, пак грађа за српску историју нашег времена. У Будиму 1828. год. стр. 53—4.

(84) После пропasti, глави из Мемоара проте Ненадовића, стр. 211—18. — Карапорћа, Милош књаз Србије, стр. 57.

(85) Гласник књ. IV, 173.

(86) Мемоари проте Ненадовића, стр. 219—223.

(87) Тамо, стр. 224—265.

- (⁸⁸) Писма Ненадовића из Србије за то време, вади његову књигу *Мемоари*, стр. 332—347.
- (⁸⁹) B. S. Cunibert, *Essai historique sur les revolutions et l'indépendance de la Serbie depuis 1804, jusqu'à 1850* p. 85. Књига Кунеберта, која је штампана после источног рата, може служити веома корисним извором за српску историју. Кунеберт је био лезар Милошев, учествовао у његовим преговорима са инглеским консулом Коцесом и био очевидци свеју догађаја 1838. г. Тај наслов није дао књизи сам аутор, већ издавачи који су додали мемоарима Кунеберта и кратке белеше његовог заступника, другог књажевог лекара, Пашева, које немају тога значаја и интереса, као Кунебертове. Но при свем том, књига Кунеберта треба се служити смотрено, јер он је био велики парттијист Милоша. Затим важнији извором за историју Србије; у време Милоша, може служити књига С. В. Карадића: „Милош Обреновић, која је послужила за основ познатој књизи Ранке, у којој је податцима *Караџића* дат простран историјски поглед и вештачка изломба. Но тој књизи Ранке писали су о Милошевој ради: Possart, *Das Fürstenthum Serbien, seine Bewohner, deren Sitten und Gebräuche*, нарочито у другом делу књиге која носи наслов: Das Leben des Fürsten Milosch und seine Kriege (1-ви део у Дармштаду; 2-и у Штутгарту 1837—38); Em. Thal, *Serbien Neuzeit in geschichtlicher, politischer, topographischer, statistischer und cultur-historischer Hinsicht*. Leipzig, 1840; Richter, *Serbien Zustände unter dem Fürsten Milosch bis zu dessen Regierung-Entsagung in s. 1839*, Leipzig 1840; Ch. von Sor, *Serbien Freiheits-krieg und Milosch*, Leipzig, 1845; L. Bystrzownowsky, *Revolucja w Serbii*, или у француском преводу: Sur la Serbie dans ces rapports européens avec la question d'orient у преводу немачком: Serbien, seine europäischen Beziehungen und die orientalische Frage (пољски текст и француски превод издани су у Паризу, а немачки у Лайпцигу, оба 1845). Све те означене књиге различне су по вредности својој. Најпознатија је књига Сора; књига Пострга и Тала немају готово никакта новог; све три те књиге враздено су оцењене у српској књижевности, нарочито Ханићем. О књиги Бистржоновског ни ћемо говорити доније. Дело Рихтера бившији издавац у Србији веома је кратко. Најзад врло је важна за биографију књаза Милоша Обреновића књига његова сина Михајла: Milosch Obrenovitsch un coup d'oeil sur l'Histoire de la Serbie de 1813 à 1839, pour servir de réponse à M. Cugnot Robert; Paris, 1850, или у преводу српском: Милош Обреновић или поплава на историју Србије од 1813—1839, као одговор г. Ципријалу Роберту; Београд, 1863. У тој књизи напетно брани се Милош од оних кљесета, које Роберт бацива из њега чешто у својој књизи: Les Slaves de Turquie, La principauté de Serbie, Histoire de Milosch (1-во издање 1844, 2-го 1852, оба у Паризу). Против те књиге писали су и други, нарочито Јовановић и Ханић; но ни ћемо се стиме познати доније. Већу вредност има књига другог Француза познатог путника по истоку, Ами-Бује La Turquie d'Europe, 4 свеска Paris, 1840. Живот Милоша описан је у 4 свесци стр. 300—65. Осим тога у трећој свесци говори се о управи у Србији стр. 214—412.
- (⁹⁰) *Караџића*: Милош Обреновић, стр. 61—88; Cunibert, *Essai historique*, 4, с. р. 86—98.
- (⁹¹) Mich, Obrenovitsch, Milosch Obrenovitsch, de 1813—1838, p. 64—68, српски превод 114—119.

- (⁹²) Карадића Милош Обреновић, стр. 91—113.
- (⁹³) Тамо, стр. 114—129.
- (⁹⁴) Тамо, стр. 123—127. *Essai historique Cuniberta*, стр. 126—130.
- (⁹⁵) Кунеберт (стр. 131—33) приповеда једну ствар, која се догодила при састанку Милоша са Марашли Алј-ијадом, коју неназадимо из код Карадића. Милош је био у скупоцелом пубету; Јусу—бег, родом из Србије, из Београда, објави да то пубе долиже имену. Милош пристати да је ово добијено у једној битци са Турцима, и да он не зна где је она била; Марашли паша опет прихвати: „Беже нека то пубе остане Милошу као лен поклон од тебе. Доцније 1838—1839 год. кад је Јусу постао нашон београдским, он се сједини са унутрашњим непријатељима Милоша, и помагао је да се Милош програна из Србије.
- (⁹⁶) *Караџића*, Милош Обреновић, стр. 132—133. Cunibert *Essai historique*, стр. 134—136.
- (⁹⁷) *Караџића*, Милош Обреновић, стр. 135—139. Cunibert, *Essai historique*, р. 139—148.
- (⁹⁸) Mischel Obrenovitsch: Milosch Obrenovitsch, р. 110—111.
- (⁹⁹) Cunibert *Essai historique*, р. 154.
- (¹⁰⁰) Карактеристика Црнога Ворћа, од Лазара Арсеније вића, у Гласнику, т. 14 стр. 150—153. „Причање Гаје Пантелића о српској новој историји“, у Гласнику, т. II., стр. 223—229.
- (¹⁰¹) Влад мој чајанак у „Московским универзитетским издавајима“ за 1867. № 2 стр. 67—95. Пренесе барона гроф. Строганова с Милошом Обреновићем од 1816—1826 године.
- (¹⁰²) Cunibert, *Essai historique*, р. 166—167.
- (¹⁰³) Матића, јасно право Србије, стр. 29—32. Карадића, Милош Обреновић, стр. 148—150.
- (¹⁰⁴) Карадић, Милош Обреновић, 174—180.
- (¹⁰⁵) Карактеристика Марашли Алј-ијаде може се наћи у књизи Карадића, Милош Обреновић, стр. 134—35 у Cuniberta *Essai historique*, р. 182—185.
- (¹⁰⁶) Карактеристика Абдул-Рајха и издаваји о интригама хетериста у Cuniberta, *Essai historique*, р. 187—195.
- (¹⁰⁷) После тога скоро две године није било никакве преносне измене врховног војвода српског и бивши руски посланик у Цариграду. Тако 3. Фабруара, 1825. кад Милош доша да се Строганов вратио у Петроград са минералних вода, пошаље му писмо и честита срећа повратак. У том писму он се жали њему на интриге грчких хетериста и оних српских војвода, што су живели у Бесарабији, Строганов му одговори на то писмо, и саветује да се влада умерено као и досад, па ће успети и победити све непријатеље. И док се одмак за тим судбом Срба окрене се на боље. У марта 1826 године император Никола предложи Султану три услова, под којима се може одржати мир између Русије и Порте: један је услов био да се ослободе српски посланици, који су задржани у Цариграду пре 4 године, а други је услов био да се уставом мешовите комисије да прегледа и оцени српска потраживања. Услед тога предлога бил је закључена Акерманска конвенција 25. Октобра 1826 које пети парнград јавио се Србије. Тај акт доносио је у Србију и. о. Герман, који је тада био у руској служби, и прочитан у скupштини народној 15. Јануара 1827. Том приликом Герман преда Милошу и последње, по-

звате нама, писмо барона Строганова, који је честитао врховном војду успех за последње две године и изразио своје учешће време српском народу следећим речима: „Пренда сад ћемам никаква учешћа у политичким пословима, али моје искрене жеље среће Србија и њеном достојном воји никад се неће променити.“⁽¹⁰⁸⁾

(¹⁰⁸) О данку првих година владе Милоша, види Карапића, Милош Обреновић 201—3; Cunibert, *Essai historique*, p. 196—198.

(¹⁰⁹) Cunibert *Essai historique* p. 199—200.

(¹¹⁰) Карапића, Милош Обреновић, стр. 193—201. Cunibert, *Essai historique*, p. 201—204.

(¹¹¹) Cunibert, *Essai historique*, p. 205—6.

(¹¹²) Тако, стр. 207—10.

(¹¹³) У Новембарској скунштини 1817 године, која је признала Милоша за врховног кнеза, ишчу учествовали су и окружни српски, ту нису могли бити представници ни југозападних ни југоисточних крајева; али на том акту били су подписаны представници духовништва: архијепископ београдски Агапител Герасим, и три архимандрита, Мелентије из Враћевшице, Самујило из Каленића и Никољор из Раванише.

(¹¹⁴) Види слово говорено у скунштини кнезовима и кметовима 21 Ној. 1824 год. у Крагујевцу, у збирни изданију Љубомира Невадовића; прилози за српску историју, св. I, стр. 5—8.

(¹¹⁵) Карапића, Милош Обреновић, стр. 180—81. Cunibert *Essai historique* p. 212—213.

(¹¹⁶) Карапића, Милош Обреновић, стр. 182—85.

(¹¹⁷) Cunibert, *Essai historique*, p. 222—223.

(¹¹⁸) Види слово, то ворено кнезовима и кметовима у скунштини 27 Септ. 1825 у Крагујевцу; прилози за српску историју св. I, стр. 9—11.

(¹¹⁹) Карапића, Милош Обреновић, стр. 185—188. Cunibert *Essai historique* p. 228.

(¹²⁰) Прилози за српску историју, св. I, стр. 12—15.

(¹²¹) Одеља Акерманске конвенције са српским глађаштима, јавно право Србије од Матаћа, стр. 13—20.

(¹²²) Cunibert *Essai historique*, p. 239—241.

(¹²³) Види слово говорено у пардој скунштини 14 Јануара 1827. год. прилози за српску историју св. I, стр. 16—22.

(¹²⁴) Карапића, Милош Обреновић, стр. 168—182.

(¹²⁵) Cunibert, *Essai historique*, p. 256—264.

(¹²⁶) Прилози за српску историју св. I, стр. 13—16.

(¹²⁷) Cunibert, *Essai historique*, p. 166—176.

(¹²⁸) Тако, стр. 176—179.

(¹²⁹) Прилози за српску историју стр. 17—33.

(¹³⁰) Види Матаћа, јавно право Србије, стр. 11—31. Додатак к Allgemeine Zeit. од 22 марта 1830 год.

(¹³¹) Прилози за српску истор. стр. 38—57.

(¹³²) Cunibert, т. I, р. 306—8.

(¹³³) Прилози за српску истор. св. II, стр. 18—20.

(¹³⁴) Тако, стр. 20—32.

(¹³⁵) Cunibert, т. I, стр. 312—14.

(¹³⁶) Новине Српске за 1834 год. № 3 од 20 Јануара, Матаћа јавно право Србије, стр. 33—42. — Allgemeine Zeit. од 3 Априла 1832 године.

(¹³⁷) Cunibert, *Essai historique*, т. II, стр. 14—27.

(¹³⁸) Тако, стр. 21—27.

(¹³⁹) Тако, стр. 28—32.

(¹⁴⁰) Rosen, *Geschichte der Türkei v. dem Siege der Reform in J. 1826. bis zum Pariser Traactat u. J. 1856*. I. Th. с. 119—121.

(¹⁴¹) Cunibert, т. II, стр. 66—71. У овите некретне у Албанији и Босни описаны су Кунбертом право добро, а у Розеном право слабо.

(¹⁴²) Матаћа, јавно право Србије, стр. 12—16.

(¹⁴³) Руси на Босфору. Записке Мурајева. Москва, 1869 стр. 46—47.

(¹⁴⁴) Тако, стр. 47.

(¹⁴⁵) Cunibert, т. II, р. 96—102.

(¹⁴⁶) Тако, стр. 103—109.

(¹⁴⁷) Карактеристика Хусејин-паше и Веци-паше и преговори Давидовића, у Кунберта, т. II, стр. 110—118.

(¹⁴⁸) Новине Српске за 1834 г. № 2.

(¹⁴⁹) Новине Српске за 1834 год. № 1.

(¹⁵⁰) Матаћа, јавно право књаза Србије, стр. 54—63. Ставље Србије у време адријаполског мира описаны су даја путника, један Немац и један Србин. Ми разумејмо: Otto P. Pirch, *Reise in Serbien im Spätherbst 1828 Berlin, 1830* 2 Th. с. 276—92 и Јоаким Вујића, словеносербског списатеља путешествија по Сербији, во краткој сопственом рукопису његовом списано у Крагујевцу у Сербији.

(¹⁵¹) Матаћа, јавно право Србије, стр. 98—111.

(¹⁵²) О Вучићу и Перчићу види Cuniberta, т. I, стр. 82, 217—219.

(¹⁵³) О Смиљини види такође Cuniberta, т. I, стр. 175—306.

(¹⁵⁴) Cunibert *Essai historique* т. I, стр. 77—93.

(¹⁵⁵) Тако, стр. 120—123.

(¹⁵⁶) Види, Српски Узак, за 1848 год. број 6, 7, 8 и 9.

(¹⁵⁷) Рукописне приједбе Јовановића на другу књигу Циријана Роберта, показао ми је је 1864 год. за време њега бављења у Београду, зет Јовановића, близине тада министар правде Р. Девијани. Те су приједбе тако простране да би се могле назвати меџхором. Јакон Јовановић, кога су предци пресејали се из Србије у Аустрију слободних вештина и философије доктор по прелоруци митрополита Стратимировића, пређе из Карловца где је био професор гимназије у Србију Јануара 1834. године, а Фебруара поставе директор књажеве канцеларије и остане у Србији до оставке књаза Милоша.

(¹⁵⁸) Одломка из дневника Јована Хаџића, која је радио из грађанској и приватној закону у Србији од 1837—1842 год. Отгадају Српско, св. I, стр. 36—38.

(¹⁵⁹) тамо, стр. 39.

(¹⁶⁰) Слово књаза Милоша говорено у пардој скунштини 1 Фебруара 1834, у Крагујевцу, стр. 1—8.

(¹⁶¹) Cunibert, *Essai historique*, т. II, р. 147—149.

(¹⁶²) Новине српске за 1834 год. број 18.

(¹⁶³) Cunibert *Essai historique* т. II, р. 147—179.

(¹⁶⁴) у приметкама Јовановића на књигу Роберта Циријана, зема се да су на слави код Смиља великаши будили вазду Милошеву у присуству књаза.

тине, и да је томе повод дала њена изјава на рђаво владање мужа, „великаши урејани визом, вели Живановић, и жалећи госпођу, коју су сви поштовали, извишавали су разна средства како ће обавестити књаза, па да земља једном буде уређена и осигурана; митрополит Петар није учествовао у том разговору јер је отишao радије у собу за њега одређену.⁴ Но почетком Милошу представљају тај разговор као заверу, то сви који су били на весељу код Симића морали су гајдати да предупреде освету књаза. Позивали су народ бајати на заштиту Дрине од Босилажа, који су се спремали да пређу преко те реке. О Вучићу и Давидовићу, Живановић каже: „Они су радили законито и наметно спречавали су сваки иступ; Милош у том одношју заслужује потпуну похвалу; Нападмац Вучић и Давидовић првили су књажеве заповести тачно. У време бегства Милошева из Пожаревца, број је шији и Живановић и заједно са Кецом Марковићем, Вујом Глоторићем, Наклом Станишићем и Јевтом Угрничем уврзано је Милоша да великан немају никакве але намере ни против њега ни против отаџбине, Милош успокоји се и врати се награг у Пожаревац на Богојављење, кад је првка била пунा народ, који није ништа ни знао за тај догађај: књаз у радости заповеди да се цуца из тојоза. У то време народ по обичају весао је све који су били сумњиви и водио пред Милошом. По сведочтви Живановића са противничима није било више од 3.000 људи од народа. У тој побуни први је устао против Милоша Ђорђе Протић, који је постао лични непријатељ Милоша још од 1827 године, кад је по заповести Милошевој био кажиен бојем (Canibert t. r. p. 253—256). То је било тада кад је у Србији пагријахадна управа била још у свој склоп својој; све што Живановић о томе вели, „Марија Терезија није давно живела, па тек она је уништила телесну казну православним свештенцима. Вучић док је био кнезом Гружанским више пута казнио ја батинама свештенике. Ја сам за време мога бављања у Србији, више пута видио, како искрска власт обвали свештеника и удари му по 50 батина, и је сам се гнушао тога; а међу тим остали Срби гледају равнодушно. Књаз Милош и Давидовић били су оба чисто сашкиничког темперамента. Оба су били поједнако осетљиви и најдраматични. Давидовић је искрено волео књаза и био му је одан и срдеч и душом, а књаз је такође волео Давидовића више него никога. Сашкинички темперамент био је узорок томе, што су они често вређали један другог, и Давидовић често давао је останку; но они су се исто тако лако и мирли. Саским другчија човек био је Протић; вратом он је био тек писар у суду кад је био кажиен.

(¹⁶⁴) Повије српске, за 1835. бројеви: 5, 6, 7.

(¹⁶⁵) Устав књажевства Србије. У Крагујевцу, 1835, стр. 6. *in folio*. Он је био издади као прилог српским новинама, но доцније постао је редак. И Хадић и Кунзберг сведоче сагласно, да је Милош при подјаву заклетве на устав, говорио нејасно и нећао неке тачке у своју корист.

(¹⁶⁶) Canibert *Essai historique*, f 1° g. 185—188.

(¹⁶⁷) Српске новине за 1835, бројеви: 7 и 8.

(¹⁶⁸) Аустрија, Руска и Турска противнице су биле новом уставу, као што тврде Кунзберг, Живановић и Хадић. О судбини Давидовића и састављеног њиховог устава има занимљив извештај Allgemeine Ztg, у донесима из Букуренса од 20 Септембра 1835 год., и из Београда од 18 Октобра, исте године. У првом писму говори се да су књаза склонили да приhvati такво називани Латинин, који

су под утицајем Француских устанака: „тим више ми се морамо чудити, вели се даље у том писму, како је Давидовић са својим пријатељима могао свој гладнат, — добро име, част и достојанство књаза српског народа изложити погрди. Дело њихово неће имати никаква значаја и предаће се по заслуги забораву. У оштеје тај недотуван устав сматрао се да је са свим одбачен. У писму из Београда, чуди се донесник, као стране европске послије сматрају Давидовића за човека, од највећег утицаја при двору. По речма донесника, Давидовић није никада био душом управљен, па и сада нема велика утицај на дела државе. Сам Давидовић, који је после оставке преселио се из Београда у Смедерево, корао је да одговора у писму на уреднике српских новина од 7. Јуна 1836. Давидовић парочио протестовао је против оних, који српљују њега са Протићем. Давидовић је говорио да се Протић угледа на пољског књижевника Лелевела, и возио се на руске и турске дипломате с којима је имао посла да се увек старао да сложи интересе књаза са интересима народа (Повије Српске 1836 број 23). Осим тога ми пишамо из познијег времена два писма: Живановића нетрпељиву просвете Исаковићу и овога писма Живановићу, поводом тим, што је Роберт Циријан приспивао Живановићу радије интрге против Давидовића. Ево та оба писма од речи до речи.

Високородном г. Димитрију Исаиловићу, началнику пољ. просвете.

Високопочитаеми господине! Један европски списатељ написао је у својој печатаној књиги о покојном г. Давидовићу и о мени следујуће: „Живановић тервоје своје увреде противну близнег министра (Давидовића) дотле, да га је у његовом приближину натерао, да подпише једно значајно писмо у ком он изражаваše своју благодарност књазу за једре подарке, учлијене од овога шеготкоја *записији*, одваја ствар јој да ствари бујтовника год. 1835, а сврх свега од ствари српског Лелевела, Георгија Протића, ког разоритељне планове и републиканску проредзљивост он осуђиваоше.“ Ја се немогу споменути, да је покојни г. Давидовић идајају такво писмо књазу писао: ујеђен сам как, да ја г. Давидовића никада писах натерао на подјаву овог писма, ипак сам имао узрок, ипак сретство икону овај пасхија чинити ако нећи могао додати да себи даскам, да мојим животом никада из новода дао писам, да и ко и највећи а камо ли овоглијији знатеља не поштеље о мени претпоставити може. Будући је пак у српским новинама год. 1836. под 10. Јуна печатало једно отворено писмо на учредника с подјавом покојног г. Давидовића и у том писму г. Давидовић раздаја своју ствар од ствари г. Протића, ког он Пожаљује Лелевелу уподобљава и спомиње једре подарке књаза Милошева и његову својој: то долазим на те мисли, да је речени списатељ нешто чуо о том писму, у новинама печатаному, и као што у цјелом трактату непријатељски о мени пише, пребацио је ово отворено новинарско писмо на писмо значајно ко књазу, набавиши опонзују љагу на мене, да сам ја г. Давидовића натерао на подјаву овога писма, пак још у приближину шеготном, о ком на другом мјесту пише да је г. Давидовић указом књажеским у Смедерево проглан. Једиње у одговору мон на историјске податке овог списатеља доказати, да писам ја г. Давидовића на подјаву реченог писма натерао, које служи ко одбрањи чести нас обојици, полезно би се послужио каквим доказом о том да је г. Давидовић из

слободне волје оно писмо написао, и утреднику послао, с молбом да га у новинама печата, и издајући се да ће те се и да, као она времена утредник српски позива, моћи тог писма споменута умољавам вас господине, да би сте имали добруту, у њеколико липија одговорити ми, кадо се сјећате, од кога сте од г. Давидовића, или сте од мене речено писмо примили, с оном молбом, да га у новинама печатате? а осим тога, ако што о овом писму знаете да би сте заподели, саобщити ми.

„У осталом с' отличним почитанијем пребивам наш покорњији слуга Јаков Живановић, у Београду, 17. Јануарија 1852.“

Исајајовић је одговорио овако: „Високоблагородном и високоучевом господину Јакову Живановићу слободног художества и филозофије доктору српског штампана књихара канцелеру. Високопочитанијем господине! У писму вашем од 17. Јануарија т. год. имали стог доброту споменути ми како је њеки европски списатељ, у својој пештапој књиги о покојном г. Давидовићу и о вами написао следујуће: Живановић терао је своје увреде противу близог министра (Давидовића) дотле да га је у његовом приближавашу патеро да поднине једно званично писмо, у ком он изражаваје своју благодарност и књазу за ћедре подарке, учкање од овога његовој фамилији, одваја своју ствар од ствари бунтовника год 1835., а сорх свега од ствари српског Лелевела, Георгија Протића ког падишеве разорателне и прогардљивост републиканску он осуђиваши.“¹⁰⁹ И свију овај речети тог списатеља ја потуђано закључујем, да то није никакво друго, као што он вели, „званично писмо.“ него оно истоветно које је покојни Давидовић из Смедерева мени у Београд послао, с молбом да га ја, као тадашњи утредник, у нашим новинама од слова до слова ставим, као што је под 10. Јунија 1836. год. доиста и учињено. Чудим се дајас како је тај европски списатељ противу јавне истине могао војсекта булавити и рећи, да је покојни г. Давидовић на писање реченог писао патеран, као то писмо њему на чест и оправданије његовој служби, као што је сзи и он (Давидовић) дошаоши после неког времена у Београд мени устремно благодарло, што у овом писму писао даже ни самог Лелевела иштавио и ишта вијасиво писам. А друго као што је цјели овданини свет покојног Давидовића познавао, доиста шти је он тако слабог карактера био, да би се на какво избуд дјело, које би воли и уверену његовом било противно, да од тога патерати дко, иши и как о вами (неваском вам по истину истоведан) предвостанити може, да би по музествености духа и човјечности чувства вашег — кадри били икога на сјету, и камо ли отијешног и заједничког човјека и друга вашег из таково што патерикати, што би нарушију чести и доброт имена његовог служило. У осталом ли то није истина, да је покојни Давидовић од књаза Милоша за нешу кризизу у Смедерево прогнан, као што се тај европски списатељ на другом неком месту у књизи својој труди доказати, није, вељи, истина јер сам ја иште пута из уста Давидовићевим служио, да је он сам себи Смедерево за будуће обиталиште своје извабрао, као мјесто из Дунаја, у пријатном предјелу лежеће где ће чист и пријатан ваздух порушеног му здравље његово исправити моћи. Да је пак књаз Милош фамилији Давидовићевој од времена на време, уважавајући заслуге његове, по неке подарке чинио, и то ми је покојни Давидовић сам иште пута казивао. Цјело дакле вопросно наложење тог европског списатеља, сасвим је неосновано јавној истини противно, за тако или по собственој најости списатеља измишљено, или по лажним доношењима и саобщенијима други злоупотребници пагрђено и изнаочено.

Ово вам по чистој совјести мојој на ваше писмо одговарајући, и постојаним високопочитанијем остајем ваш покорни слуга Димитрије Исајајовић. У Београду 20. Јануарија 1852. т.“¹¹⁰

Срп. живот Димитрија Давидовића, од Ј. Х. Светића т. јест Хаджића у Београду 1846.

(¹⁰⁹) Cunibert, t. II. str. 119—122, и мемоари Живановића.

(¹¹⁰) Cunibert t. II. str. 122—220.

(¹¹¹) Новине срасле за 1835. год. Cunibert t. II. str. 233—248. Управо у време Милошевог бављења у Цариграду изашли су ферманци, који се тичу српске агенције у Букурешту.

(¹¹²) Огледало србско, св. 3 стр. 69—70.

(¹¹³) Србске новине за 1836. год. Барона Ж. А. В. Хердера. рударски пут по Србији 1835. год. у изводу. У Београду 1845.

(¹¹⁴) Види приметбу 168.

(¹¹⁵) Cunibert, *Essai historique*, t. II. str. 172—286.

(¹¹⁶) Огледало србско св. 2. стр. 40—41.

(¹¹⁷) Новине србске за 1836 год. бр. 35 и 36.

(¹¹⁸) О руском „базису“ говори се, осим у меморијама Живановићевим, и код Хаджића и Куниберта.

(¹¹⁹) Огледало србско, св. 5. стр. 129—131. Cunibert, *Essai historique* t. II. str. 323—326.

(¹²⁰) Новине србске за 1837 год. бр. 25 и 26.

(¹²¹) Cunibert, *Essai historique* t. II. str. 393—398.

(¹²²) „Новине Српске“ за 1837 године № 27, 28, 29 и 30. За чланове салета били су постављени: Председник генерал-мајор Тенка Стефановић, представник виажески, Аврам Петроњијевић, пуковник, Петар Туџаковић, пуковник, Цветко Рајовић, директор казначејства пуковник, Навлао Станчић, подпуковник, Тодор Хербес, начелник војно-полициског одељења, Илија Милутиновић, управитељ школског и болничког фонда мајор, Јован Петровић и за главног секретара мајор, Стеван Марковић. За чланове великог суда постављени су: Председник пуковник, Лазар Тодоровић, пуковници: Милета Радојковић, Илија Поповић, Радко Мајсторовић, подпуковник, Стеван Радичевић, капетан Милом Тасић, секретар Лазар Зујан. Војни чинови при овим званицима ни су имали никаког праћања чинова, већ су били само почасне титуле.

(¹²³) Мемоари Живановића: Новине Српске за 1837 год. № 42 и 53. Cunibert, *Essai historique*, t. II. p. 398—414.

(¹²⁴) Cunibert *Essai historique*, t. II. p. 427—438.

(¹²⁵) Огледало србско, св. 2. стр. 36; св. 5 стр. 134; св. 16 стр. 162.

(¹²⁶) По речима Куниберговим породица Милошева, находећи се с Јевремом Обрадовићем у међадиским купатилама, на десет година пре тога позвала се са В. Величенком, који се тамо лежио, и шта иште учинила му неку поштанску помоћ. Cunibert, t. II. p. 441—442.

(¹²⁷) Огледало србско, св. 5. стр. 136—138.

(¹²⁸) Огледало србско, св. 7. стр. 139—196.

(¹²⁹) Cunibert, t. II. p. 452—491. Огледало србско, св. 7 стр. 199.

(¹³⁰) Огледало србско, св. 7. стр. 200—201.

(¹³¹) Међутим неспријатељи Милошева притали су о неким објајима при његовом двору, о његовом светијаном ходу у државу, о једном акту по ком је један

важав чиновник обећао по жељи Милоша играти главну улогу придворне будале за 200 дуката годишње, о соргзарану српља за продају, о кулучеву књазу, не само седана, већ и трговца и чиновника, о његовом провођењу премена у пожареваčkoј башти са женскињама итд. О материјалном стању Србије српске старешине показале су, да је било стајање војске 2263 человека, и то: пешака 1969, коњаника 157 и топчија 137. На ту војску потрошено се од 23. Априла до 26. Октобра 1837 године 663.332 гроша и 24 паре; од те суме утрошено је на музику 13.749 гроша и 23 паре, на лекаре 11.764 гр. Стање народне благајнице било је овакво: од 23. Априла до 26. Октобра 1836 год. прихода је било 5.829.571 грош и 18 паре, а расход 4.461.340 гроша и 4 паре; од 26. Октобра 1836 године до 23. Априла 1837 било је прихода 4.613.602 гроша и 29 паре, а расхода 3.733.587 гроша и 38 паре; од 23. Априла до 8. Октобра 1837 године прихода 5.098.791 грош и 12 паре, а расхода 3.583.713 гроша и 19 паре; у Марту 1838 године било је у благајници 12.879.176 гроша и 36 паре. По казнавају старешина Милош је, за време своје владе, из народне благајнице издвоја под видом зајма ово: Осман-пашини у Босни 75.000 гр. Јусуф-пашини у Београду 261.250 гр.; београдској општини 240.000, Димитрају Радонићу 50.000, војском је послао у Беч 100.000, властком господару 982. 849 гроша и 26 паре, барону Мејтаку 672.862 гр.; браћи Германима 846.759 гр. и 16 п., Вулу Триглавићу 160.546 гр. и 35 п., за обрђање воденице у Параћину 17.073 гр. и 17 п.; на куповину золова 22.363 гр. и 10 п. Старешине, воји су већином обогатили се помоћу Милоша, хтели су да процене својегово имање, и да узму за толико од Милоша повећ у касу.

(¹⁹²) Огледало србско, св. 7, стр. 203—213.

(¹⁹³) По речима Кунберта турски становници Београда у години 1838 били су у овом виду: свакија, старих господара војног имања, 350 људи, са својим породицама; ерлија 900 људи; сејмева 280, од којих многи нису имали по родицу, и дошли су, који нису имали својих пунчада, 190, света даље 1720 људи, нерачуначи жене и децу. У тврђини било је стајање војске на 1828 људи с официрима и слугама. У целом Београду Турци су имали сројних 830 пунчада, 4. воденице, 5 башта и 47 дућана. Све та подаци су билостативне Порте живели су сасма оскудно, као цитави.

(¹⁹⁴) Огледало србско, св. 8, стр. 225—235. — Радња око постанка устава српског, његов постанак и отуда произашаоње неводе, упознавања „Словенка“ издаје Емих Чакра; у Новом Саду 1860; стр 221—226.

(¹⁹⁵) Cunibert F. p. 404—522.

(¹⁹⁶) Словенка, стр. 237—232.

(¹⁹⁷) Историја српског устава. У Новом Саду; стр 34—62, Словенка, стр. 313—321, 408—413.

(¹⁹⁸) Историја српског устава, стр 63—70. Словенка, стр 413—419. Огледало срб ског, св 9, стр. 257—267.

(¹⁹⁹) Живапош јакође говори на другом месту својих „записника“, као да су сва три посланика протестовала против устава, који су Србија дала Русија и Турска; но то ил најмање не проширењи другим извештајима о радњи Петрошићевића: он је потписивао једно, а радио друго. Од засебних извједака Живапош је суме мање веће од 3000 гр. коју су посланици потрошили на дарове приликом склоби вијери саветника турског министарства

сподник послова, Нури-ефендје, с којим су они имали посла у Цариграду. Посетивши при поласку из Цариграда оне велигодостојнике, за које је Милош казао да их посете, посланици оду и француском адмиралу Руселу који их је сам к себи звao. Русел је изјашањио сажадаше, што Француска није знала да су за такав важан поса дошли српски посланици у Цариград говорећи, да би Француска могла користити Србију у преговорима са Портом, но на последњу сад излази за нужно посасти у Београд свог кнезула. Преставници Дикло-а, адмирал их је можко, да га поведу са собом. Посланци су пристали на то; путовали су заједно разговарајући се посредством Живапошића.

(²⁰⁰) Устав српских обнародован и печатан у првом деслу „Зборнику закона и уредби и уредбени указа“ (у Београду, 1840 г; стр 1—15.) изданим под редакцијом Ј. Хардија; а у години обнародовања печатан у засебној књижници, с насловом: „султански хатишериф, даровани житељима Његове провинције Сербије“. стр. 18. Његов Француски превод налази се код Ами Бу-а, књ. III, стр. 291—299, који је Кунберт пренео у т. II стр 526—540: немачки превод има код Ранке-а (Scribische Bewolition, Berlin 1844) и руски у преводу те Ранкеове књиге од П. И. Вартенева. По важности овог документа налазим за добро овде печатати сам устав, онако када гласи са почетком з саржетком хатишерифа, са којим је спроведен:

У СТАВ

КЊАЖЕВСТВА СЕРБИЈЕ,

т. ј.

СУЛТАНСКИ ХАТИШЕРИФ.

Протеклими около половине Шевала 1254 (од 10/12 до 12/14 Декембра 1838) содржавајући Устав, дарован Његовим Височеством житељима Његове провинције Сербије.

МОЈЕМУ ВЕЗИРУ, ЈУСУФ-МУХЛИС-ПАШИ

(да би он био прославлен!) и

КЊАЗУ НАРОДА СЕРБСКОГ МИЛОШУ ОБРЕНОВИЋУ

(да би његов покај био щастљив!).

По сили премуштештва и свобода даровани житељима моје провинције Сербије за њину верност и њину приврженост, и по содржанију више царских хатишерифа, затекши ранџије и под различним датумима од моје стране, показало се нужднији, даровати овој провинцији једно внутрење прављење и један национални устав постојан особени и премуштештви, под условима, да Серби исполнљавају точно у будуће дужности, вјерност и покорности, и да излажу исправно на прописане термине мојој високој Порти данак, ког је излагање опредјасено и закључено.

1.

Сходно дакле органическому уставу, који ја дајем народу сербскому, достојанство књаза дано је твојему лицу и твојој семаљи за награжденије твоје вјерности и твоје привржености, а по содржанију царског Берата, који си ти радије примио.

2.

Внутрење управљеније веће поквјерено је твојим вјерним старањицма, и 4000 хеса прихода годишњег опредјелене су за твоје сопствене трошкове.

3.

Ја ти налажем у исто време:

а) Написавши разни чиновника провинције;

б) Извршења уредба закона западени;

в) Верховно повељатство над војским гарнизоном, нуждима за војницију и за предохраније доброт поретка и мира земље од сваког нападенија и сваког нарушенија;

г) Старањије о предопределенију и покушавају терета и налога јавни, спрет общенародни;

д) Издавање свима земаљицама и чиновницима провинције излога и настављенија уредбени, која би била нуждна;

е) Поступак извршењија казни, па које буду осуђени кривци по уредбама, и дајем ти право, прашати са изјатијама сходнима, или умекшавати казне.

4.

Овој моји теби повериојо суштојо, Та ћеш следователно имати право сопствено, за добро управљеније земље и житеља, ког су дужности на тебе возложене, избрати, написавати и поставити три лица, која, постављена по твојим наложима, сопствава ће централно управљеније Провинције, и зајимаће се једно дјелама внутренјима, друго финансијом, и треће руководством спорни дјела земље.

5.

Ти ћеш теби устројити једну особену канцеларију, која ће бити под управљањем твог мјестобљуститеља, представника, кому ћеш ти наложити, издавати паспорте и управљати сношенијама, суштинијима између Срба и власти инострана.

6.

Образовање се и устројити један Савјет, састављен из старешина и најважнија између Срба. Число чланова овога Савјета би ће 17, између који један би ће предсједатељ.

7.

Онај, који наје Србин рођенем, или који неби био примио квалитет Сербина во уредбама; који неби био стигао возраст од 35 година; или који не притежава добра недвижима, неће моћа сачињавати част Савјета народног, ни бити стигајем у числу његови чланова.

8.

Предсједатељ Савјета као и чланови, би ће изабрани Тобом, под условјем, да они буду совершено познати између његови сограждана, својом способностју и својим квалитетом чистог човека, да су учинили какве услуге својему отечеству, и заслужили одобреније обиче.

9.

После избора чланова и њиног написавшија и пре његовог ухода у дужност, склопи од њи, и сви, подчињајући се твојим заклетву у руке митрополита, којом се они завещавају, не чинити никакта противно интересима народа; дужностима које су им наложене његовим земаљама; дужностима његове совјести и мојој царској воли.

10.

Јединствено дјело овог Савјета биће је, разсједавати о јавним интересима народа и Теби чинити своје услуге и своје помоћније.

11.

Никаква уредба неће моћи бити прихвјена, и никакав налог неће моћи бити сабрај, без да би он најпре и предходитељно од Савјета одобрен и примјен био.

12.

Плати чланова Савјета биће определена Тобом са согласијем обичним и начином сходним, и кад ће тоја совокупљења буду устројена у месту централног управљенија квалитета, круг њихове дјелатности биће ограничен и сведе на предмете следујуће:

а) Расуђавати и решавати веопрос и точке касателно уредба и закона земље; правосудија; данка, и прочи дација;

б) Опредјелити излате и награжденија свима земаљицама земаљским, као и постављати нова земаљија, ако би се у том потреба дала почувствовати;

в) прорачунати трошкове годишње, нуждне за управљеније земаљско и расуђавати о средствима најприличнијима и на сходнијима за налагаше и купање дајанија, којима застрираје се плаќање праходом расхода;

г) и на последак расуђавати о сочиненију једног закона, који опредјелаваје число, плату и правило службе војништва гарнизона земаљског, определеног за обрађивање доброг поретка и спокојства.

13.

Овај Савјет иматиће право, дати устројити пројекат са изложенијем побужденијем за издавање закона, кјој се њему поделан видно буде, и Теби га представити, ставивши предсједатељ и секретар Савјета на њему подписе своје, свакда међу тим под условијем, да тај закон ни којим начином не поси дијање у закону праве гospoствanja моје високе порте, која је Господар земље.

14.

У веопросима, који ће бити расуђавани у Савјету примјење се решење оно, које буде имаго за себе вишесто гласова.

15.

Савјет иматиће право, захтевати сваке године у Марту и Априлу од три предпоменута попечитељства извод његови дјела за теченије године, и прегледати његове рачуле.

16.

Ова три саловника, попечитељи вијутрењи дјела, финансије и правосудија, као и попечитељ Твоје канцеларије, за време, докле испуњавају своје дужности, засједавајући у Савјету, положивши најпре заклетву.

17.

Они 17 чланова Савјета неће моћи бити затворени без узрока, докле неће било доказано код које високе порте, да су се они учинили новим због каквог преступљења, или због нарушенија закона или уредба земаљски.

18.

Бат'ће избран и наименован између Серба један капућехаја, који има преквати непрестано при којој високој порти, и отпрашљати дјела народија српског сходно мојим намеренијама парским, и уредбама и свободама националним Сербије.

19.

Дјела полиције, карактира, издавање налога књажеским властима окружира земаљски, управљеније заведенија обите полезна и пошта; садржаније велики друмови; и извршењија уредба касателно војинства гарнизона земаљског све ово при надлежате сановнику, определеному за дјела внутренја.

20.

Овај, што му је наложено управљеније финансије, имат'ће прегледати рачуне; гледати, да процјета трговина, чувати и управљати приходе обите народње, који число бит'ће определено законом земље; старати се да се ставе у извршење закона устројени у пријезију трговине и дјела финансијална; издајати расходе земаљске по рачунима, сочињенима од прочи сановника; он ће се се старати, да се сочини списак добара јавни и приватни, као и добра недвижима како земаљска тако и првитељствени, и обједињају руда и шума, као и о протима дјелима, који се односе к' његовој канцеларији.

21.

Понечитељ определени за руководство правосудија, имајући у својим својствима и министарство обите народнога васпитнија и распространење наука, има изабљдавати, да ли су пресуде, које су учинене, извршene или пису; примити и решавати жалбе, које би подане биле против судаја, уверавати се о качествима они, који су определени, исполнјавати правду; и дати себи представник од пак скака три мјесеца списак свију процеса, који ће бити били суждени у теченију овога времена; старати се о стану и определенију агенса, и уводити их у боље stanje.

22.

Он ће се занимати такође са изображенјем обите народни права, устројијем нови школа, и с' одобрењем обућенија пуковник јежества. Он ће имати надзираније над болницама и првима обите полезним заведенијама, и ставит ће се у прваксу са управитељима црковним, за устројти све, што се тиче закона, богослужења и цркве.

23.

Лице страло, које није први Србин, или које нећи национално примило било качество Србина неможе занимати ни једно од горе описано три мјеста.

24.

Ова три понечитеља бат' ће независима један од другог у упражненију њили везајими нужности, без да један буде подчињен другому, и они ће имати своју канцеларију одделену.

25.

Одјеленије сваког од њи бит' ће раздјелено на више броја и сјеченија и свако званично писмо произтичуће од сваког из њи по дјелу државију, морат' ће бити снабдјевено њима надлежним подписом; и сврху тога никакво дјело које би се тицало броја љике везајне-записимости, неће моћи получити своје извршењија, без да је предходитељно противоподписано од начальника бире; и тако исто никакав налог, никакво дјело неће моћи получити извршењија, без да је најпре уведен и урегистрирано у книге тог истог бире, чијег су пронажење.

26.

Три понечитеља имат' ће у Марту и у Априлу сваке године чинити извод свију дјела, која су вођена у њима сопственима канцеларијама, и у онима, које су њима почивене, с' једним изложенијем доказателјима, и представити га снабдјевена њима печатима и подписима, као и подписом начальника сјеченија, на имену Савјета провиније.

27.

Моја парочна вола јест, да житеље Сербије, поданици које високе Порте, буду заштићени у њима добрали љанима лицама, њиној честа и љиковом достојниству, и ова иста вола парска противније је тому, да како лице, буди које, без суда буде лишенено своја права грађанска, или да буде изложен каково му грешнију или казненију каквог му драго, и зато је суждено за сходно законима објествени потреба, и начелнија правде, устројити у земљи више родоза судова, за казнати кривице, или за дати правицу сваком лицу јавном или приватном, сходно уредбама имајући пријезије на право и оправданије, или напротив на погрешке и виновнос сваког предваритељно судом једним доказане.

28.

Сљедователно никакав Србин неће моћи бити причастан повлачењу или каквој другој казни телесној или гробији т. ј одкупљенију хаштиге, пре него што сходно гласу закона он небуде суђен и осуђен пред судом законом. Ови судови имат' ће, сходно закону, испитивати дјела сворја и парника трговачких, испитивати и суđiti решително кривице и преступања но и у јакном случају неће се моћи налагати или изрицати казни конфискације добара.

29.

Деда и сродници зрејаца неће бити отијетни за кривину њихови родитеља, вити називени за њи.

30.

Тра суда установљена су у Србији за испуњавање правосудија. Први бат' ће устројен у селима састављен из старешина местних, и назван „суд примиритељи“. Други бат' ће суд првог степена, највећег у сваком од 17 окружира, из који се састоји Сербија. Трећи бат' ће апелациони у главном месту правитељства.

31.

Суд примиритељи састављаје се из једног председатеља и два члана, изабрани од житеља местних, и из један од ови судова селски неће моћи судити један предмет већи од 100 гр. Они такође неће моћи извршилати казни, које би превосходиле затвор од три дана и 10 удараца штапова.

32.

Парнице у њима испитиваће се и судити само изводно и усмено. Само пресуде остала два суда чиниће се високо. Суд селски мораће ће шиљати суду окружног ког он сочишава част, један процес, већа од 100 гр. и суђење каквог преступања, које заслужује казни већу од 10 ударада штапова и тужитеља и бранећег се.

33.

Суд окружног, који је дужан судити парнице у првом степену, баг' ће састављен из једног председатала и три члена и довољног чиста инспектора.

34.

За председатеље и членове суда првог степена, они који небуду стигли узраст од 30 год. немају права назначавани бити.

35.

Овај суд имат' ће право испитивати и судити како парнице спорне, тако и привица, преступања и парнице трговачке.

36.

Дат' ће се термин од 8 дана свакому лицу, које изгубивши своју парницу на суду првог степена свог окружног, захтето би имати приступ к' суду апелационом, и ако за теченије 8 дана речено осуђено лице непосредно апелирати на суд апелациони, пресуда суда окружног баг' ће сажна и извршителна.

37.

Суд апелациони занимат' ће се закључателно само прегледањем и судењем предмета и парница, која буду већ суђена била у суду првог степена, и како председател суда апелационог, тако и четири члена, који су њему придани, требају сопствено, да буду стари 35 год.

38.

Членови судова србски морају бити рођени Срби, или прирођени ходно уредбама.

39.

Касателно парница, које се преносе од једног суда другом, Председател свакога суда дужан је дати у рузе тужитеља и одбранитеља извод суђења, снабдевши његовим подписом и његовим печатом.

40.

Членови судова примиритељи селски не могу бити членови остала два суда.

41.

Кад један од членова ова два суда умре, изабрат' ће се за његовог прејемника најстарији узрастом и службом између људи законца, који буду већ испуњавали дужности у судовима.

42.

Никакав члан суда неможе бити забачен под предложенјем да је он изступио из својих дужности, пре него што ствар буде доказана у Правосудију по уредбама.

43.

Кад чиновница, имајућа чин војени или грађавски, или свештеници, војничким доказању више привилегије у следствију једине законе пресуде, буду осуђени, да се казне, ако се овим лицима немогу дати казни тјелесне, они ће се казнати или строгим укором, или стапљенијем под затвор, или сверженијем, или на конак заточенијем.

44.

Накакав чиновник књажевства, грађански или војени, виши или нижи не може мешати се у дјела предноменута три суда, по они само могу бити позвани за извршење или пресуда.

45.

Будући да је трговина у Србији слободна: то свака Србин може ју управљати слободно, и неће се никад дозволити ни најмање ограничење ове слободе, само ако кнез у согласију са советом земаљским времено ограничаваје ког предмета трговине не нађе необходијем.

46.

Сваки Сербин, саобразавајући се законима државе, јес совершени господар, продати своја сопствена добра и сопствености; располагати с' њима по золи и остављати завјешчанијем (тестаментом).

47.

Он неможе бити лишен овог права, развије законом пресудом једног одустројених судова земаљских.

48.

Сваки Сербин која узима какву парницу, дужан је обратити се суду окружног, у ком обитава, и он не може бити позван кромје пред суд окружног, у ком има своје пребивалиште.

49.

Свака работа (кулук) укинута је у Србији, и неће се моћи налагати работа никаквому Сербину.

50.

Трошкови, које причињава содержанаје и урежданје мостова и путова бит ће расположени на општества, села, која су у околини.

51.

Тако исто, као што је првљеније централно Књажевство дужно, имате управљање и старање о великих друмовима, када пролазе поште, о мостовима, и о прочима оштре полезнима зданајама: то и приватни дужни су знати, да је и њина ресурс, и вниманије у томе необходија.

52.

Ти ћеш опредјелити у согласију са советом и справедљиво налагати дневно спровознија људима, који се занимавају овим пословима, као што ћеш ти разумети се са советом и о определењу годишње постојање плате свима овима, који су намештајни по разним службама изважевства земаљског.

53.

Сваки чиновник, који захте законом узроком изстутити из службе, служивши неколико година може то учинити: њему ће се определити по иступању његовом сходна пензија, коју он буде заслужио.

54.

Свако званије, било грађанско, било војено, било судејско, врчавање се у Србији указом књаза под условљем, да сваки чиновник почне с почетка од њиле степена и буде постепено и после надлежног опита наземаштев на стечене висине.

55.

Људи од закона, имајући званија судејска неће моћи никада променити службу ни получити места друга куда, кроје у судовима, и битће дужни занимати се искључиво у свом совершенствовању у части судејској.

56.

Никакав чиновник, ни грађански, ни војни, не може ни само привременој наземаштев бити у судовима.

57.

Будући, да су Србија, платежни поданци високе Порте, Христијани законом Грческога имене названа црквама восточна, ја сам даровао народу сербском слободу, управљавајући обичне церемоније закона пъловог и избрата између себе са твојим содјествијем и твојим надзором имена митрополите и имена епископске под условљем, да они по духовному чиновложењу буду подчињени духовној власти патријарха, еједреља у Константинополу, који се сматра као началник овог закона и Синода. И као што је нужно премиучествима и свободама, дарованим издревле Христијанству, житељима царства отоманског од завладајења, да началници свајачкества совершенски образом управљају дјелима закона и цркве, (у који то неба дирало у дјела политичка, размишљајући што су определена награде и дисциплина од стране највишег патријархата, пълни епископата, пълни игуманата и сијалчанцима, побожним заведенијима, припадајећим црквам; тако исти пропис битће набљудаван у првреноја содржанаја и достојанства митрополита и епископа, који се налазе у Србији.

58.

Опредељење се у Србији места за совокупљење особеног сајета митрополита и епископа, за учреждавајући дјела закона; дјела Митрополите, епископа и сајамченика; и дајеља касајућа се цркви земаљској.

59.

Као што су спахилуци, тимари, и шамети у Србији укинути, тако се овај стари обичај неће никад напомо уводити међу.

60.

Сваки Србин, велики и мали подложен је и плаћању данка и дајањима. Серби чиновници, постављени по службама земаљским плаћање илову припадајују част по соразмерију; духовенство само битће изјатно од данка.

61.

Будући је Србија састављена из 17 округа и свако окружење садржица по неколико срезова, који су опет састављени из више села и обштества; то ће сваки начелник окружења имати по једног помоћника, једног пасара, једног казначеја и проча лица, која би била нуждна.

62.

Начелници окружења занима ће се извршенијем налога, који ће им долазити од стране централног управљања књажевства, тицајући се свају дјела внутренјег управљања, односећи се и највиши дужностима; они ће се ограничавати у налагању и определењу дајања савицама, које ће они получавати од управљања физијације, и они неће се мешати у расправе које у њима окружењима може произвести плаћање плаћа, по они ће се задовољити посланиjem пристезашим расправа и парнина и суду окружному, задржавајући себи само извршење пресуде судејској.

63.

Начелник среза употреби ће стварање своје, да ба предохраница добра и земље села од скаког нападања, и да ба заштићавати народ од злохотника и савицница и развршчени.

64.

Он је дужан прегледати паспорт свију лица која долазе у његов срез или која из њега излазе.

65.

Он неможе држати у затвору никога дуже од 24 сата по он ће пуштати суду окружном расправе и парнице, које би се могле породити у његовом срезу, и обрати ће се начелнику полиције окружење ако ова дјела у полицију спадају. Сверху тога он је дужан надизвршавати над судовима примиритељима села и чувати се добро да се немеша у дјела прилици и школа селски, и да недирне у приходе и земље које захисе од други побожни заведенија. За добра земље и сопствености, опредељене црквама, парошијама, житељима и оште полезним заведенијама, као и за добра привадежења приватним као сопственост, даље се свакоме поспособ до-казатељства (документи, т. ј. тапије, потврђавајући право притежања и које ће бити уписане у канцеларијама земаљским).

66.

Никакав Србин вообиче и без изјатија неможе бити гонjen ни узнемирјаван, ни тајно ни јавно, пре него што буде позлан и осуђен пред судовима.

Устројиште и утврдишије мојој војнији императорској установе гореноменуте, со-чишен је нарочито овај императорски «ерзај», да ти се соопшти, и послан ти је украшен мојим сјајним Хатом царским.

Ја ти налажем даје бди како унутрености, тако и у вишености над без-федеростима те провинијаје царске, над којом повељељество дао сам теби и твојој фамилији само под тим нарочитим условљем, да слушаш и подчињаваш се наложима издајућим од моје стране; употребљавај све твоје за изабрана средства ко осигурују љевног благоденствија и мира њених житеља. Ја ти налажем и тому, да уважаваш стање, чест, и службе сваког; да баш најзначе о том да тачке и усло-

зија уставни горе наложена буду извршивани у цјелости за свакда полагајући тако сву ревност, да прибавим моју личност молитве и благослове свају класа читеља земаљски, и да затврдам и оправдам тим образом повјеренje и благоводење царско к теби. — Ја налажем равним начином свима Сербима вообщте да се подчивају свима најознака књаза, сообразјајућима се уставима и заведенијама земаљским, и да се сообразјају спратељима пристојностима нужднијим. — Ја налажем да овај царски хагијер ће буде обнављан, да народ о њему сиједјеније получи, да сваки, пројзнут више и више пријателјеносту, за овај даровнија и благодјејања дарована свима равном мојом штедротом царском, глада се у сваком обстојателству тако, да заслужи моје одобреније, и да точке предстојењет устава буду извршивани од слова до слова и за свака без да би се потло ни у какво време њима противуштествовати.

И ти такође, мој везиру имајеш га разумјенка, и сојузитијеш сије твоје са силама књаза ко точном и строгом извршију точни предстојећег императорског фермана*.

Претрес тога устава види у књизи *Магића*, јавно право Србије, стр. 140—161 у тој књизи напечатан је и нота руског посланика у Цариграду Бутењева, којом он од своје стране признаје устав, „овај верман“, каже између осталога та нота, јесте једно од главних услова, закључених између два висока двора.*

(²⁰¹) Новине српске за 1839 год. № 2—13. Правитељствене новине биле су пуне имена нових земаљчника, који су назначеновани. У исто време противници књаза, који су присвојили себе титулу „уставобранитеља“, писали су у „Српским народним новинама“, које су издавали у Пешти.

(²⁰²) Оледало српско, св. 10, страна 290—293. О судби Живановића ни ћемо до-
зволије из његових сопствених бележака, у којима говори да је дао
оставку одмах по пократку из Цариграда, но књаз је задржао. Ево те ње-
гове колбе од речи до речи:

Ваша Сјегlostи милостивјејши Господару!

„Како је у сада изданом уставу књажства Србији о членовима Савјета земаљског гласећа точка XVII противу представљења народне о сачињењим устава советовавају се депутатије у Цариграду, које сам чланом ја чест имао бити, и противу уверенија мот, високом портом овако определена, како се не само пре-
славно право народно „независимости внутреме: прављенија“ — скраћује, но и сама машина прављенија прекомерно отећећа, и често у неприлику долазити мора да сасвим застане и поломи се; одијуд ја не избегне опасности за драго отете-
ство предијфам: то ово тога ради да најасније доказатељство дадем о исквиности
мојој у таковом саставу речене точке; а ово тога ради, што писам никако рад
учествовати у јавнијим дјелима за времена, кроз које духом предвиђам политическа лом-
љења у отечеству, реченом точком устава лако произведе се могућа, у највећој
понизности умоловљавајуашу светлост, да би сте не квалитетно врукено ми званије
директора ваше придворне канцеларије, које сам од почетка године 1836 до данас
одирављати чест имао, развијешти, и спабдјењи не спидјетелством како о управ-
љању мојој служби, тако и пасошем заграницним, на неопределено време, дово-
лјанти ми благовоздоли да са смилијом мојом у аустријске државе, а нарочито у
предјел рођена муга, прованцију Срем, отићи и тамо бавити се могу.“

Благодарим у исто време нашој свјетлости на поклоњењу ми чрез цјело време
моје службе високом благоволењу и поверију, и препоручујући се милости нашој
с најдубљим високоочитанијем пребивам.

У Крагујевцу 5 Марта 1839.

Ваше свјетлости покорњејши слуга

Јаков Живановић

стар. директор књаж. Србије придвор. канц.*

Књаз у место одговора изда ову сведочбу:

„На сопствено позиване, иже прешао је из Аустрије у Сербију аустријски
башки поданик С. Х. и философјиј доктор г. Јаков Живановић 27 Јануара 1834
год. у Србију и одма ступио је у службу моју у кањству директора моје придворне
канцеларије, у којој је од истог доба до сад вјерно, совјесно и точно службу од-
прављао, мојим заповестима и наложима свајда испунио се, честно дјела њему
повјерену одправљао, свакда честног поведења био, и вообще тако гладо се, ико
што човеку честног карактера пристоји.

„Будући же је так гореречени слободни художељства и философије доктор,
султанског писана поетикара књазаља г. Живановић, молив да га од досадаљег ње-
говог званија разрешим, то дајеши му овим одлуку из службе моје, и разрешавам га
од досада одправљањог званија директора моје придворне канцеларије заследоча-
јући ових свима и свакоме, да сам с њих у чуној мери био задовољан, тако, да
он због способности своји у извршију земаљчији дјела, због искрене вјерности к
мени, као ко књазу и владјетелју својему, због честног и постојајућег карактера свог,
и вообще због рједких своји и отлични, које га украшавају, добродјегаји, похвали у
чуној мери заслужује, тако да ја у одласку његовом знаменитој изгубљење чуствује и

(М. II.)

Милош Оброновић

књаз српски.

по заповести књажеској

Јован Станковић

стар. протоколиста внутрејни дјела
књаж. придворне канцеларије.*

Живановић је остао у Београду, но није одлазио код Милоша, који је међу-
тим сам војодио једном Живановића са целом свитом својом, и жалив му се како
му је старији син опасно болестан и чеша надлежде да ће одразити. Кад премести
болесног сина из Панчева у Земун, он оде и сам тамо и позове к себи Живановића,
који је у својим запискама описао тај последњи састанак свој с Милошем: „Ту ја
најем књаза у великој бризи, не само о своме сину него и о својој сопственој суд-
бини, јер ми је говорио да се саставила завера против његова живота, да га на-
меравају убити у његовом конаку у Београду. Ја му одговорим, да не могу веро-
вати да по помисли о његовом убиству. На то ми он примети, ја те писам позвао
да ме увераваш о томе, о чему ја имам потпуна доказа, него да напишеш протест
г. Бутеневу у Цариград и грофу Неселроде у Петроград. Ја му одговорим, да то
ништа неће помоћи, јер је Цариград и Петроград далеко, а земља је потребан сваки
час господар. „На шта да радим? занага књаз. Опростите, одговорим ја, почем сам
да оставку, то не могу ништа ни советовати ни писати. Ја те, рече он, и не питаам
по дужности, него приватно, пријатељски.* Ја му одговорим да ми је познато како

је он користио земљу у многим тешким прелазима, сад је највећа опасност, па с тога нека одмах иде у Београд и управља по уставу. Ма шта Совет предлагао он нека потписује на ће после поправити, ако што буде рђаво. Али ја не могу, реки он, управљати по таком уставу, који поништава народна права, која су многе мuke коштала и мене и народ. Ја немоту управљати са 17 султанових људи, кад нема ни народне склоптине, која би радила у овом правцу, у ком сам ја управља пре устава. Ако треба ограничiti владаоца, онда нека се ограничи само народном волом, а не волом оних 17 људи које народ пита бира пита суди, но које бара књаз, а после њима нема суда у земљи. Ко ће им судити? Судиће им султан, од кога је народ с' таком муком добио своја права. Ја сам много којешта видио у свом веку; во таку срамоту не-моту подмети, да после историја каже да сам ја такав устав призвао или што сам хтео такав устав или што писам разумео у чему је ствар.²⁰³ На то му ја одговорим, да историја не може бити неправедна прига њему, јер остају акта која га правдају, ако је његово мишљење праведно; но потом се отаџбина налази у опасности, то сам га молно да управља по уставу, док не прође та криза, јер је Бутељев при подизању нашем из Цариграда рекао, да се доције може поправити ако се што нађе да је неуместно. Књаз признаје да то после тешко иде, него да треба радити што сада. Ја му одговорим: треба сазнати народну склоптину и пој изјавити да неложеш владати по том уставу и одказати се престола у корист свога сина или оставити народу нека слободно бира сада новог књаза, а он сам нека се по-леши у што не меша, него живи мирно као што су чинили многи владаоци, и као што је у почије време учинио влада књаз Гика. На то им књаз неодговори ништа, само је захтевао да напишем тај протест Бутељеву и Несесероде, по ја-га лепацише, већ измолим часом па неодређено време, да могу живети у Аустрији. Такав је био последњи разговор моји с' њим.²⁰⁴

Доције Живановић врати се на ново у Србију и измени од правительства сведочбу о својој служби. Ево те његове молбе.

„Високородном господину Авраму Петроњевићу књажеском представнику и попечитељу иностраних дјела и разни ордена комендатору у Београду.

Ваше високородије!

Познато је вашем високородију, да ја по довој мојој оставки па званије директора књажеске придворне канцеларије у почетку јула 1839. писам од ња, као књажевског представника, под ког сам управом исто званије од почетка јула 1834, до реченог рока одправљати чест износа, свидеталства као о одправљању мојој служби, као и правственом мом поведенију, измолно. И будући да је таково свидетелство мени необходимо пунно ко оснијетелствовању мом пред сваким, ко о том што знати надлежи, како орудије како за мене, тако и за ~~западну~~²⁰⁵ моју, снабђивајуће мој политички и правствени живот, у пространом, љубоносном, а можда и љубодљивом свјету: то понизно умоловам вас, да бисте ми га са изложењем к' предмету односећа се дошађаја и побудења, која су вама боље, него никому, волината, и са изложењем поведења мој спрама господствујућег и покровитељног двора, као јединствено таковим на ком ја са спољством и од-давостију почивати могуће потребујући не ближе познавања мене, ни вишег прав-долубија, од вашег, и која једини таково мени подати право и назив имате у ва-шем обите познатом истино — и праводљубију подати изполни.

Који са истином високоочитањем и совершеном преданостију чест имам пре-бивати вашег високородија покорњејши слуга Јаков Живановић с. р. др. филосо-

фија, негдаш — чинектор књаж, прида, кавџесарије, султ. пишана котихаре кава-љер и царско-руске златне медаље за иностранице пријажаде.”

У Београду 21. Јула 1850.

А плему је бала издана сведочба.

„Господину доктору философије Јакову Живановићу. Сведочим овим, да је од године 1833. као аустријски подданик и харловачки гимназијални професор од правительства изискан, одма у почетку 1834. год, за директора књажеске канцеларије постављен био, почев је и одпуст од поданства аустријског извадно, и у сожи-глеству српског ступнију; да исти г. Живановић званије директора књажеске кан-целарије до јула 1839. године са способностију темељно ученог човека и примјеријом револтију одправљао; године 1835. у пратњи књаза Милоша у Ца-риград узастопао, и гој-приликом царски орден котихара полућио; и најпосле, да је г. Живановић, кад је царско величество год 1838. од књаза Милоша депута-цију по рада важнији сијетованја у Цариград искало, у исту са именом заједно за депутираца избран, у сочињенију том приликом израђеног земаљског устава од во-ловине Шекала 1254. год. као и у издајствовању фермама, опредељавајућег грб и заставу српску, с' неутрудним родолубјем учествовао. Но како је том приликом књаз Милош жељио, да Совета членови, као и остали чиновници, по потреби и хјенјати, а па доказаној кривини у земљи и касирани бити могу, и овог јејенија књаз Милош исти г. Живановић и сам по свом уверењу крјено придржавајући се и таково за џејасходно налазећи, исто у определенију уставом одржати тру-дио се; доције кад томе противно определеније точком 17 устава постављено буде, г. Живановић изразиша се још у Цариграду, да ће он по доласку свом из Ца-риграда у Сербију осталку дати, таквону управу по повратку депутације у Сербију у год. 1839. па службу и дао, па онда и насон изискавши с' фамилијом својом у Срем отишао, и тек у почетку ове године у отечество своје, у књажество Сербију, онеч повратио се. За својак време службе његове он је под вједомством моим биши свагда према господствујућем и покровитељствујућем двору лојално владање указивао.

„За овако иправствено и родолубиво владање своје, тега сам ја, као кња-жески представник по свагдањем непосредственом отиошају мом к' њему, оче-видици свидетел, заслужује г. Живановић истинитог уважења на који конец и ја за дужност моју потвђујем, њему па захтевање његово ово сведочанство издати које му постојећим издајем.

„Књажески представник и попечитељ иностраних дјела каваљер Авр. Петро-њевић с. р.

в. № 1441.

22. Јула, 1850.

у Београду.

(М. П.)

²⁰³ Известије адељационог суда о побуни војника у Крагујевцу 1839. високо-славному књажству Сербији попечитељству правосудија у Зборнику Ханића: Огледало српско, св. 1 ст. 32—28. Новине српске за 1839. год. № 20—22.

²⁰⁴ Новине српске за 1839. год. № 22—24. Зборник закона из уредба у кња-жству српском, кн. I стр. 17—66. Дневник Ханића у Зборнику: огледало

српско, св. 10 стр. 299—297. Cyprien Robert, *Les Slaves de Turquie*, књ. I. стр. 328—343, где је Милошев над описан с' гаедишта непријатељског према њему па с' тога писац лепаје да је потребно да прије краје мере његових противника. Thouvenel Ed., *la Hongrie et la Walachie*. Paris, 1840; стр. 112—130. Орав. С. Ritter, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus d. Jahren 1835 bis 1839*. Berlin, Posen und Bromberg, 1831; б. 8—10; Ernst Ant. Quitzmann *Reisebriefe aus Ungarn, dem Banat, Siebenbürgen, den Donaufürstenthümern, der Europäischen Türkei und Griechenland*. Stuttgart, 1850, § 122—123. Последњи спис не тиче се толико унутрашњих противника Милошевих већ је више проста греда на Русију и руску дипломацију, но не толико због Милошевих користи, колико због немачких интереса.

Свездка прва и друга састављају једну књигу. С тога су продужени табачи
и бројеви листова и на крају ове друге свеске налазе се писати од прве и друге
свезке који су означенчи под бр. 1, 2, 3, и т. д.

Позив на трећу свезку књиге „Србија и Русија“
која обухвата време од 1839 до 1848 год.

Трећа ће свезка бити готова до 20 Априла. С тога мо-
димо ону г.г. уписнике, који нису послали повеџе за трећу
свезку, да их пошљу, јер ће се књига слати само онима, који
буду платили.

Цена је свакој свезци, за уписнике у Србији 6. зл. чар.;
у Аустрији 1. фор. Ово зато, што експедиција књига у аустрију
скупље кошта.

Трећа и четврта свезка биће већа од прве две.

Имена уписника биће напштампана у четвртој — послед-
њој свезци, разуме се оних, који су узвели све четири свезке.

Београд 1870.

17 Март.

Преводиоци

П. Срећковић, Ж. Жујовић,
А. Васиљевић, А. Марјановић.

УНС 39
Ч1204